

HÍD

Irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

10

HÍD
IRODALMI
MŰVESZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXVII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ES FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

903	GULYÁS JÓZSEF HÁTTÉRBE: AZ ÉG
906	TOLNAI OTTO NULLÁS LISZT — 2
911	BÁTI ZSUZSA VERSEI
917	UTASI Mária A FÉNYE-ÜZÖTT

923	HERZUM PÉTER KINAI TANULSÁGOK A JÁTÉKRÓL ÉS A SZINJÁTÉKRÓL
-----	--

941	PINTER LAJOS KARTONCSERE
-----	-----------------------------

957	BOZIDAR MILIDRAGOVIC ZOLT ÚTINAPLÓJA
973	HEREDI GUSZTÁV KESŐ BÁNAT

993	SZABADKA SANDOR A KULTÚRA ÉS A PLATFORM
997	BALINT ISTVÁN BARÁT VAGY ELLENSEG A TECHNIKA?

1007	VARGA ZOLTÁN PERISZKÓP
------	---------------------------

költők és versek

Ahogy a csónak elúszott a parttól, egyszer csak
megnyílt bennem valami, és váratlanul visszafordultam.
Pedig, ó, minden együtt volt már.
Az utolsó lendület hiányzott, egy hajszál csupán,
s a tiszta égre csúszunk
a part eleven kincsétől és szívünk örömétől súlyosan.
Jön, éreztem, a csömör, a betegség,
sokáig bénán, üresen állt az agyam,
aztán szavak, nagy belső
csillaghullás, és rám szakadt az ég angyalaival.
És akkor váratlanul visszafordultam.
Reményem, hírhedt reményem, kedvem hirtelen odalett, magja se
maradt, nyoma, emléke, hogy legombolyítsam
ezt a napot, nem volt már annyi erőm, időm.
Ó, micsoda fajzat vagyok én!
Lehet, mondta valaki, a nehéz ebéd, vagy lán a szél?
Ó, összekötnek ezek engem,
bánatom, haragom, poklom és fáradtságom,
nálamnál idősebb gondjaim, fáradtságom
összekapcsolják hasammal és a csillagok járásával.
Így gondolják a galamb- és libafarmok szónokai, haszonlesői,
honnán tudnák!
ami nem róluk s nekik szól, érthetetlen.
Látom őket, köpnek a Lukács-féle óriás generátorra,
látom, foggal és körömmel
ragaszkodnak hazugságaikhoz, amely az életük.
Minden idők obszitosai.
S hogy mernek! Bátrak és türelmetlenek az utcaseprővel,
ott láttam szegényeket a fórumokon.
Felhők ezek csak, mondták, elúszó felhők,
az ég ott él, virít kéken mögöttük.
A szél, a szél, mondták.
Talán a szél, mely az öregek, betegek ítélete.
Tudom, a rokkant embereket

lemorzsolja, elpusztítja, összetöri a szél,
 öregeknek, betegeknek a szél: ítélet.
 De másról van itt szó,
 a menetről, a ropogó csigolya-sorról, a hernyóról,
 feje már a jövő napban szikrázik.
 Az út jobbra fordul. Menetrend, menetrend.
 Az ijesztő légszomj vázsnak, ekránok előtt.
 Másról van itt szó,
 de ők nem látják, zsebükben a tengerrel, horizonttal.
 Egy hajszál, emlékszem rá, akár az emberiség múltjára,
 igen, talán a szél hajszála,
 egy mozdulat, egy mélykék pillantás fényes hajszála,
 mely fölkapar s leleplez,
 az a hajszál, melytől a híd leszakad.
 Látok mindent csontig, meztelen,
 a sűrített hajszál mögött a rugót, a magot, világos,
 mint egy rossz ideg emlékezete.
 Legszívesebben négylábra állnék,
 hogy híven tükrözsem a helyzetet, magamat.
 Messziről meglátom én a fürdőszobát, a pénzt.
 Ahogy megfordul, az a biztonság!
 ott van abban, s ahogy kezet fog:
 az autó, az otthon, a jólét, a nyájas összkomfort,
 a cukornádként kiszívott és kiköpött haza.
 Mikor tudsz te *így* menni az utcán,
 mikor tudsz belépni valahová elengedett hasizmokkal,
 nem görcsbe rándult gyomorral?
 Ezl ők nem látják. Honnan látnák?
 Egyik karjuk a lány, mosoly. Nem látnak engem,
 hírhedt, félkarú férfit; ebédéről jövet néha
 elidőzők a templom körül,
 ahol a szél a legjobb órákban, vasárnap is örvénylik,
 és nem tudom, alhatok-e egyszer nyugodtan,
 így hátam mögött az éggel,
 másoknak mutogatják szájukban a habkőből készült gyöngysort
 a lányok (szemem, fülem, akár a kés)
 jönnek, tiszták, fehérek hetediziglen,
 az én ágam tövig rohadt,
 régen tört engem össze egy virág szépsége,
 a csipke. A csipke: él!
 Ó, hogy irtózom az ártatlanoktól,
 jönnek, a nyájas bűnösöktől,
 jönnek, vállamra csapnak, fogdosnak piszkos kezükkel,
 és a kötelező beszélgetés!
 percek alatt kivégez, mint a szél.
 A sor egyik vége a jövőben, másik
 a barlangokban, barlangok szájában, odvas fogai közt,
 egyik végéről sem látni a másikat.
 De én látom, amint cserzi az elejtett vaddisznó bőrét
 barlangja előtt a férfi.
 A háziúrtól a csillagokig minden ellenünk fordul.
 Jönnek az okos ártatlanok,
 percek alatt rongy vagyok, fáradt, öreg.
 Jaj, nem tudom többet a szemem lehunyni.
 Talán ember vagyok én is?
 Legszívesebben négylábra állnék: ecce homo.
 Tudom, te fürdő nélkül megfulladsz.

En is. Hány ilyen fulladt él bennünk, körülöttünk.
A fürdőszobák elhelyezése a fordított világ
fényes bizonyítéka,
adnák mások is lelküket, becsületüket,
ha érne még valamit ebben a fordított világban.
Mert nagy bűn az ártatlanság,
bűnös voltam, bűnös, mióta az eszemet tudom,
az pedig, ó, régen történt. Világosan emlékszem egészen
Dózsáig, amikor kinyílt a szemem, a Piacra!
Ó, nagy sérülés! Talán a végső sérülésem.
Mi éget, hogy kimondjam:
minden dolgom aláásni e hasadt világot, ez volt.
Most fáradt vagyok, unott és beteg,
Nem felhők ezek, elűző felhők.
Fáradtságom messzebből ered, mint az életem.
Az életem adtam azért, aminek itt semmi értelme.
Leégtünk evvel a szívvel.
Most látom, kívül kellett volna viselni,
mint egy hasznos és hervadhatatlan érdemrendet,
ó, e sok kis élő, ez a sok
hamis rongy, kereszt, szakáll, megváltó!
szánom és szégyenlem,
szánom és utálom a csirke-forradalom vámszedőit,
jönnek, azt mondják: felhők,
jönnek, vállamra csapnak, fogdosnak piszkos fehér kezükkel.
Most látom, kívül kellett volna viselni
mint egy örökzöld érdemrendet,
most, hátam mögött az éggel, veled: tenger, életem.

nullás liszt-2

TOLNAI OTTÓ

már évek óta nem voltam a tengeren
fiam most lesz hároméves
már három éve nem voltam a tengeren
kislányom akkor múlt három ott a félszigeten
most indul az iskolába
már három éve nem voltam a tengeren
sok a turista nagy a drágaság
nagy a drágaság sok a turista
már három éve
a tiszán fürdöm tisztára magamat adorjánnál
ez meritóháló mondta egy ember
azt hitte kérdezem kezembe adta
néha lemegyek a dunára
vagy átsétálok a palicson
tők cirok tengeri között
már három éve nem voltam a tengeren
az idén a hegyekben voltunk
feleségem vett egy nagyon régi kicsi széket
bár tartósság és célszerűség volt a fő szempont
a forma és arányérzékét
a kivitelezés tökéletes anyagszerűségét sem hagyta figyelmen kívül
én pedig az egyik hús hegyipatakból
nagy láb formájú követ emeltem ki
de nem hoztuk magunkkal
a füves ösvényre állítottam dél felé fordítva
most itt üldögélek ezen a széken
már három éve nem voltam a tengeren
csni fog a hó
a só
a liszt ára felmegy
nullás liszt hahó
majd megvéd viaszosvászon zakóm
fejőszéknek véltem
suszterszékre emlékeztem

lán fonószték lehet
mindenesetre kényelmes
hol az egyik hol a másik fal felé fordulok
falügyekben némileg jártasabb vagyok
leonardo majd brassai
picasso meghalt
a mediale-csoport mely oly közel áll szívemhez
a jódos vattagubanc
mely évről évre nő s akkora már mint a tenger
akkora olyan harsogású
úgy látszik pontosan e három évre volt szükség
de tovább remélem már nem nő
mit is kezdenék az óceánnál
egy kétgyerekes apa az óceánnál
sok a turista nagy a drágaság
gyerekeimet persze majd elküldöm
apró csontocskáiknak még kell a só
ki szórta szét a lisztet
a mákot ki szórta szét
szép kék lapot írnak és én a széken ülve
szípigva nézegetem majd az azúrt egész éjszaka
harántkék halánték
harántkék halánték
a szék közepén ketté van repedve
el kellene vinni a múzeum műhelyébe
megragasztanák és tartósítanák is
a szű a kolibribe a kolibri a székládba húzódik
fcleségem be akarja festeni
de én még eredményesen harcolok a nyers fáért
ülök rajta
néha a szű és a kolibri megemel
kényelmes
abszolút kényelmes

két áprily-monográfiaféleséget lapozgattam éppen
amikor belépett barátom
te áprilyvel
igen én áprilyvel
s a tintakék székre mutattam
amelyet még tannenbaumtól hoztunk
óriásjojó lett azóta afrikában
foglalj helyet mondtam s folytattam
tán még rilke sem tudott annyit az enciánról
mint ő
áprily
igen áprily
kertemnek sok virága lesz nekem csak egy
a genciána
original schroffen-enzian hans linder salzburg
sidney tannenbaum bereszelte térdkalácsát
meztelen mint a nagytata vetkező ceruzája
de a két szék jól megfér egymással
hívják a harmadikat
tők cirok tengeri
nem tudom érdemes-e székeket gyűjteni
tegnap a fonósztéken ülve lerajzoltam tannenbaum székét
formája akár a vangoghszékeké

nálunk lásd iványi grünwald 1891-es áhítatát
majd átültem tannenbauméra
s lerajzoltam a fonószéket
és így oda-vissza tussal míg nyugovóra nem tértem
a helyes testtartás szempontjából csak helyteleníteni tudjuk
azt is hogy az álló-írás ügye végképpen elbukott
elült
ha mégis gyűjteni kezdek a harmadik vangoghszék lesz
a negyedik az ötödik a hatodik nem tudom
a tizediknél tudom meg kell állani
a végtelenségig halmozott székek tanulságát
szépen megfogalmazta Ionesco drámájának néma szónoka
kucuba-kucuba-kucuba
tök cirok tengeri
egy kötél darab volt a zsebemben
nadrággal együtt kimosták a mosógépben
ahogy felhúztam a nadrágot
véletlenül kiemeltem a zsebből a kötelet
a tenger
a tenger dolgozza meg így a köteleket
a tenger
már három éve nem voltam a tengeren
alig vártam hogy mindenki elmenjen hazulról
és különböző vastagságú kötél darabokkal tömtem meg
a mosógépet majd felaggattam őket szobámban
a tenger
már három éve nem voltam a tengeren
a tenger dolgozza meg így a köteleket
ezért olyan nagy jelentőségű a költő számára
a tenger
vihár volt
az ablaknál álltam hátratett kézzel
a tüzes ideogramokat csodáltam akár egy japán ecset nyomán
de csak fél óráig tartott az egész
a virágcserep összetört
mibe temessenek
ki szór majd szét
egy fehér zsebkendőt elvitt a kötélről
én integettem válaszolom
csapkodtam
akár egy eltévedt sirály szerettem volna mondani
de nem szóltam
nemrég egy középiskolai dolgozatot olvastam
amelynek tárgya a tenger leírása volt
már három éve nem voltam a tengeren
ki porlasztotta szét
a dolgozat mindössze négy szóból állott
a tenger nagy volt
szerintem ez tökéletes mondotta csehov
tök cirok tengeri
meddig kell még így tengeni
kötélkéimen lengeni
tök cirok tengeri
só
liszt
víz és kész a bodag
többször gondoltam mostanában a halálra is

sófalvi székeken ér
vagy a tintakéken
beszakad fejem felett a kölábfej
a szőnyegre esem
a két szék közé
nem
a tenger partjára zuhanok
itt benn
akár a marathóni hírnök
a tenger nagy volt
szerintem ez tökéletes mondotta
orvos volt
az orvostudomány ismeri a gyászt
adott esetben a kétségbeesést is
ám nem ismeri a tragédiát
lábam között a porszívó zacskója
akárha gázálcot készülnék felrakni
liszt
cukor
mák
kócrétegek
szaru
karfiolmorzsa
só
esni fog a hó
és eltűnik a baskir ij hagyta hóka folt
vagy tényleg foka volt
kedvenc költőm a bóka
fehér konyhaszékeken a kis szobában
hol annyit rettegtem
ha mocskos mocskos
tisztá szék
szabályosan ülök
mi gurul alá
harmatgyöngy avagy verejték
ki szórta szét a lógerincet
ki szórta szét
hallom
már székeid is vannak
van egy tintakék tannenbaumtól kaptam
bereszelte térdkalácsát
és van egy kolibrikarmolászta fonószék

a szű és a kolibri harca a széklámban

már három éve nem voltam a tengeren
sok a turista nagy a drágaság
kaptam egy korbácsot
egy asszonyt vert vele a férje
az asszony még él
mi a korbács
óriási kolibrinyelv
nem szék
de a széklámban
én fogorvosi széket küldök gyűjteményedbe
negyediknek mert a harmadik mint mondottad vangoghszék lesz
küldhetek négy fogorvosi széket

beférnek a felvonóba
majd lemossa őket a tenger
esni fog a hó
szerintem ez tökéletes
nem fogorvos
halk
akár a marathóni hírnök
halk drámái
az irodalom leghalkabb drámái
melyek után a drámának fel kellett volna támadnia
jött az osztrigás vagon
az óriás kolibrik nekiestek a szék hátának
összehasogatták mint az égi követ
minden karmolás megejtetett
még csak nekem kell húznom egy-két vonást
mi az hogy tenger
mi az hogy telezabáltuk magunkat osztrigával
a tenger
nagy volt
ez merítőháló
esni fog a hó
de még az úrnak is megárt a sok szó
a só
a cukor
a liszt ára felmegy
a széklábakon folyik a szűnullás
a kolibrinullás
négy fuvolán nullásrézkörtéim
négy fuvolán nullásmuffjaim
az óceán partján nullásrákokat merít
már derékig hamuszín mákban
míg hátul a dűnék zölden locsognak akár a víz

A VERSHEZ I

Ha már vagy,

igazság kell, hogy légy,
a lét jobbik fele
több, mint a szó.

Ha már vagy,

fontos légy, ne pillanat,
ahogyan porzó és bibe
adják a folytatást

légy,
és lenned kell
a rombolás,
mert ez így kell
az élet javára,
így szeretnek csak
a halál-bizonyosság
az élet-bizonyosság
ők ketten:
a halhatatlan idők.

Azt hiszed
fűben, fában, virágokban vagy?
Általam leszel,
ha akarlak,
és attól,
amiről álmodnak,
élnek és meghalnak emberek.
Vagy,
ha többnek érzek,
mint az értelem által befogadható
nyomorúság.

Még szeretlek, vers,
talán nem öllek meg, vers.

Mégsem irlak szebben,
nem irlak meg szebben,
attól nem leszel veresebb,

mert tudni kell azt is,
rajtunk kívül születik
az idő,
a ránk is figyelő idő

és hiába tudom,
jaj, tudom,
nélküled csak növények a fák...

1972

A VERSHEZ — II

Én, a költő, a lélekvadász,
ki szóval akarom uralni
a világot,

hogy az és-t mindenki és-nck érezze
és attól szenvedjenek,
az esszenciális lényegtől
— legalább időnként —,
amitől én,
és figyeljenek minderre
szerkesztők, barátok, olvasók.

Hurokra megy a játék
mint kopasz, pocakos szerelmes
együttérzést kellene kelteni

micsoda kintornás feladat

micsoda kintornás kényszer

persze, ha most boldog volnék,
meg sem irtam volna a verset,
ha boldog lennék,

de a vers meglett
és nincs ellene orvosság

1973

CANTATA MONTENEGRO HEGYEIRŐL

ó, hogy dalolnak a hegyeknek
az erdők a szél
dalol az égnek a nap
és zümmögnek a csillagok

ó, szívem ne volna bár
oly közel a halál
dalolna a szívem
túldalolnám a hullámokat
a hullámokat
szívem

daloljunk a széllel a fáknak
az égnek a napnak
nézzük meg a lovakat
karcsú lábú csikókon
repüljünk a homokon át

jobbra a tenger

balra a sziklák

ó, mérhető élet
ó, mérhetetlenebb halál

1972

(Nikola Hercigonja: Gorski vijenac, opera-oratórium)

CELLÁBAN

Vannak akik halálukat alkotják meg
miközben arra gondolnak zöld a rét

Nem, ne sűrítsük az életet
bárhogy lessen ránk a perc

Álomba lépve, menekülve
nem csitul a kerekek forgása

Ó, halál, mennyire más vagy!
„Mely nyelv merne versenyezni véled!”

1972

(Jean Paul Sartre: A fal, tévédráma)

SUHAN

Csak a magány tudja
csak a magánynak lét
ez a mozdulat

nem kell sem zene
sem közönség
nem kell semmi

egy légy bennakadt
az ősz hálójában
körbe-körbe
körbe-körbe száll

oda repül
ahol csönd van
ahol a könnyebb halál ígérete
szerelem

1972

(Pia és Pino Mlakar balettmestereknek)

EXPRIMADONNA

Azt mondtam elég!

Szállj le rólam, öregfiú,
eleget tágítottam a torkomat
eleget riszáltam a faromat
a nagy ügyért

most majd magamnak énekelek
énekelek
énekelek
énekelek stb. stb. stb. stb.
de ehhez neked semmi közöd

annyi repülőgéproncs van
az Antarktisztól a Csendes-óceánig
az ég és a föld között
annyi sok a semmi

mindenki fél az égtől
kék semmi
és félünk a kék semmitől
mert annyi benne a lehetőség

ezért csak térjünk vissza a tárgyakhoz
lábások, lyukas zoknik, vasalatlan ágynemű
vacsorára sült hús és saláta, kavicsok, virágok,
piros fotel, tévé, üveg

hát szállj le rólam, öregfiú,
nekem nem kell több fesztivál
miért másoljuk a volt sikereket

egyedül vagyok
egyedül maradtam

most már csak azt kell megtudnom
prózában sírjak vagy versben
mert a vers igazság
de a prózától együvé tartozunk

1973

REBELLIO

látod, uram,
már régen nem hiszek benned,
de eddig hittem a rendben
és a költő is úgy tanított

dolgozni csak pontosan, szépen

a csillagért tanultam, uram,
tanultam, hogy pontos lehessenek
és legyen szép is e szigorú szó,
bár már régen nem hittem benned,
túl nagy lett körülöttem a rendtelenség

tényeket állapítottam meg,
láttam, tudattam, közvetíttem
tényeket, uram

szinte beleszakadtam,
magyaráztam, kiszáradt a szám és berekedtem,
bár tudtam volna sírni
kinevettek
sajnáltaak
azután hallgattak

azt hittem, racionálisabb vagy,
merthogy én úgy igyekeztem,
de téged nem érdekeltek a tények,
te villámlást küldtél és mennydörgést
és félelmet

generációk jöttek, mentek
a harmincegyesek talán megértik
ezt a konok következetességet

agnus dei

jöttek sorra a requiemek is

persze egy befejezetlen maradt,
uram,
tudniillik én még élek
és miért lennék a protestáns tökéletesség áldozata
éppen én?

1973

KORMÁNYZÁSBAN

Meg kellene nyílniok az egeknek,
kemény ragyogású
Sirius,
észak-kelet, kelet-észak
sem jobbra, sem balra

meg kellene hát nyílniok az egeknek,

jobbra kettő, balra kettő,
számoljunk csak:

nincs több ballagás a nyúj mellett,
véges kövekkel rakták ki a tejutat,
de ez még megvan,
a tejt,ú,
és te is megvagy, Sirius,
és megvan
a bennem egyre fogyatkozó makrokozmosz
és a hajótörést-áhitó katarzis

mégis ügyeskedek, ügyeskedek,
mert van szó és hang és betű,

mert vannak fehérje- és szénmolekulák
és népjóléti esetekből származó ihletek,
mert van más
más
más, mint én vagyok
és a MÁSBAN várlak,
Sirius,
a héjából kivetkőzött mag gyámoltalanságával,
mert nekem biztosan nem nyílnak meg az egek,
mert nem adatott meg a hasonulás öröme

hajótörést vállaló vagyok hát
kétmilliárd fehérje-, szén- és egyéb molekula között,
vállalva, hogy egy leszek a kétmilliárd
fehérje-, szén- és egyéb molekula között
és ez maga a halál.

Látod, Sirius, vállalom a halált
a halhatatlanság szemtelenységével együtt,
tőled úgysem kérhetek semmit számon

1973

VÉGÜL IS

mindenkinek megvan a maga verse
mi közöm a más verséhez
a közönség majd csinál magának verset
mi közöm a közönség verséhez
velem élni úgysem akar senki
velem meghalni úgysem tud senki
mellettem élőkől van úgyis elég
mindenki törődjön a maga versével

így csináljuk együtt e hasznos szép önzést

1972

FOHÁSZ

Tiszta kontúrjával
Őrizzen a harang
Pécsi harang
Bázeli harang
S a világ valamennyi harangja
Fennen vigyázzon

FECSKE-LEGENDA

A fény hasábja
falba ütközik
valaki itt van
nem tudni ki az

Egy habkönnyű
ülom-paripa útra kél
sej fehérfodró jány
jutsz-e valahová

Nyílik a rózsa
nincs csoda
nincs csoda —
szól a fecske-legenda

ELLENPONT

Sem a halában sem a szerelemben
nem foglalom el mások helyét
Független akarattal
szigorúan egyetlen férfit szeretek
de azt tetőtől talpig

A HALÁLUKAT TŰLELŐKNEK

Hiszek a szerelemben
s olyanná lettem
mint Van Gogh parasztcipői

A FÉNYE-ÜZÖTT

Elhagyott vad parton
tört kagylóval csillogó
messze gyökér
Kiszámíthatatlan tér
hálók erezetében
tetőtlen pihen
a sebzett csillag
Mosolyod altasd el
kévédnek nincs helye
nem az otthonod ez

SASOK

Deresre húzott álommal
néhány kései virág
vérzik a hegytetőn

nagyisten oszlopod áll
keményen diadalmasan
kés a szívünkben

STIGMÁK

Csapatostól fordulnak el a fák!
Elvesző rozsdavörös úton öllelek
úgy öllelek, hogy a rokonság ízét
és halálom vágyát
a csókomban hordozom.
Az az ölelés kékivű
nagy-nagy messzeségbe fut
összefogván a világban
múltat jelent és jövő:
mit nem törhet jel vagy hazugság.
Egy fej arc és egy sors
amit a teljes létből birtokolhatok
s melyért felelős vagyok
menny és pokol előtt.
Viselem ezt a glóriát!
S bár lépten-nyomon
talmibb koronát kínál az élet
nem cserélem el jogos jussomat:
a szenvedést.

Verejtékben, görcsben és fájdalomban
viselem az ember nevet.
Egyedüli dolgom és dalom ez a földön.

FOKOZATOK

A föld szava ég
A hold szava nap
Az ember szava még

a szép keresése

kínai tanulságok a játékokról és a színhátékról

HERZUM PÉTER

ABRÁZOLÓ ÉS JELÖLŐ JÁTEK, ÉS A KÖZÖNSÉG

B. Brecht óta Európa és Amerika színház- és filmművészetében, pontosabban a színház és film játékfelfogásában tartja magát az a félreértésből származó nézet, hogy a közönséget megszólító, vele társalgó játék szükségszerűen „elidegeníti” a nézőt, hiszen a szereplők minduntalan kilépnek az eljátszott szituációból, és ezzel széttörik a beleélésre lehetőséget adó játék menetét. Maga Brecht a kínai színházra hivatkozott, amikor elméletét megírta, ha tehát ellentmondásosnak véljük megállapításait, az ellentmondások magyarázatát Brecht és a kínai színház viszonyában kell keresnünk. A kínai szövegek könyvek nem segítik ezt a vizsgálódást, de a kínai rendezők írásai annál inkább.

Az elsőként bemutatásra kerülő idézetek szerzője Mej Lan-fang, akit az európai szakirodalom csupán a klasszikus kínai színház színészeként ismer, de azt nem tudja róla, hogy Kína első némafilmrendezőinek egyike volt. „Filmes életem” című memoárjában leírja, hogy először 1924-ben kérték fel a pekingi filmgyárak, és azt a feladatot adták neki, hogy készítse el leghíresebb szerpcinek filmváltozatát. Az első idézetben egy eltűnt belső-ázsiai nomád nép (valószínűen egy hun nép) kínai fordításban fennmaradt és a kínai népköltészetbe plántált népballadájából, a „Mu-lan balladá”-ból² készült filmjéről ír; a másodikban pedig „A vörös szoba álma”³ filmváltozatának forgatásáról.

„Ezt a filmemet a „Mu-lan-ballada” verses szövegéből vettem fel — írja —, többek között a „vándorlás”⁴ jelenetét is. Ebben a jelenetben Mu-lan egyik kezében fegyverét viszi, de a másikban azt a lovaglóstort, melyet a kun-csü⁵ darabokra érvényes, úgynevezett „görbe bot”-szabály előírt...

A háttérbe színes tusfestményt állítottam. Felső részére hegy-csúcsokat festettek, közöttük a hadba vonult vitézek sátrai látszot-

tak; az előtérből kanyargós út indult a sátrakhoz; teljesen úgy, ahogy az a színházakban használt képeken van; mégis új, érdekes ellentmondást világított meg számomra.

Ebben a jelenetben ugyanis Mu-lan egyik vidékről a másikra vándorol egészen addig, míg hadiútja véget ér. A színházi előadásokon hallható kun-cső dalok persze elmagyarázzák ezeket az állomásokat, de itt, a némafilmen mindez hiányzott, és így a közönséget megzavarta, hogy egy mozdulatlan festmény előtt mindvégig egy helyben játszom. Ezért azután ilyen kérdéseket szegeztek nekem:

— Árulja el végre, hogy mit játszott el? Miről szól a jelenet és hol játszódik? Ha ez akar lenni a hadiút vándorlása, akkor miért nem mozdul el a festmény előtt?”

A fenti idézet egyik tanulsága az, hogy a kínai színész nem színpadi szöveggönyv alapján is eljátszhat egy jelenetet (Mej Lan-fang olyan természetesnek veszi, hogy egy balladát játszik el, hogy csupán a bevezető mondatában említi, a további tanulság viszont az, hogy amikor a kínai színház művésze átlépte a filmművészetnek, mint új művészetnek a vízválasztóját, az új közegben tapasztalnia kellett: művészi eszközeinek egy részét a közönség érti, másik részét nem, tehát eszközei kétfélek. Eszközeinek egyik része ábrázoló eszköz, másik része jelölő. Amikor Mu-lan a fegyverét forgatja, ábrázolja a hadakozó Mu-lant, de amikor ostorát mozdítja, jelöli, hogy lovagol az országúton; és ezt még megértette a kínai közönség, de a háttérben álló festményt nem, holott az ugyanúgy jelölte a hadiutat, mint az ostor a lovaglást. A jelölés és ábrázolás párosításának tehát bizonyos törvényszerűségei vannak.

Mej Lan-fang először arra gondolt, hogy miliőt, de azt is csak filmen, kizárólag ábrázolni lehet, jelölni nem; ezért „A vörös szoba álma” című regényből „Kék Drágakő eltakarítja a virágokat” címmel forgatott filmjében, megtartva a kínai játékkelfogás jelölő-ábrázoló kettősségét, reális helyszínt választott a filmfelvételek számára. Egyik barátja ódon pekingi palotát vásárolt, melyet egy tönkrement mandzsu arisztokrata elkótyavetyélt, és Mej Lan-fang kitűnőnek ítélte ezt a helyszínt, hogy benne felvegye a széteső kínai nagy familiáról szóló jelenetet. Az ábrázolás és jelölés kettőssége itt is sok fejfájást okozott neki, hiszen a valódi palota reális miliójében a jelölő játék oly szélsőséges változatra kényszerült, hogy néma gesztusokkal szóról szóra jelezzen egy lírai verset.

„Ennek a jelenetnek minden sorát gesztusokkal⁶ akartam eljátszani. Íme az első sor: „A szirmok tán az égig szállnak, elborítják a kék boltozatot.” Itt ujjaimat mozgatva utánoztam az „égből szálló” szirmok útját, amint éppen „elborítják” szemem előtt a „kék boltozatot”. Azután a második sor: „Szél szórja őket, mint rocska a vizet, és földet érve kihimezik a pázsitot.” Ezt úgy oldottam meg, hogy lereagáltam, mintha valóságban látnám, amint a „szél hinti őket”, és gyönyörködnek abban, amikor körülöttem valósággal „kihimezik” a földet a szétszóródó színes virágszirmok.

A következő sornál, mely úgy szól, hogy: „A kertész seprője végigszalad a virágágyon”, egyszerűen megfogom a kellék seprőt és jelzem a seprés mozdulatait. Az utolsó sor szövege ez: „Rőt magok

nehéz illatát nincs ki sirassa." Ezt úgy játszottam el, hogy amikor egy szirmot felemeltem a virágágyról, azt azonnál, határozott mozdulattal löktem a ruhámra akasztott zacskóba.

Ha színpadon játszom ezt a jelenetet, e dalocska után mindig úgy teszek, mintha vállamra venném a nem létező kapát, és a kert egy távoli zuga felé sietek, hogy pihenni térjek. A dal magányos, sebzett lelkiállapotról szól, és a filmben ezt kellett pótolnom. Természetesen arcjátékkal is játszottam, melyet az tett lehetővé, hogy nem totálban, hanem közeliben látszotam; és amikor a valódi kert környezetében elindultam, a kamera előttem hátrálva kocsizott. Arcom a képmezőnek nagyjából azonos részén maradt, míg a többiben a kert más és más, minduntalan változó részletei látszottak."

Ebben az idézetben Mej Lan-fang megint egyetlen mozdulattal intézett el egy érdekes tényezőt, mely számára kézenfekvő volt; ez az, hogy itt „arcjátékkal” is játszott. A hagyományos kínai színház egyes fajtái ugyanis nem sorolják a színész gesztusai közé az arcjátékot is, így Mej Lan-fang először másmilyen megoldáson gondolkodott.

„Valami olyasfélét szerettem volna — emlékezik —, hogy a sminkeleskor ecsettel szemöldökeim fölé festem a régi ping írásjegyet, mely azt jelenti: „megneheztel”. Evvel akartam jelezni, hogy milyen zaklatott Kék Drágakő lelkiállapota. Sajnálom, hogy ezt az elgondolást nem tudtam teljesen kidolgozni, és ezért ezt a jelenetet nem vehettem fel.”

A magyarázat a Mu-lan téma tanulságaiban keresendő. Mej Lan-fang megsejtette, hogy keresnie kell a jelzés és ábrázolás alkalmazásának rendszerét, és arra gondolt, ha a színészi játék többnyire jelöl (hiszen a színészi gesztusok nyelvére valósággal „lefordít” egy verset), akkor nem alkalmazhat szerinte ábrázoló arcjátékot. További nehézség volt számára, hogy arcával is végzett jelölő gesztusokat, melyekkel jelölte, hogy a nem létező virágszirmokat látja, és emellett nem tudta elképzelni az ábrázoló arcjáték váltását. A kocsizás mint filmművészeti eszköz hozott megoldást, mert szirmok után néző jelölés befejeztével a kocsis indulása jeleneten belüli vágást eredményezett, és ez lehetővé tette számára az ábrázoló arcjáték alkalmazását.

Mej Lan-fang idézeteiből közös tanulságként levonhatjuk azt, hogy a kínai színház még a jelzések és ábrázolások váltását is a jelenet, a szituáció belső törvényeinek rendeli alá; és amikor Mej a némafilm idegen közegében is hűséges akar maradni a kínai színház hagyományaihoz, az új közegben is határozottan keresi a szituáció rendjének helyreállítását. Szó sincs itt arról, amit Brecht feltételezett, hogy a kínai színház megbontaná a szituációt. A jelzés és ábrázolás kettőssége más következtetés levonására késztet, mint Brecht véleménye.

A JELZÉS SZÜLETÉSE

Ha Mej Lan-fang írását olvassuk, jóformán alig érezzük, hogy jelzéseit a kínai színház hagyományos gesztustárából válogatta, sőt, sokszor úgy tűnik: ösztönösen, rögtönözve találja ki valamennyit. Mindennek az a

magyarázata, hogy a jelzés alkalmazása nem természetellenes játék-tevékenység.

Nézzünk egy elképzelt példát.

Egy kisfiú cowboy-t játszik az utcán (mindennapos jelenség ez ott, ahol kalandregény és kisfiú előfordul), a kisfiú felemeli a kezét, mintha colt-jával célozna, persze kezében semmi sincs, és a fegyver csövét mutató-ujja helyettesíti; azután nagy mügonddal behunyja fél szemét, céloz, lö, és a lövés hangját szájával utánozza. A fegyver felemelésének és célratarításának mozdulata: ábrázolás. Ekkor ugyanis jelen idejű, jelen helyszínű és saját maga végzett (tehát úgymond: „jelen személyű”) történést játszik el. Azonban abban a pillanatban, amikor kilép ebből a körből, tehát amikor a fegyver hangjának utánzásával magát a fegyvert „játssza el”, vagy amikor felpattan nem létező paripájára, és a vágtlázó ló lépéseit utánozva alig néhány méterre odébbugrál, nos ekkor már jelöl. Jelöl, ugyanis kilépve saját történéseiből már egy tárgyat jelez (pisztolyt), vagy egy állatot (a lovat), vagy magát a távolságot (melyet lován bejár). Ezen utóbbi tényező jelzésével a jelen helyszínüségből, sőt, nagy időt igénylő út eljátszása esetén, a jelenidejűségéből is kilép.

Valami hasonlót tett Mej Lan-fang is a Mu-lan-filmben, hiszen mit sem változtat a lényegen, hogy nem ugrándozással jelezte a ló nyargalását, hanem (a kínai színház gesztustárának megfelelően) kezébe vett lovaglóstorral.

A példában említett kisfiú játéka ösztönös játék, és ha nem is azért játssza, hogy azt nézők nézzék, de ha többen játsszák együtt, akkor ugyanezt egymásnak játsszák. Az egymásnak játszás a népi játékok alapja is, és amikor Mej Lan-fang színészi játékát egy önmagának játszó kisfiú példájával magyaráztam, nem mondtam ellent a kínai színház felfogásának, hiszen a kínai játékfelfogás önmagát az egymásnak játszó népi játékok felfogásából származtatja. A jugoszláviai közönséghez igen közel álló példát találtam abban a pekingi napilapban megjelent olvasólevelében, mely Vu Csing-feng aláírással látott napvilágot a belgrádi „Ivo Lola Ribar” nevet viselő népi együttes kínai turnéját követően. Érdemes megfigyelni a kínai néző levelében⁷, hogy jóformán alig törődik a tánccal, hanem úgy elemzi a fellépést, hogy az egymásnak játszó népi játékban eljátszott szituációval foglalkozik, és ha nem tudánk, hogy népi együttes fellépéséről szól, azt hihetnénk: színházi kritikát olvasunk. Vu Csing-feng következetesen alkalmazza a „színészi gesztus”-t jelentő *vu-tiao* szót, úgy, ahogy Mej Lan-fang vagy általában a kínai rendezők eredeti írásai. És az eredmény? Látni fogjuk, hogy Vu Csing-feng nem értette félre a délszláv táncjátékok értelmét.

„A jugoszláv művészek dalai a népdalokra, táncaik a néptáncok *gesztusaira* épülnek... Ilyen például az a „Komitácsi tánc” című és *gesztusokból* felépülő népi játék, mely voltaképp arról szóló valóság, hogy a komitácsinak nevezett partizánok milyen hosszú és elkeseredett harcot vívtak a macedóniai hegyek között, míg hazájukat felszabadíthatták a török elnyomás alól. A *színészi gesztusokat* az indulatok indokolják, ezért férfias, erőteljes mozdulatokból állanak... A „Fruška gora-i kolo” például néma jelenet, és csak a táncosok lábdobbanásai és a ruhák fémdíszjeinek csilingelései kísérik, mégis felkavar és mozgósít. Pedig a régi török megszállás ide-

jében keletkezett ez a tánc. A némaság azonban hangtalan vallo-
más a hazaszeretetről, a megszállók elleni gyűlöletről és a jobb
jövőbe vetett hitről...

Ha evvel az olvasólevéllel a kínai játékfelfogás és a népi játékok fel-
fogásának azonos gondolkodásmódját példáztam, magyarázatként any-
nyit el kell mondanom a kínai játékfelfogás történetéből, hogy úgy az
európai orientalisztikusok, mint a kínai kulturhistorikusok sokat be-
szélnek a régi, „Körtefakert” elnevezésű intézményről⁴, melynek fel-
adata volt, hogy a népi játékokat az írástudók izlésével és igényével
összegyűjtse, illetve „udvarképesse” feldolgozza. Talán ez az emlék, ta-
lán az, hogy hol a Kínára támadó, hol a kínai császárok által meghódo-
lásra kényszerített belső-ázsiai nomádok előadót és közönséget egyazon
népi közösségen belül tartó „sámán-színjátéka” hatott rá minduntalan,
vagy talán az, hogy a mongol származású Jüan dinasztia uralma alatt⁵ a
hivatalukból kiebrudalt régi írástudók a néppel közös sorsra kényszerít-
tetten lettek drámaírók; de meglehet, hogy mindezen indokok együtte-
sen eredményezték, hogy a kínai játékművészet és a kínai népi játék
mindmáig megőrizhette kölcsönös rokonságát. Még a legmerevebb, leg-
inkább kanonizált stílusnak, a kun-csünek is megszülettek a népi, vásári,
falusi változatai. Megérthetjük, hogy a huszadik századot még ennyire
elevenen megérintő népi játékok játszó és a kibontakozó amatőr színjáték
szereplői között főformán meghúzhatatlan a határvonal. Ez az egybe-
fonódás Jenan-ban, a partizánharcok fővárosában vált jelentőssé az
úgynevezett „jang-ko” operastílus megszületéséke. A „jang-ko” eredeti-
leg a Kína kenyerét jelentő rizs művelőinek munkadala volt, szó sze-
rinti jelentése is: „rizspalánta dal”. A munkadalhoz, mint a világon min-
denütt, így Kínában is népi, falusi játékok kapcsolódtak, a „jang-ko”-
hoz ráadásul olyanok, melyek alkalmat adtak a falusi rizsművelők ak-
tuális rigmusainak elmondására, eljátszására. Innen már csak egy lépés
volt, hogy ezt a játékot a színpadi játéktílusok népi változataival el-
egyítve kialakítsák a népi háború aktuális eseményeire utaló, mozgósító
„jang-ko-csü”-t, a „jang-ko” operát. A jenani nagy időkben még színpad
és jelmez nélkül játszották, a nézők körbe ültek a földön, akár a falusi
népi játékok esetében és a színészekkel együtt énekelték az ismerős dal-
lamokat, és adott esetben beálltak a táncokba. Természetesen a jang-ko
is jelölt és ábrázolt. Jelzései a népi játékból és a hivatásos színház jel-
léseiből származtak, és ennek a származásnak nem mondott ellent, hogy
a népi játékok egymásnak játszó részvevőinek spontán, de mindenképp
természetes játék-jelzései éltették.

A jelölés ezért különös hangsúlyt kapott Jenanban. A nézőkkel azonos
sorsot élő játszóknak természetesen meg kellett szólítaniok közönségüket,
társalogniok kellett velük, ha nem is brechti értelemben (hiszen a néző
is részt vett a játékban), mozgósítaniok kellett őket, valamint jobban és
jobban belevonni a játék mélyére; és magukkal kellett vinniük őket,
amikor jelzéseikkel kiléptek a szegényes színpad vagy körbeült pázsit-
darab jelen idejének, jelen-terének és a nézővel azonos szereplők szemé-
lyének köréből. A művésznek magával kellett vinni (jelzéseivel) a nézőt
oda, abba a játékvarázslatba, ahonnan látta további útját, melyen majd
minden bizonnyal elindul, ha az előadás varázsa után visszatér abba a
körbe, melyet nézőtársaival alakított, amikor az előadás kezdetét jelző

gongok megszólaltak. Lehet, hogy ez a varázslat, ez a mozgósító varázslat már a kínai játékfelfogásra ható belső-ázsiai „sámán-játék” varázslatának az emléke, lehet, hogy a Jenan vidékén élő mongol és koreai nemzetiségek népi játékaiknak hatása, de meglehet, hogy a népi játékokra a világon mindenhol jellemző, előremutató, választ adó varázslatkeresésének kínai megnyilvánulása.

A NÉPI JELZÉSEK „NYELVÉNEK” FÖLDRAJZI HATÁRAI

Ennél a pontnál érdemes szó szerint idéznünk Brechtet, aki a kínai játékfelfogásról a következőket magyarázta¹⁰:

„Ismeri az elidegenítési effektust a régi kínai színházművészet is, és rendkívül kifinomult módon alkalmazza. Köztudomású, hogy a kínai színház rengeteg szimbólumot használ. A tábornok például kis zászlócskákat hord a vállán, mégpedig annyit, ahány ezred a parancsnoksága alatt áll... A jelmezeket meghatározott színekkel, tehát egyszerűen festés útján jelzik. Bizonyos, két kézzel végzett gesztusok azt mutatják, hogy az illető felránt egy ajtót stb.”

Magyarázatát azután a következő következtetéssel zárja:

„A következőkben röviden ismertetni kívánjuk a módot, ahogyan a régi kínai színházművészet az elidegenítési effektust alkalmazza. Ezt az effektust legutóbb Németországban alkalmazták az epikus színház kialakítására irányuló kísérletek során, olyan darabokra, amelyek nem arisztotelészi (azaz nem beleélésen alapuló) dramaturgia szerint íródtak. A kísérletek célja: úgy játszani, a néző ne tudja magát egyszerűen beleélni a dráma szereplőibe. Az új színház arra törekszik, hogy a szereplők kijelentéseinek és tetteinek elfogadása vagy elvetése ezentúl ne a néző tudatalattijában menjen végbe, hanem tudatának hatókörébe tartozzék.”

Brecht fogalmazását egybevetve az előzőekkel, megértjük tévedését, különösen akkor, ha észrevesszük árulkodó elszólását. Brecht keveri a szimbólumot és a kínai játékfelfogás jelzéseit, holott ez a kettő nem ugyanaz. A szimbólum hatása valóban a tudatban érvényesül, aki például nem ismeri egy-egy szimbólum értelmét, arra semmiféle hatást sem gyakorol; de a kínai színház jelzés-rendszere más, az ugyanolyan természetes emberi játéktevékenység, mint az utánzásból, utánajátszásból stb. kialakult ábrázolás. Brecht nyilván nem ismerte a kínai dramaturgok, rendezők, színházi esztéták írásait (forrásmunkái felsorolásában sehol nem is említ ilyet) csupán kínai drámák szövegfordításait, (minden esetben drámai szövegrészletekre hivatkozik), de az ezekben fellelhető instrukció-leírás igen szűkszavú, és a színészi gesztusokra vagy azok magyarázatára jóformán semmiféle megkötést nem közölnek. Így nem vehette észre, hogy a kínai szövegek könyv nem maga a leírt dráma, hanem csak a játékművészet egyik (szövegi) tényezője, melynek mondanivalójától igencsak eltérőt vagy ellentéset is kialakíthatnak az előadás során.

Jó példa volt erre Mej Lan-fang esete, aki a „Mu-lan-balladá”-t nem elmondta, hanem egyszerűen filmre vehetően eljátszotta.

Annak illusztrálására, hogy a kínai szövegek könyv mennyire csak egyik tényezője a játék során kialakuló mondanivalónak és a mondanivalót szülő szituáció leírásának, elsőnek mutatok be egy drámarészletet (tartalmi magyarázatot természetesen mellékelek, hogy érthetőségét biztosítsam) és csak másodiknak a teljes szituáció elképzeléséhez szükséges rendezői magyarázatot.

A kínai színdarabrészlet tartalmi magyarázataként Tennessee Williams „Amíg összeszoknak”¹¹ című drámájára emlékeztetem az olvasót: a koreai háborúból hazatért és leszerelt amerikai katonák drámájára, akiknek életét először csak munkájuk elvételével veszi körbe a fullasztó, gondolkodást ölő és pókhálószerű szövevényt alkotó konvenció, majd szűkebb lesz a háló köre, és végül házasságukon keresztül beszövi egész életüket, sőt gondolkodásukat is; és úgy vesznek el ebben a hálóban, hogy észre sem veszik saját pusztulásukat. Ting Ji kínai drámaírónak¹² hat évvel korábban írott „Az önkéntes menyasszonya” című jang-ko operája nemcsak azért tekinthető az „Amíg összeszoknak” kínai alteregójának, mert a történet központjában itt is a koreai háború által próbára tett házasság (pontosabban: eljegyzés) témája áll, hanem mert ebben a darabban is a konvenciók pókhálójával kell birkóznia a hősöknek. Igaz, ebben a darabban legyőzik ezt a pókhálót. Középponti alakja, Csao Su-hua (a szereplők listájához mellékelte instrukció szerint: 19 éves lány) a háború alatt otthon marad falujában, míg vőlegénye a kínai önkéntes hadseregben a koreai frontra megy, természetesen a front másik oldalára, szemben az „Amíg összeszoknak” hőseivel; és a kínai kislány köré súlyosabb pókháló szövődik: a rizsföldektől összezárt, tenyérnyi falucska hagyományainak pókhálója. Ezek a hagyományok nem kevesebbet írtak elő, mint azt, hogy házasság előtt a lány át sem léphette a fiús ház küszöbét, ha meg összeházasodtak, akkor a fiatalasszonynak kell végezni a legnehezebb házimunkákat. A fiú szülei levelekkel ostromolják a koreai tábori postát, fiuk csak annyi időre jöjjen haza, hogy megesküdjön, utána akár visszamehet, mert esküvő nélkül nincs fiatalasszonyi munkaerő. Amikor a hadbavonultak megsegítésére mozgalom indul, és ennek keretében a lány önként segítene a fiú szülein, azok visszautasítják, mert a hagyományok kényszeréhez visszonyítva „könyöradomány”-nak minősítik a szabad akarattól, önként végzett munkát. A pókhálószerűen bénító, konvencionális gondolkodás, bármennyire fél az újtól, érveket sajátít ki a megújuló világtól is: fenyegetik a lányt, ha majd fiuk hazajön Koreából, akkor „káder” lesz, és válogathat a hozzáillő módos lányok között is. A pókháló beszövi a szembenállókat is. A lány özvegy anyja ugyan ki nem állhatja a fiú szüleit, de ugyanúgy, ugyanolyan hagyományokban gondolkodik, mint ők, amikor avval a hagyományos felfogással ijeszti lányát, hogy a hadba vonult katonára nem szabad várni, mert mi lesz, ha elesik, vagy ami még rosszabb, sebesülten jön haza, és akkor csak nyűg a falusi gazdaságon a rokkant ember.

Ennyit az előzetes tartalmi ismertetésből. Az idézet előtt csak arra akarom felhívni az olvasó figyelmét, hogy az „önvallomás”, illetve „megjegyzés a többiekéről” szavakat én illesztettem az instrukciókba, melynek magyarázatát az idézet után adom meg.

„Idő: délelőtt.

Hely: Csiang falufőnök udvara.

Csiang falufőnök bejön.

CSIANG FALUFŐNÖK: (énekel) *(önvallomás)*

Itt az Újév.

A tavaszi szántáshoz¹³ minden kint
a mezőkön. Megküzdünk kenyerünkért
s hogy a fronton se legyen inség.

A falun suttogás ül és mese,
hogy Jung-kang¹⁴ nem veszi el Su-huát.

Döntsek? Hamis ez, vagy tán igaz?

Megkeresem Su-huát: vajh mindez honnan ered?

Csang Cse-heng¹⁵ négy-öt fiatallal együtt be.

CSANG CSE-HENG:

Főnök! A faluban mendemondák keringenek! Hallottad ezeket?

CSIANG FALUFŐNÖK:

Miféle mendemondák?

CSANG CSE-HENG (énekel)

Tegnap éjjel az emberek
kitalált kis hirmagokat eszegettek.

ELSŐ FIATAL: (énekel)

Csaoék¹⁶ szakítást kiabálnak.

MÁSODIK FIATAL: (énekel) *(önvallomás)* — *(megjegyzés a többiek-ről)*

Tán Su-hua mást szeret.

CSIANG FALUFŐNÖK: *(önvallomás)* — *(megjegyzés a többiek-ről)*

Ezeket már hallottam. Majd előveszem Csao Su-huát, és megmondja, mi az igazság! A mendemondákat nem szabad első hallásra elhinni!

Liu papa és Vang néni¹⁷ jönnek.

LIU PAPA:

Főnök! Tudod, mi történik a faludban? Csenék¹⁸ meg akarják szakítani az eljegyzést Csaoékkal! Minden udvar, minden utca tele van evvel a disznósággal!

VANG NÉNI:

Valamennyien felháborodtunk az ilyen erkölcstelenségen! Bízunk benne, hogy most azután teszel valamit!

CSIANG FALUFŐNÖK:

Hogyne! Persze! De tudjátok mit? Üljetek már le, és így beszéljétek, kényelmesen.

LIU PAPA:

Ilyen esetet, kérem! (énekel)

Amikor Jung-kang katonának ment,
kikísértük szépen a faluvégig,
Most Koreában harcol!
Igen! És miértünk harcol!
Csupán egy éve van távol,
de már nem várják vissza?
És Csao Su-hua lenne „öntudatos”?
Fuj! Ilyen undorító alakot!
VANG NÉNI: (belevágva folytatja az éneket)
Bár a férfiak a frontra mentek,
sok lány él a falunkban, nem az egyetlen ő!
Pont ő botol el? Hogy lesz így jó vezető?
Csak beszéljünk minderről részletesen,
neked tudnod kell mindenről!
CSIANG FALUFŐNÖK:

Vang néni, drága. Miért hergeli magát ennyire szóbeszéd alapján?”

A jelenet további részében a falufőnök hiába próbál a híresztelők logikájára hatni, hiszen a gondolkodásukat beszövé pókháló, a konvenciók pókhálója nem tűri a logikát. A falubeliek Csiang falufőnök elé citálják Csao Su-huát is, ahol völegényének húga, Csen Huj-lan, így támad rá:

„CSEN HUJ-LAN:

Mindenki azt mondja, hogy nincs igazad! Mindenki azt mondja, hogy semmibe veszed az emberek véleményét! Mindenki azt mondja, hogy ha Jung-kang visszajön a frontról, akkor nem akármilyen ember lesz, akkor káder lesz, és akkor nem akármilyen lány illik hozzá, és akkor majd hiába reménykedsz, hogy téged vesz feleségül, mert akkor nem ilyen lányt kell feleségül vennie!

CSAO SU-HUA: (énekel) (önvallomás)
Olyan ez, mint öt mérföld után
eltévedt madarak ködös árnya a házon.
A legmagasabb hegység nyom agyon,
sőt, tizezerszeresen nagyobb ez a súly.
Jaj, hogyan mehetek oda át most!?
E hálón hogy visz az értelem át?
Azt akarom, a szívem övé legyen, ó,
de szeretnék ők a kényszerű elhagyatást!”

Most pedig nézzük azokat a bizonyos instrukciókat, ígéreteim szerint. A magyarázatot egy ma is élő kínai filmrendezőnek, Vang Vej-jinek az írásából idézem,¹⁹ aki egy 1966-ban rendezett filmje kapcsán újra keresni kezdte a jenani játékhagyományok filmművészeti adaptálásának lehetőségeit. Tanulságait így összegezte:

„Az úgynevezett piao-jü és az úgynevezett pang-jü filmbeli alkalmazásáról a következőket tudom mondani. Szerintem, hagyományos színelőadásainkban akkor nevezhető egy monológ piao-jünek, amikor a szereplők önmagukról vagy önnön sorsukról mondanak valamit, esetleg tetteik célját magyarázzák, de mindezt úgy, hogy a közönségnek mondják. Ezzel szemben a pang-jü során a többi szereplőről nyilvánítanak véleményt a közönségnek, de úgy, hogy az, akiről beszélnek, erről nem vehet tudomást. Ezt a két kifejezési módszert nemzeti színműirodalmunk igen gyakran lehetővé teszi, és ez szervesen kapcsolódik színészi játékfelfogásunk „álomszerű”-nek mondott jellegével...

Amikor „Az üstfoltozó” című film azon jelenetéhez értünk, melyben a mama, Ta-nian, vallatóra fogja lányát, hogy túlalma ellenére elment-e szerelméhez és a lány csak motyogással tud válaszolni, akkor eszünkbe jutott, hogy a színpadi változatban anya és lánya egyidőben a színpad két oldalára megy, és így beszélnek a közönséghez... Ha ezt forgatóskor gépiesen és úgy adaptáltuk volna, hogy anya és lánya a képmező két oldalára megy, akkor ez a beállítás mértéktelenül nagy totált követelt volna... Ugyanakkor csak hosszas mérlegelés után döntöttünk azon megoldás mellett, hogy a lány a végszava után a felvevőgép lencséje felé fordul, és így, szekondplánban (félalakos képkihívásban) mondja el a közönségnek (azaz a kamerának) az önvallomásnak is beillő kérdését: „... vajon honnan tudja mindezt az anyám?” Ahogy ez a kérdés elhangzott, a beállítás háttéréből kilép a mama, úgy tesz, mintha sikertelenül hallgatózna lánya után, azután ő mondja azt, hogy: „... nekem bizony nem tetszik a lányom ábrázata!” Amikor véget érnek e vallomások, közömbös arccal egymás felé fordulnak, és folytatják a jelenetet... Meggyőződésem, hogy a piao-jü és a pang-jü elnevezésű monológfajták filmi adaptálásával megoldhattam, hogy a szereplők közvetlen vallomást tegyenek a közönség előtt, és ez a játékon belüli kitárulkozás, mely bennük a közönség számára megnyílik, szükségszerűen bevonja a nézőt az eljátszott történet világába.”

Túl azon, hogy Vang Vej-ji fenti idézetében szó szerinti cáfolatát látuk a korábbi Brecht-idézetnek, azt is láthatjuk belőle, hogy a monológ, tehát a közönség megszólítása funkciója szerinti osztályozást nyer a kínai játékfelfogásban. A piao-jü (szó szerint: szemlél szembeni monológ) voltaképp a szereplő önvallomása mindarról, amit Vang Vej-ji ismertet; ezért illesztettem a Ting Ji-féle drámarészlet instrukcióiba az „önvallomás” megjelölést; míg a pang-jü (szó szerint: oldalsó monológ) a szereplőtársakról mondott ítélet, ezért is jelöltem „megjegyzés a többiekéről” kitéllettel. Nem véletlen, hogy Vang Vej-ji egyéni véleményével elemzi a piao-jü és a pang-jü lényegét, és az sem, hogy a Ting Ji-dráma-részlet előtt hangsúlyoztam: ezeket a megjelöléseket én illesztettem a szövegbe. A kínai szövegek könyvek ugyanis az ilyen instrukciókat nem közlik, ezek ilyen vagy olyan alkalmazását a játék rendezőjére, színészeire bizzák. (Ezért is érdekes kínai filmrendezők írásaiban keresni a dramaturgiai kérdések magyarázatát, mert ezekben az alkotóművész elemzésével találkozhatunk, míg a színházi előadások esetében a színé-

szek a hagyomány alapján, sokszor rendező nélkül dolgoznak.) Figyeljük meg, hogy „Az önkéntes menyasszonya” drámarészletének elején mennyire megváltozik a Második Fialat mondata, ha önvallomásként (mint piao-jü) értelmezzük, illetve, ha a többiekről mondott megjegyzésként (mint pang-jü), mert első esetben ez a mondat önvallomás a tépelődésről, ami a fiatalat rájga, aki netán szerelmes Su-huába, míg a második felfogás szerint nem ezt kell eljátszani, hanem azt, hogy a fiatal megjegyzi másról, Su-huáról, hogy hátha egyszerű az eset, Su-hua másba lett szerelmes, és ehhez már senkinek semmi köze, a vitát tehát abba kell hagyni. Ugyanez a helyzet Csiang falufőnök következő monológjával, mely első esetben a falufőnök önvallomása, hit-tevése arról, hogy biztonssággal rögzíti magában miszerint a pletykákkal szembe kell szállni; második esetben viszont véleményt nyilvánít a többiekről és pletykálkodó magatartásukról.

Míndezek ismeretében valósággal kinyílik előttünk a kínai szövegek könyv kissé zárkózottnak tűnő részlete, vagy ha egyiküknek hatott, akkor színeket kap. Ami a kínai szövegek könyv rárját felnyitja, ami a szövegek könyvet színnel, értelemmel megtölti, sőt, ami mondanivalójának megkezdett mondatát befejezi, az nem más, mint a játék; sőt, olyan játék, mely megőrizve őséneket, a népi játéknak legfontosabb örökségét: lehetőségeket keres, hogy a nézők ne csak nézői legyenek, hanem résztvevői is.

Nem hiszek abban, hogy a közös játék, mely az ember természetes játéktevékenységeinek egyik alapja, lokalizációra kényszerülne, hogy a kínai színháznak örökké „kínainak” kell maradnia Európában és Amerikában. Szerintem nem a kínai színházzal van a baj, hanem avval, hogy nálunk Európában elfeledkeztek a játéktevékenység és színészi játék olyan lényegi elemzéséről, mint mondjuk irodalom esetében a nyelvi kifejezés alapjait képező nyelvtudomány nyelv-elemzéséről. Nem akarok belebonyolódni abba, hogy a nyelvek fejlődésének ilyen vagy olyan törvényszerűségei vannak, és hogy e törvényszerűségeket felismerő nyelvtudomány milyen hatással volt különböző korszakok irodalmi, költői nyelvének kialakulására, de az tény, hogy különböző földrészek, vidékek népeinek játéktevékenysége, illetve játéktevékenységének fejlődése szintén törvényszerűségekre alapul, de ezek felismerésével már elmaradtunk a nyelvtudomány eredményei mögött. Kár! Kár bizony, mert a játékművészet nagyon is egyetemes, ha úgy tetszik, internacionalista alapokkal rendelkezik. A játéktevékenység (mint például a népi játékok is) könnyebben érthető a világ távoli zugaiban is, mint a nyelv, melynek lefordításához tolmács és bonyolult nyelvtanulás szükséges. Lám, Kínában, ahol az ottani színházművészet ránevelte nézőit a játékművészet figyelésére, elemzésére, a nézők jóformán saját produkcióként nézték az „Ivo Lola Ribar” együttes fellépését is, és semmiképp sem óhajtották elidegeníteni magukat. Megértették, hogy a néma csöndben járt kolo a Kosovo polje tragédiáját évszázadokig követő elszántság, gyűlölet, remény világában született közös játék, de olyan, mely ma is felidézi ezt az elszántságot, gyűlöletet és reményt, tehát mozgósít. A néma kolo tehát elidegenítés, vagy csak a néző tudatának szóló közlés? Ha a kínai nézőt még megvádolhatja valaki, hogy a több ezer kilométeres távolságokból netán félreérti a délszláv művészcset, ugyanezt az

egyébként is méltánytalan vádat Petar Petrović Njegošról már semmiképp sem mondhatnák el, aki a cetinjei népgyűlés jelenetében az alábbi szavakat adta Milija vajda²⁰ szájába:

„Halljátok a kolo zengő hangját?
Mintha ebből a hatalmas dalból
egész népünk szíve, szava szólna.”

Ez nem elidegenítés, ez maga a népi játék, ez maga a közös játék, játék, mely nem szórakozás, hanem olyan, ami játszóját, nézőjét mozgósítja, és ami messzebb szól, mint az a szöveg, melyet játszó, nézői értenek.

SZ. M. EJZENSTEJN EMLÉKÉRE

Érdekes, hogy pontosan úgy, ahogy a kínaiaknál, itt Európában is filmes, a nagyszerű rendező, Sz. M. Ejzenstejn²¹ filmelméleti tevékenysége közben fedezte fel a játékművészet egyik másik lényegi kérdését. (Igaz, Ejzenstejn is a kínai és japán színházak példáját követve kutatta e kérdést.) Gondolatmenetét így kezdte:

„Tisztláztalan, hogy a japán írás vajon írásjegyek rendszere-e (jelölő) vagy önálló grafikai művészet (ábrázoló). Annyi kétségtelen, hogy a jelölő elemek a módszerrel, az ábrázoló jellegnek a szándékkal történt kettős párosodásból született képirásjegy mindkét vonalat továbbvitte...”

Majd ugyanennek az elvnek színjátékbeli megfelelőjével példázva, így folytatja:

„Az első és legszembetűnőbb példa természetesen az „átmenetek nélküli színészi játék” teljesen filmszerű módszere. Ugyanakkor, amikor a japán színész a maximális kifinomultságig fokozott mimikai átmeneteket alkalmazza játékában, egyszersmind teljesen ellentétes módszerrel is él. Előadásának egy bizonyos pillanatában a színész megtorpan; fekete burkolatú korongja elfedi a néző elől. S íme! Teljesen új kikészítéssel jelenik meg újra. És új parókában. Most ugyanis új érzelmi állapotot ábrázol.

Ez a módszer a filmművészet szerves része. Az „érzelmi átváltások” egyes elemei, az európai színjátszóhagyományok benyomultak a filmbe; ez további olyan hatás, amely egy helyben topogásra kényszeríti a filmművészetet. Ezzel szemben a „vágást” alkalmazó színjátszás teljesen új módszerek kidolgozására nyújt lehetőséget. Amikor egy változó arcot egész sorozat különböző érzelmi hangulatot kifejező arctípussal helyettesítünk, ez sokkal nagyobb kifejezőerőt biztosít, mint bármely hivatásos színész arcának túlságosan fogékony és szerves ellenállásra képtelen, változó arcfelülete.”

Ejzenstejn itt a Kabuki színház példájáról beszélt, a tanulmány elején Mej Lan-fang kun-csü példáit láttuk, majd Ting Ji jang-ko-csü stílusú művének egy részletét, de ugyanebben a sorban példálózhattunk a dél-

szláv kolóval is, kézenfekvően példálózhatunk volna a Hont Ferenc által elsíratott²² régi magyar sámán-színjátékkal, és példálózhatunk a világ legkülönfélébb vidékeinek népi játékaival is. Mi a közös bennük? Az, amit a feltételezett kisfiú játékában kimutathattunk: varázslattevés, vagy álommegvalósítás (nem volt véletlen, hogy Vang Vej-ji is, de a kínai színházi és filmesztéták, rendezők, színészek valamennyien az „álomszerűség” jelzőjét használják a kínai színházra, sőt, ezt keresik a kínai filmesek is), mert a természetes emberi játéktevékenység nem elégszik meg avval, ami megtörténhet, tehát amit a játész az életéből elismételhet, vagy amit előrejátszik (és majd az élet ismétli el), hanem minduntalan kilép ebből a körből, és a lehetetlen határán állót akarja tenni, előre tenni (hogy életében ismétlődjön), mint a kisfiú, aki nem létező lován és néhány ugrándozó lépés varázskereső jelzésével kilométereken és éveken lép át, hogy lehetőség szerint lerázza a tér és idő és az emberi tehetetlenség bilincseit. Nem véletlen, hogy a legössibb játékokban oly gyakori két elem a viadal és az útrakelés, mert az, amit az emberek varázslatnak neveznek, az nem más, mint olyan tett, mely azáltal, hogy az ellentmondás megoldását felidéli, megmutatja annak megoldhatóságát is; márpedig a viaskodás és az ismeretlenbe induló vándorlás az ellentmondások, konfliktusok két csoportját jelentik. A viaskodás a velünk szemben álló lényekkel, más akará, másik oldalon álló emberekkel történő összecsapás (ha úgy tetszik: társadalmi ellentmondás), míg a vándorlás a megismerés, felfedezés, a körülményekkel és természettel szembeni konfliktus, (ha úgy tetszik: a sors ellentmondása). Ebből a szempontból egyaránt árulkodóak a vietnami színház műfaji elnevezései, melyek a Tuongot a hadijátékokból (a viadalokat ismétlő, vagy azokat előrejátszó játékokból) származtatják, míg a Cheot az „utat járók” történeteiből (a Cheo szerkezet megjelölésére a vietnami színházi nyelv a „duong trung”, azaz „hosszú út” megjelölést használja),²³ de árulkodóak voltak az eltűnt magyar színjátszás sámán játékaiknak nagy viaskodásai is és a táltosparipák hátán bejárt nagy távolságok vándorlásai is.²⁴ Mindezekben éppúgy jelen volt egyfajta konfliktuskifejezés, mint akár a délszláv kolo táncjátékában. Európában Sz. M. Eizenstejn fedezte fel, hogy ázsiai színész végső soron ezekből a konfliktusokból tölti fel az írott és szövegi konfliktussal nem feltétlenül rendelkező szövegekönvet, az előadás, a játék során. Eizenstejn azt is észrevette, hogy a mikrokonfliktusok rendszerét építő ázsiai színház evvel a rendszerrel valósággal behalózza a nézőt, és a játék részesévé teszi, mert megőrizte azt, amit az európai színház elvesztett: a népi játékok varázslatát, melyben jóformán nem különül el játész és néző, és a varázslat egyformán része minden jelenlévőnek.

Amikor Déryné már a színpadra készült, még voltak falusi bírók, akik jegyzőkönyvet vettek fel viaskodó bikák álmaról példalózó, sámán-utód parasztemberről, úgymond „boszorkány”-ról,²⁵ de ők ketten, már fényévnnyi távolságban voltak egymástól. Amikor Déryné színpadra lépett, hogy ne csak a magyar, hanem Joakim Vujić társulatának első, Pesten tartott előadásában részt vegyen²⁶ és evvel a szerb színház megszületésénél is bábáskodjon; valahol a fekete hegyek között a kolo még nem annyira tánc volt, hanem olyan mozgósító szertartás, ahogy azt Njegoš nevezte, de hát maga Vujić is fényévekre volt Njegoštól. Hiába kacsintottak össze a közönséggel a pesti Rondellu magyar és szerb előadásain a szí-

nészek, már elszakadt a népi játékhöz vezető gyökerük, és az összekacsintásokról, kiszólásokról, mint rossz „formáról”, leszoktak. Lehet, hogy a népi játék talajához a huszadik században már nehéz gyökeret eresztetni, de annak tanulságain keresztül igenis kell új gyökeret eresztünk a természetes emberrel játéktevékenység világszerte oly hasonló arccal fellelhető talajába.

JEGYZETEK

¹ Mej Lan-fang a múlt századvég és a huszadik század első felének nagy kínai színésze és a kínai némafilm úttörője, filmrendezői memoárjait a pekingi *Tien-jing ji-szu* („Filmművészet”, Kinában tudományosan használt latin betűs átírással: *Dianyng yishu*) című folyóiratban jelentette meg. Jelen tanulmányban idézett részletek a folyóirat 1959. (24.) augusztusi számában megjelent folytatás alapján, a tanulmány szerzőjének fordításában olvashatók. Fejezetcím: *Pej vu csu hszi-pien-tuan-ti ti-huj* („Alkalmom öt színdarabrésztlet filmváltozatának forgatására”). A memoársorozat összefoglaló címe, mely minden bizonnyal a könyv alak címe lett volna: *Uo-ti tien-jing seng-ho* („Filmes életem”). Mej Lan-fang memoárjának további részleteit magyar fordításban idéztem: „Az ázsiai szocialista országok filmművészete” című könyvemben. (Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum házi soksz. Budapest, 1972. Kézírátszám: KÉ 224—6.)

² Ez a csodaszép ballada, mely a császár hadba hívó szavára férfiruhát öltő és ezzel családjá hadkötelezettségét megváltó lányról szól, magyarul is megjelent. Kötet cím: „Zenepalota”. Versgyűjtemény. Szerkesztette: Tőkei Ferenc. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1959. A verset fordította: Nagy László. A kötetet záró jegyzetekben Tőkei felhívja a figyelmet arra, hogy egyes sorokban „kagán”-nak szólítják a kínai császárt, és megjegyzi, hogy a ballada motívuma fellelhető a magyar és a délszláv népköltészetben is.

³ „A vörös szoba álma” című kínai regény szintén megjelent magyarul. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1962. A fordítás Lázár György munkája, és az Insel-Verlag zu Leipzig kiadásában „Der Traum der roten Kammer” címmel megjelent német fordítás alapján készült. Az eredeti kínai cím: *Hung lou meng*. Első nyolcvan fejezetét *Cao Hszüe-csin* (eredeti nevén: *Cao Csan, 1719—1764*) írta, a befejezést *Kao O*. „A sokfelé ágazó történet középpontjában az ifjú Pao-jü szerelme áll a szép Kék Drágakő iránt”, aki szolgálólány, így az „úri nagycsalád ezernyi konvenciótól terheit életében kudarcra van ítélve minden igaz szerelem és minden igaz emberség”, írja róla „A kínai irodalom rövid története”. Tőkei Ferenc és Miklós Pál. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1960.

⁴ Vö.: 24. sz. jegyzet. A vándorlás motívum „alapotívum” az ázsiai irodalomban és színházban, különösen a nemád mondákban. A Mu-lan-témáról elmondottuk, hogy valamely régi nomád nép legendakincséből plántálódott Kinába.

Más természetű megjegyzés: ha valaki észrevenné az összefüggéseket és megrökönyödik azon, hogy a férfi Mej Lan-fang miképpen játszhatta a lány Mu-lan szerepét, előrebocsátom, hogy azokban a stílusokban, melyekben Mej fellépett, minden szerepet férfi színészek alakítanak.

⁵ Kunsanban alapított operaiskola. A kun-csü első szótága a Kunsan helységnev első szótágára utal, és avval azonos. A XVI. század első évtizedeiben született és a legmervebben kanonizált szabályokba kötött stílus. A lóháton utazást jelentő oszor („görbe bot szabály”) is egyike a kanonizált jelzéseknek, melyek pedig, mint látni fogjuk, természetes játék-elemként születtek.

- ⁶ „Gesztusokkal” játszani, vagy „színészi gesztust” alkalmazni, kínai színházi szak kifejezés. Kínai eredeti: vu-tiao. Így jelölik a kínai színházi szakemberek az ősi kínai színház jelzésekkel telt játékat. Később látni fogjuk, hogy általában, minden olyan játékra használják, melyben a jelzés és ábrázolás kettőssége fellelhető.
- ⁷ Az olvasólevél a kínai központi napilapban jelent meg, melynek neve közismert: *Zsen-min Zsi-pao* („Népi Napilap”, Kínában tudományosan használt latin betűs átírással: *Renmin Ribao*). A levelet közölte az 1972. augusztus 19-i szám. Eredeti cím: *Lej ce zsen-min seng-ho-ti ji-szu* („Művészet, mely a nép saját életéből fakad”). Aláírás: Vu Csing-feng szövogyári dolgozó, Peking.
- ⁸ Ezt a szép nevű intézményt i. sz. 714-ben alapította az akkori kínai császár.
- ⁹ A mongolok uralma — legalábbis Észak-Kínában — Dzsingisz kán hódításaitól kezdve ténylegesen fennállott, de unokája, Kubilaj kán, 1280-ban vette fel hivatalosan a kínai császári címet (*Si-cu* uralkodói néven), megalapítva a Jüan-dinasztiát, melyet 1333-ban felkelés döntött meg.
- ¹⁰ B. Brecht tanulmányának címe: „Elidegenítési effektusok a kínai színházművészetben”. Kötet cím: „Epikus dráma, epikus színház”. Fordította: Sz Szántó Judit. Színháztudományi Intézet kiadása. Budapest, 1958. (A kiadvány az eredeti német címet nem közli.)
- ¹¹ Tennessee Williams (eredeti nevén: Thomas Lanier) ezt a művét 1960-ban írta. Eredeti cím: *Period of Adjustment*. Magyarul: Vas István fordításában. Kötet cím: „Tennessee Williams. Drámák”. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1964.
- ¹² Ting Ji a „jenani költőgárda” ma is élő tagja. Leghíresebb műve — melyet Ho Csing-cevel közösen írt — „A fehérhajú lány”. Eredeti cím: *Pej mao nü*. Magyarul megjelent: Galla Endre fordításában. (A verseket fordította: Molnár Imre.) Magyar Helikon. Budapest, 1961. Ennek a jang-ko operának filmváltozatát bemutatták a belgrádi Fest '73 műsorában is, a jugoszláviai magyar sajtó „Az őszhajú lány” címen említi a Kozara mozi „Világ legjobb filmjei” című sorozatában.
- Ting Ji jang-ko operáját 1954-ben írta, igaz, ezt sem egyedül, hanem Tien Csuan nevű szerzőtársával. A szindarab címe: *Ji kö csé-juan-csün-ti vej-hung-csi* („Az önkéntes menyasszony”). A bemutatott részletet a Kínai Ifjúsági Kiadó, 1954-es, pekingi kiadásában megjelent kínai szöveg alapján fordítottam. A versbetétek végleges fordítását Cserháti László végezte.
- ¹³ Újév és tavaszi szántás. A kínai ún. „holdnaptár” szerinti újév kora tavaszra esik.
- ¹⁴ Már mint: Csen Jung-kang, a Koreában harcoló vőlegény.
- ¹⁵ Csang Cse-heng az instrukció szerint húszéves parasztlíú.
- ¹⁶ Csaoék: Csao Su-hua, a menyasszony családja.
- ¹⁷ Liu papa és Vang néni: öreg pletykáló parasztok. Nem véletlen, hogy dialógusaik elé nem illik sem az „önvallomás”, sem a „megjegyzés a többiekéről” instrukció, ugyanis a falusi öszezártságtól őszintétlen ágáló embereké váltak, és ágáló szövegeik semmiféle kapcsolatot sem teremhetnek a közönséggel. Vö.: Vang Vej-ji filmrendező írásának idézetét követő elemzéssel.
- ¹⁸ Csen-ék: Csen Jung-kangnak, a vőlegénynek itthon maradt családja céloz.
- ¹⁹ Megjelent a már említett pekingi „Filmművészet” című folyóirat 1966 februári számában. Eredeti cím: „*Tá tung-uo*” „*Pu ke*” *tao-jen hszuj csi*. („Rendezői jegyzetek a „Szólnak a bronzgombok” és „Az üstfoltozó” című filmekről.”)
- ²⁰ Petar Petrović Njegoš „Hegyek koszorúja” — „Gorski vijenac” című művének fenti sorait (Csuka Zoltán fordításában) „A szerbhorvát irodalom kis-tükre” című kötetből idéztem. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1969.

- ²¹ Szergej Mihajlovics Ejzenstejn alábbi idézetét „A filmrendezés művészete” címmel megjelent magyar kiadásból vettem át, azonban korrekció alá vettem a fordító, Félix Pál egyetlen szavát. Félix következetesen „írásjel”-ről, „képirásjel”-ről beszél. A tanulmány címét is így fordította: „A filmszerűség elve és a képirásjel”. Ehelyett a magyar orientalisztikai irodalom „írásjegy” vagy „képirásjegy” kifejezést használ, abból a megfontolásból, hogy a pont, vessző, kérdőjel nevezhető írásjelnek, míg a kínai írásbeliség alapja a fogalmi írásjegy, mely „jegy”, akár a számjegy. Az idézetben következetesen kijavítottam Félix fordítását. A kötet megjelent a Gondolat Kiadónál. Budapest, 1963.
- ²² Célzás Hont Ferenc „Az eltűnt magyar színjáték” című művére, melyben komoly kísérleteket tesz a magyar színjátszásnak a sámán-játékig nyúló gyökereinek kimutatására Officina kiadás. Budapest, 1940
- ²³ A vietnami színház ezen érdekes sajátosságairól jelen tanulmány szerzője, egy vietnami kollegájával közösen részletesen írt. Herzum Péter—Tran-Tuan-Dung: „A vietnami színjátszás és színművészet hagyományai.” SZÍNHÁZ. (A Magyar Színházművészeti Szövetség folyóirata.) 1971. januári szám. Budapest.
- ²⁴ Vö.: Diószegi Vilmos: „A pogány magyarok hitvilága.” Körösi Csoma Kis-könyvtár sorozatban. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.
- ²⁵ Diószegi idézett műve az 1800-as évek elejéről, majd a XIX. század feléről keltezett népi hiedelmekről szóló tudósításokat, sőt bírói, tehát hivatalos személy által felvett jegyzőkönyveket idéz, melyek a sámánista örökség továbbéléséről tanúskodnak.
- ²⁶ Joakim Vujić első, és Pesten tartott előadásáról, Déryné fellépésének említésével rövid ismertetést ad a Hont Ferenc—Staud Géza szerkesztésében megjelent „A színház világtörténete” c. mű, II. köt. Fejezetcím: „Szerbia”. (A fejezet szerzője: Dani Tivadar.) Gondolat Kiadó. Budapest, 1972. Téves azonban az ott feltüntetett 1813. augusztus 12-i dátum. A valódi időpont augusztus 24-e volt. (A budapesti Széchenyi Könyvtár színlaptárában őrzött, 1813. aug. 22-i „Angyal Bandi” előadás plakátja, mely előzetes híradást ad a 24-i szerb nyelvű előadásról.)

drámai szövegünk

kartoncsere

Hungjáték

PINTÉR LAJOS

UTCAZAJ. GÉPKOCSIK TÚLKÖLNEK, FÉKEK CSIKO-
ROGNAK, RENDŐRI SÍPSZÓ. MENTŐKOCSI TÁVOLI SZI-
RÉNÁZÁSA. HANGOSBESZÉLŐ ROBOTHANGON KIVE-
HETETLEN FELHÍVÁSOKAT KÖZÖL. ISMERETLEN REN-
DELTETÉSŰ GÉPEK KATTOGÁSA, ZAKATOLÁSA,
ZUHOG AZ ESŐ — mindez, igen disztingváltan, a nagyvá-
rosi élet lüktetését hivatott kihangsúlyozottan érzékeltetni.
Aztán egy ajtó csukódásával a külvilág hirtelen kinnreked,
és csupán az eső monoton dobolását hallani egy bádog ab-
lakpárkányon.

A FÉRFI: *(a „Sűrűn esik az eső...” kezdetű roma dalt dudorássza)* Sűrűn esik az eső, dáriráriram, tirararam... bánom is én, dáriráriram, tirararam...

A NŐ: De jó kedve van.

A FÉRFI: *(tovább dúdol)* Csak te szeress holtomig, dáriráriram. *(abba-hagyja)* Madarat lehetne velem fogatni — szokás mondani.

A NŐ: Ebben a pocsek idöben.

A FÉRFI: Ha esik, mindig jókedvem van. *(jópofáskodással)* Mondhatnám: nekem jólesik, hogy esik... Na, befutott a David Pajić vicinális.

(Felvonó zökkenéssel megáll — ajtó)

Parancsoljon, hölgyem.

A NŐ: Csak ön után.

A FÉRFI: Kérem?

A NŐ: Felvonóba elsönek a férfi lép be.

A FÉRFI: Akár ki is írhatnák a liftajtóra: David Pajić zenés lokál és étterem.

A NŐ: Ha arra gondol, hogy liftet összetévesztem a kocsmával, akkor téved.

- A FÉRFI: S akkor vajon mire gondoljak, midőn kegyed előtt búfurak-szom, dáriráriram?
- A NŐ: Arra, hogy aki elsőnek lép be, esetleg lezuhanhat.
- A FÉRFI: Aha, Kleopátra és az italkóstolók. Vagy jobbat mondok: A Borgiák meg a kehely tartalmának rabszolgák révén történő előzetes ellenőrzése fenségmérgezést megelőzendő.
- A NŐ: *(szárazon)* A hatodikra.
- A FÉRFI: Nekem mondja? Hatodik emelet, jobbra második ajtó, balra negyedik íróasztal, kettes számú elektronikus lyuggatógép.
- A NŐ: Jobbra. Balra pedig...
- A FÉRFI: Balra pedig?
- A NŐ: No látja. Műkristály váza, minden áldott nap egy szál friss vágott virággal. Indulunk már?
- A FÉRFI: Igenis.
- (A felvonó elindul.)*
- Bánom is én, dáriráriram... csak te szeress holtomig... *(szünet)* Ha esik, mindig jókedvem van.
- A NŐ: Ezt már mondta.
- A FÉRFI: De előtte pocsekul érzem magam — ezt még, remélem, nem közöltem. És azt se, hogy van egy kis reumám. Egy icipicunca reumám. Gyermekkorai szerzemény.
- A NŐ: Na látja. Harmincöt éves korára máris eldicsekedhet: szerzett valamit az életben.
- A FÉRFI: Egyebek között. És nem harmincöt, csak harminchárom...
- A NŐ: *(kissé dallamosan)* Bánom is én... Hol tartja?
- A FÉRFI: A bal sípcsontomban. Amennyiben a reumámra gondol. Ha eső közeleg, a bal sípcsontom odabent sipolni kezd, táriráriram.
- (A felvonó nagy zökkenéssel megáll.)*
- A NŐ: Még csak ez kellett!
- A FÉRFI: Megesik. A David Pajíc étteremben záróra állt be. Kár, hogy a felvonókat újabban üvegajtóval látják el. Vagy nem is kár?... Bánom is én, dáriráriram...
- A NŐ: Maga ezt a liftet tényleg zenés lokállá avanzsálja.
- A FÉRFI: Hát istenem, az ember törekszik, ugyebár...
- A NŐ: Hol vagyunk?
- A FÉRFI: A negyedik és ötödik Purgatórium között, útban a hatodik Mennyrszág felé.
- A NŐ: *(felkacag, keserűen)* Bosszantó. Még mindig nem indul.
- A FÉRFI: No és?... Értem. Odafönt már epedve várja a kettes számú IMPRO elektronikus lyuggatógép, és összedől a világ, mert egypár blőd kártyával kevesebb lesz kilyukasztva.
- A NŐ: *(kacagva)* Miért állt a kapcsolótábla elé?
- A FÉRFI: Elárulom: hogy eltereljem a figyelmét erről a piros gombról, erről az elemre működő vészcsengőgombról, amelyet vész esetén meg szokás nyomni.
- A NŐ: Gondolja, hogy itt most vész áll fönn?
- A FÉRFI: Részemről sose lehet tudni.
- A NŐ: Tudja mit? Most már eszem ágában sincs megnyomni ezt a piros gombot.
- A FÉRFI: Köszönöm.

- A NŐ: Azon töprengek: mi a tapadósbabb: az én lotyvakos felöltöm-e vagy a maga reumás jókedve?
- A FÉRFI: Bánom is én, dárirariram, tiraram... szép szál legény, dárirariram... Merthogy: nádas felől fúj a szél... bánom is én, dárirariram.
- A NŐ: Mi az, amit dudorász?
- A FÉRFI: Egy roma dal. Nem ismeri? Isteni kis roma dal. Imádom a roma dalokat. Maga?
- A NŐ: Nem mondhatnám; nem is ismerem őket. De ez így, a maga reprodukálásában búbájosan hat. Hallhatnám a komplett számot?
- A FÉRFI: *(énekel)* Babám karja melegít, tájri...
- A NŐ: Így kezdődik?
- A FÉRFI: Így fog. Egyszer, ha eljön hozzám roma lemezeket hallgatni.
- A NŐ: *(felkacag)* Roma lemezeket! Hallja, évek óta kerülgetjük egymást felvonóban, konferenciákon, pénztár előtt, de becsületistenemre, nem sejtettem magában ekkora... ekkora...
- A FÉRFI: Ekkora... nos, nos?
- A NŐ: Természetesen — eredetiséget. Roma lemezek! Bravó. Végre nem bélyeggyűjtemény.
- A FÉRFI: Ha van halálos komolyság, hát akkor ezt azzal mondom: van vagy harminc roma dalom. Long-play lemezeken! Hunyja le a szemét és képzelje el: félhomályos szobámban a szőnyegen hasalva roma lemezeket hallgatni.
- A NŐ: Gondolom whisky mellett.
- A FÉRFI: Roma lemezekhez csak kocsisbor megy. Töpörtyűs pogácsával.
- A NŐ: Hason fekve.
- A FÉRFI: Nádas felől fúj a szél, dárirariram... Isteni szeánsz! Vakmerő leszek: egyszer, ha nem lesz otthon a feleségem, elhívom magát.
- A NŐ: És miért kell ahhoz távol lennie a feleségének? — Persze a felesége modern nő. Gondolom, huszonzét éves lehet. És két-féle zenét imád: részint a harmincas évek slágereit, „hold ragyog a bástyán, úgy érzem boldog vagy” satöbbi, amiért csitri korában rajongott, részint a beatzenét. amiért azért rajong, mert még fiatalnak érzi magát, és tökéletesen igaza van. Ezt a harmadik fajtát pedig, ezt a roma zenét... ettől direkt frászt kap.
- A FÉRFI: Bravó! Stimmel! Csak egyet felejtett ki: ráadásul iszonyúan féltékeny.
- A NŐ: *(jellegzetes kacajával)* Maga szerint én felébreszteném felesége lappangó féltékenységét?
- A FÉRFI: Felébresztené?! Rohamokat váltana ki, asszonyom, jeleneteket, „vagy te, vagy ő; egyikünknek pusztulnia kell”. Most képzelje: hasalunk kettesben a szőnyegen, kocsisbort szopogatunk, és töpörtyűs pogácsát ropogtatunk, és hallgatjuk az Apollóniát, egyszer csak bummm betoppan a feleségem...
- A NŐ: Hasalunk, és szopogatunk, és ropogtatunk, és hallgatjuk az Apollóniát — ámbár azt sem tudom, ki az —, de nem top-

- pan be a felesége. A felesége úton van. És akkor bummm mi van?
- A FÉRFI: Tán megkísérlem megerő... nem nem. Elcsábítani.
- A NŐ: *(kacag, másodperceken át, meghatározatlan, kéjcs és vágyakozó és elutasító kacajjal)*
- A FÉRFI: *(dúdolja a dalt)*
- A NŐ: *(hirtelen)* Na jó. Itt vagyok kiszolgáltatva magának. Vegyük, hogy ez a vinaz-lemez a maga szőnyege... és a roma dal is megvan hozzá: — már vagy negyed órája itt vagyunk összeszárva, rabok vagyunk, és nem próbál elcsábítani.
- A FÉRFI: Hah! Valahol hiba van a kréta körül. Számításom szerint éppen most kezdek a negyedik csábítási kísérletembe. Nem veszi észre?!
- A NŐ: Talán ez az ambiens... Ég és föld között. És csupasz falak között. Rabok. Elzsibbadt a lábam.
- A FÉRFI: Én fajankó! Csinálok magának ülökét.
- A NŐ: Úgy érti — a térdén?!
- A FÉRFI: Drága hölgyem. Ezt a katonaládára emlékeztető diplomata irattáskát én nem sznobságból viselem.
- A NŐ: Hallja. Maga, azonfölül, hogy eredeti és szellemes, még leleményes is. Tudja, mire gondoltam?
- A FÉRFI: Még ha a felöltömet is összehajtogatnám kispárnának...
- A NŐ: Köszönöm. *(sóhajt)* Ha nem tévedek, tizenhárom perce...
- A FÉRFI: Rabság... szabadság... katonaláda. Katonakoromban, levelek és csomagok és szerdai és szombati babfőzelékek fölött a vasárnapi kimenő volt az éltetőm.
Ha nem jutott engedély, szöktem. A drótkerítés alatt. Két órház között. Aztán tudja, mi történt?
- A NŐ: Áristom.
- A FÉRFI: Téved. Az történt, hogy áthelyeztek az irodába, és attól kezdve az orrom előtt tornyosultak az aláírott lepecsételt és kitöltetlen kimenőengedélyek. És tudja, mit csináltam attól kezdve?
- A NŐ: Maga úgy beszél, hogy a válaszokat is belegyömöszöli a kérdéseibe. A vasárnapjait átheverte a kaszárnnyában.
- A FÉRFI: A fenyők alatt a fűben hasalva és roma dalokat duccorászva. Ez az. Nem a szabadság kell az embernek, mert úgysem tud mit kezdeni vele. Az embernek csak a tudat kell, hogy ha akarna, megtehetne valamit.
- A NŐ: Azonkívül még filozófus is.
- A FÉRFI: Tessék?
- A NŐ: Mondom, eredeti, leleményes, szellemes és muzikális, plusz még filozófus.
- A FÉRFI: Áh. Csak éppen olyasféle ember, aki a fejét arra használja, amire eleve rendeltetve van.
Két emelet között fennakadtunk a felvonóban. Rabság — mondja kegyed. Szabadság! — kiáltok én. Odalent zür és káosz és rohanás, odafönt dettó, itt meg... itt meg egy oázis.
- A NŐ: Ha megengedi, most már igazán megnyomom azt a piros gombot.

- A FÉRFI: Ó! Ez kissé lesújtó rám nézve. Parancsoljon. Bár kötelességemnek érzem figyelmeztetni, hogy tapasztalásom szerint áramszünet van az egész épületben. Sőt, továbbmegyek: az egész lakónegyedben.
- A NŐ: Ezt maga honnét tudja?
- A FÉRFI: Az áramelosztó vállalat tegnapi közleményéből, miszerint a nagyfeszültségű hálózaton történő javítási munkálatok...
- A NŐ: Szóval tudta? Szóval ez egy időzített csapda. Mondhatnám előre megfontolt emberrablás.
- A FÉRFI: Szó sincs róla. Őszinte lelkemre mondom, liftbeszállásom előtt történetesen véletlenül nem éppen arra használtam a fejemet, amire eredetileg rendeltetett. — Maga az oka.
- A NŐ: Köszönöm. Akkor hát mégis teljesült a vágya. Itt kuporog velem bezárva egy... egy... oázisban. Oázis! *(kacag)* Köszönöm ezt az oázist. Amitől egyébként — ha helyesen használja a fejét — meg is óvhatott volna.
- A FÉRFI: Ezt komolyan gondolja?
- A NŐ: Csacsi. Ha már így vagyunk: hát nem gondolom komolyan.
- A FÉRFI: Na látja. Egyszer Pesten néztem egy szovjet darabot. Egy rendezőről szólt. Filmrendezőről. Kilenc kép kilenc színváltozás.
- A NŐ: Sejttem. A rendező zaklatott, futkározó életmódját jelképezendő.
- A FÉRFI: Úgy van. Mind a kilenc színhely más-más épület: családi fészek, hivatal, Filmművészek Szövetsége, klubhelyiség, iskola, a szerető budoárja, egy mozgékony ember mindennapos megállói, csak a küszöb, a lépcső, az volt állandó. A rendező sorra összetűzött mindegyik intézménnyel...
- A NŐ: A szeretőjével is?
- A FÉRFI: Vele is.
- A NŐ: Furcsa.
- A FÉRFI: Miért gondolja?
- A NŐ: A szerető, nagybetűvel, mint Intézmény...
- A FÉRFI: Mellesleg az is. Szóval, azt akarom kihozni, hogy képváltozás előtt a rendező mindig feldúltan és vesztesként távozik valahonnét, és a képek között, amíg fordul a színpal, ül a küszöbön, gitározik és egy ősi orosz nekibúsulású dallamra újra meg újra csak azt énekl: „Állítsátok meg a Földet, le akarok szállni!”
- A NŐ: Megható.
- A FÉRFI: Elragadó! — Nem az, hogy milyen fájdalmasan gyönyörű ez a refrén, hanem hogy ami a rendezőnek ott a darabban nem sikerült — mert végül is nem sikerült, az most, íme, velünk megvalósult!
- A NŐ: *(a jellegzetes kacajával)* Igaza van. Elragadónak találom. Nekünk sikerült. Ámbár meglehetősen kényelmetlen és bizonytalan körülmények között, és egészen bizonytalan időre.
- A FÉRFI: Téved. Egészen bizonyos időre!
- A NŐ: Hogy érti ezt?
- A FÉRFI: Majd ha nyolcat üt a katedrális toronyórája, a felvonó megindul velünk, és akarsz, nem akarsz, visszaszállít a földre.

- A NŐ: Nyolc óráig! Ha ideadná a sálját, betakarnám a lábamat. Csupa víz a harisnyám.
- A FÉRFI: Ó, az ingemet is! Noha enyhén szólva kegyetlenségnek tartom ilyen lábakat eltakarni...
- A NŐ: Ez a sorrendben hatodik csábítási kísérlet?
- A FÉRFI: *(sértődötten játszva dúdol)* Babám karja melegít, dáriráram, tiráráram... Csak te szeress holtomig...
- A NŐ: Meddig?
- A FÉRFI: Holtodig. Mármint a szép szál cigánylegény holtjáig.
- A NŐ: Ezt nevezem! A helyén hordozta az eszit az a szép cigányleány.
- A FÉRFI: Ja... arra gondol: mekkora különbség egy betű miatt? És mekkora életfilozófia van ebben az egy birtokos ragban?
- A NŐ: Arra.
- A FÉRFI: Más lány ezt így énekelné: holtomig. De a rafinált cigánylánynak „szerényebb” az óhaja. Szeresse őt csak a legény a saját holtáig, aztán majd jön másik...
- A NŐ: Erre gondoltam.
- A FÉRFI: *(parodisztikus pátoSSzal)* Elvtársak, úgy érzem, rövid együtt-létünk eredményes és gyümölcsöző volt...
- A NŐ: Még szónok is! Egy Cicero veszett el magában!
- A FÉRFI: Talán nem túlzok, ha elhitetem magammal, hogy kegyeddel félig már sikerült megtéríteni a roma-zene szent vallására.
- A NŐ: *(kacag)* Hm... Ha olyan ember, aki nem szokott megállni félúton, van még vagy harmincöt perce!
- A FÉRFI: *(hallgat)*
- A NŐ: Nos?
- A FÉRFI: Azon töröm a fejemet, mit csinálhat délután kettőtől másnap reggeli hélig egy ilyen — bocsánat — jó nő, azonkívül, hogy nem megy férjhez.
- A NŐ: Érdeklí? Nos, az ilyen jó nőnek van egy pompás kis műterme a hegyoldalban. Abban a szurdokban van neki egy saját privát körisfája, a hegyoldalból befelé növe.
- A FÉRFI: Nocsak! És az a — bocsánat —, az az ilyen jó nő azon a saját privát körisén értékeli, mikor van tavasz, mikor lombhullatás, mikor fúj a szél... Szobája közepén körislevelek zizegnek...
- A NŐ: Botanikából elégtelen.
- A FÉRFI: Tessék.
- A NŐ: Ennyi jeles kvalitása mellett valóban el sem várhatom, hogy botanikából is kitűnő legyen. Minthogy napfény nélkül nincs klorofil, klorofil nélkül nincs falevél, az a köris csak ágakat hajít, csupasz ágakat, vajszínű, majdhogynem áttetsző csápokat.
- A FÉRFI: Igazán őszintén kérdelem: és az mire jó?
- A NŐ: Ó, annak a nőnek az a privát satnya körise a leghűségesebb vigasztalója, hogy ne mondjam, erőforrása. Napfény nélkül is élni akarni, árvány és betegesen és vergődve, de rendületlenül, és egy faéleten át ott, abban a szurdokban, csak mert egy szeleburdi szél éppen ott pottyantott el egy magot,

és egy másik szeleburdi szél ott találta behinteni egy réteg földdel. Érti, mire gondolok?

A FÉRFI: Ez... ez lesújtó.

A NŐ: Ez felemelő. Mert ahhoz a fához képest, ugye... Érti ezt? Az ember találja meg magának a megfelelő viszonyítási alapot, és akkor minden oké. Meg különben abban a műteremben fekhely gyanánt van egy kercvet, asztal gyanánt egy jó fél-méteres fatuskó, székek gyanánt két kisebb farönk, és végül egy üllő.

A FÉRFI: Üllőke?!

A NŐ: *(kacag)* Kovácsüllő. Meg kicsi kovácskalapács. És az a „jó” nő hivatal után rezet kalapál azon a üllőkén.

A FÉRFI: Aha, én fatuskó! Beülhetnék oda negyediknek! Abból a jó nőből már rég kinézhettem volna az iparművészt. De látja — újabb mínusz. Türelmesen kell bevallanom, kiállításokra nem járok. Báris idáig.

A NŐ: Kiállítás? Soha nem állított ki az a nő. Ki kíváncsi arra?

A FÉRFI: Akkor nem értem. Az a jó nő minek kalapálja a rezet?

A NŐ: A kalapálásért. Mert olyan szépen peng a réz az apróka kalapácsütések alatt. Főmesen és mégis tompán a sziklás-földes falak miatt.

A FÉRFI: És egy iparművészetben laikus, de felkeltett érdeklődésű férfi vakmerő lenne, ha megkérdezné, hogy egyszer meghallgatná azt a pengést?

A NŐ: Egyszer... Ó! Az a jó nő már mondta, hogy ott székek gyanánt két farönk van...

A FÉRFI: Persze, persze. És az a felkeltett iparművészeti érdeklődésű férfi el tudna oda jutni a kocsijával?

A NŐ: Nocsak! Kocsija is van neki?

A FÉRFI: Hja, egyiküknek beteg kőrise és hegyoldali műterme, másikuknak sípcsonti reumája és kocsija.

A NŐ: Aztán hol tartja? Mert az imént, a szakadó eső ellenére —

A FÉRFI: Most éppen szerviszen van. De ha kész lesz?...

A NŐ: A hegyoldalban! Kip-kop kalapács. Cin-cin-cin.

A FÉRFI: Elaragadó! Jobb, mint a hasonfekvés kocsisborral és pogácsával és Apollóniával. S az a jó iparművésznő nem fél, hogy az az ébredő iparművészeti érdeklődésű férfiú leteperi ott a kereveten?

A NŐ: *(kacag)* Fél? Kalapáccsal a kezében? *(kacag)*

A FÉRFI: *(kacag; együtt kacagnak, hosszan; majd)* Tánccsak nem vernél fejbe?

A NŐ: Vernél? Mióta lettünk pertu?

A FÉRFI: Valahogy mintha időtlen idők óta. Nem?

A NŐ: Sajnos, ebben a David Pajíchoz címzett kocsmában nem mérnek italt pertuiváshoz.

A FÉRFI: Bocsánat, egy iparművésznőtől igazán nem feltételeztem ekkora ragaszkodást a formasághoz.

A NŐ: Pedig kizárólag a forma a lényeg. — Na jó, szervusz. *(szünet)* De minden formaság nélkül!! — Tudod, mit olvastam tegnap? Egy néprajzi tanulmányt...

A FÉRFI: Nofene! Iparművészet, aztán néprajz!

- A NŐ: Közép-Bácska, az első világháború. A tizenhét éves síhedert besorozzák, beöltöztetik. Jön búcsúzni a mátkájától. A kislány kézen fogja a kiskatonát, kivezeti a faluszéli fészülethez. — Mondd, hogy: hú maradok hozzád! — Hú maradok hozzád! — Mondd, hogy esküszöl a fészületre és Krisztus öt sebére. — Esküszök a fészületre és Krisztus öt sebére. — A tacsókó elmasirozik, keleti front, orosz fogság. A kislány szüzen várja, a pártájában. Hét esztendőn át. Akkor beállít a vitéz, oldalán a menyecskejével és két poronttyal. — Átkozott légy! — visong a lány. — Krisztus öt sebére esküdtél: hú leszek hozzád! — Hú is voltam — így az obsitos. Merthogy mikor azt mondtam: hú leszek hozzád, akkor a kardomat fogtam. Ahhoz meg hú voltam, most is ehoh csüng e! — A lány felakasztotta magát a harangkötélre.
- A FÉRFI: Csudajó. Kár, hogy ilyen lehangelő a vége.
- A NŐ: Na látod. A forma a legfontosabb. — Nem gyűjtasz rá?
- A FÉRFI: Nem dohányzom. Kivéve a nagy murikat; szilveszter, születésnap, lakodalom, ilyesmi.
- A NŐ: Gyújts rá a kedvemért. Van nálam.
- A FÉRFI: Készséggel. Legyen ez a pertu. A te szádból. Úgy értem, gyújtsd meg mind a kettőt.
- A NŐ: Én nem kérek.
- A FÉRFI: Már azt hittem, kezdelek érteni, s erre újabb rejtély. Hol dohányzik a dohányos, ha nem váróteremben és megrekedt liftben?
- A NŐ: Öt napja és, igen, nyolc órája nem gyűjtöttem rá.
- A FÉRFI: De mindenesetre magadnál hordod, mert nem bízol az akaraterődben — megbocsáss.
- A NŐ: Na, lélektanból sem kapnál tőlem átmenőt. Könnyű szűznek maradni egy lakatlan szigeten. De a férfiak tömegében szűznek maradni — az az akaraterő!
- A FÉRFI: Remélem, átvitt értelemben. — Tudod, de igazán csak a szellemes mivolta miatt idézem: egy nagy francia az írta... így valahogy... várj csak... Igen: ha valaki lemondott valamely káros szenvedélyéről, kevésbé jelenti az akarat erősségét, mintsem inkább a szenvedély gyengeségét.
- A NŐ: Megnyugtatlak: a nagy franciád visszavonná a bölcselkedését, ha tudná, hogy még a múlt héten ötven darab volt a napi adagom!
- A FÉRFI: Meghajtom fejemet. — Infarktus, fekélyfélelem, rákijesztgetések?
- A NŐ: Frászt. Így akarom ellenőrizni a lelkem uralmát a testem fölött. Mi különbözteti meg az embert az állattól?
- A FÉRFI: Az ember az egyetlen állat, amely képes nevetni — alighanem ezt is az az én nagy franciám mondta.
- A NŐ: Szamár. Olyasmint nem hallottál, hogy: röhög, mint egy ló?
- A FÉRFI: Értelek. Most mindjárt jössz egy nagy intellektuális fejtegetéssel, test és lélek függőségi illetve függetlenségi, alá- és fölérendeltségi filozófiával.
- A NŐ: Vesztettél. Csak azzal jövök, hogy néha bizonyosságot aka-

rok szerezni róla, hogy uralkodhatok a testem fölött. — Mint például most is, ebben a géamberítő helyzetben.

A FÉRFI: S az mire jó?

A NŐ: Számár vagy. Én választottam a testemet? Ha én választottam volna, azt hiszed, pont ezt választottam volna?

A FÉRFI: Nono...

A NŐ: Hagyjuk. Legyünk realisak. Megadattott az nekem, hogy végigjárjam mondjuk a hellén és latin múzeumokat, végignámulmányozzam az aktszobrászat remekeit és rámutassak mondjuk a habokból kibontakozó Aphroditéra: ezt akarom! — Nem adattott meg. De a lelkem, vagy az akaratom, vagy a tudatomat, vagy mi a nyavalyának nevezem azt a megfoghatatlan valamit, ami vegyi elemeken és szerves anyagokon túl vagyok — azt igenis formálhatom! És ehhez igenis választhatok mintát magamnak. — Na, kiböktem. Hát erről van szó. Ha már így van, és sajnós, így van, akkor legalább néha elámitom magam azzal, hogy a felsőbbrendű mivoltom uralkodni tud az alsóbbrendű mivoltomon. — Persze, ti férfiak fütyültök az ilyesmire... táriráriram, bánom is én, vagy hogy van?

A FÉRFI: Meg foglak cáfolni! Ha száz évvel ezelőtt volna, most felkiáltanék: drága hölgyem, lelkeinket egyazon anyagból gyúrták!

A NŐ: Nem akard azt mondani...

A FÉRFI: Akarom. Igazad van. Igazad volt. Fütyültem az ilyesmire. Egészen a legutóbbi időkhöz. Akkor egyszer, fönt a hetedikben, az irodában — évi szabadságok ideje volt, túlóráztunk, helyettesítettünk —, mondom, megüti a fületem egy beszéd-foszlány. Azt mondja a kollégám a kollégájának: — Hát nem furcsa? Ha a kocsimban egy kis gyanús zörejt veszek észre, már rohanok vele a szerviszbe. A testemben meg, már harmadik éve, ilyenkor nyáron az idegkimerültség, a rendellenes vérnyomás és szív működés egész sor tünetét tapasztalom, és nyaralás helyett megint csak helyettesítek azért a nyamvadt néhány garasért, ahelyett, hogy futnék a testemmel az első szerviszbe. Pedig ezt megrongált állapotban nem adhatom el féláron, azzal, hogy megtoldom és veszek magamnak egy vadonatúj típusú testet.

A NŐ: (kacag)

A FÉRFI: Most mit nevensz?

A NŐ: Tizenhat éve nem is sejtem, hogy ilyen értelmes koponyákkal gürcölök egy cégben.

A FÉRFI: Mint?

A NŐ: Mint te, számár, és mint ez a kollégád. — Szóval, ez még mind csak bevezető volt. A barátod mondott egy bölcselést, mire föl te fogtad a tested, és rohantál vele a szerviszbe.

A FÉRFI: Viz! Rohantam haza, bezárkoztam a fürdőszobába, és életemben először egyedül maradtam a testemmel. Már olyan értelemben, hogy — igen, ahogy mondtad: ez a vegyületeken és szerves anyagokon túli misztérium, aki én vagyok, viz-

- gálódzóan szembehelyezkedett azzal a... ami ennek a misztikus énemnek foglalatát és térfogatóját és lakóhelyét jelenti.
- A NŐ: És?
- A FÉRFI: Szaknyelven: a vizsgálat eredménye lesújtó volt. Pőrén a kádban tagról tagra végigpásztáztam ezt a testet, az ujjam hegyétől... innen, látod ezt a fekete foltot a körmöm alatt? Furcsa. Ez is lifttől van. Odacsapta a liftajtó, vérhólyag támadt, és megmaradt a körmöm alatt, és ezzel fognak letenni az anyaföldbe.
- A NŐ: De elérzékenyültünk egy vérfolton, dárírárirám.
- A FÉRFI: Nem a vérfolt. A nő, aki után rohantam. De becsapódott a liftajtó, és a nő kifutott a házból, az életemből.
- A NŐ: Szeretted?
- A FÉRFI: Ez a vérfolt, ez maradt belőle. Ezt néztem, és a lenhaját láttam. Lenhajú volt, a haja lehetett volna akármilyen ribancé a svéd vagy dán pornógyűjteményekből, de az arcát, egy vonását, a tekintetét, a mosolyát, itt a kádban — semmit nem tudtam felidézni. Lesújtónak találtam, hogy az egészből csak ez a vérfolt maradt, és azt kívántam, hogy amikor majd egyszer kiterítenek...
- A NŐ: Te, hallo! Ne akarj nekem meghalni itt ég és föld között!
- A FÉRFI: Hogy kezemet úgy kulcsolják össze a mellemen, hogy ez a vérfolt jól látsszék, és a nő jöjjön el a ravatalomhoz és ismerje a folt történetét és gondoljon rám és tudja a síromat, időnként jöjjön ki hozzám, képzelje el mindazt, ami lehetett volna a kettőnk kapcsolatából — mennyi minden lehetett volna! —, az egész világ és az emberi történelem billió nő—férfi kapcsolatainak trillió változatai, mind lehettek volna és milyen jó, hogy így lett...
- A NŐ: Ne haragudj, de nem értem az összefüggést.
- A FÉRFI: Én sem. Ez a vérfolt... Azt akartam mondani, hogy addig a szembesítésig, ott a kádban, hajnalonként, az átdolgozott éjszakák után a kidagadó ereim nyugtalanítottak ugyan, meg a begyulladt szemeim is, de ideig-óráig, aztán minden előlről. Akkor a kádban, ott ötlött fel a gondolat: és ha megvakulnék? Ha elpattanna egy ütőerem? Eltörne csak egy csigolyám? Az a lélek, az a szellem, az a misztikum, ami vagyok, ennyire ki van szolgáltatva egyetlen csigolyának?
- A NŐ: Ne haragudj. ŐN az imént még jókedvre hangolt ebben a nyomasztó időben, most aztán előbb-utóbb megrikatSZ.
- A FÉRFI: Figyeld a koincidenáciát: a nagy testvizsga közepette jön a feleségem, bekopog, levél jött az ATD-ből, találtak valamit a legutóbbi tüdőszűrésnél, jöjjenek újabb vizsgálatra.
- A NŐ: Csak nem...?
- A FÉRFI: Nem. Nem mentem el. Amikor megpillantottam a mellékelt kartonlapon a két tődőszárny ábráját, az ájulás környékezett. Mi jöhet ezután? Tilalmak, szanatórium, lázas éjszakák nyirkosra izzadt ágyneműben, köhögési rohamok és megbélyegzettség — hát nem! Most ad össze: aztán kiderült: kutyabaja ennek a porhüvelynek és a légzőszervének! De akkor ez a testen fölül álló misztikus én annyira bele-

betegedett a gyanúba, hogy azt mondta: elvégzetett, véget vetünk! És úgy is lett volna, biztos vagyok benne, ha...

A NŐ: Ha?

A FÉRFI: Pusztá véletlen.

A NŐ: Szóval — az egyebek tetejébe hipochondrikus hajlam.

A FÉRFI: Bevallom. Mert az ellenőrzésen hátra veregettek: bocsánat, véletlen kartoncseré. — Akkor önként végigjártam az összes lehető szakrendelőket. Amikor elhangzott az ítélet: a gépezet kifogástalan, még ötven évig élhet, csaptam az ünnepektől porhüvelynek olyan lakomát...

A NŐ: Háromfogásos vacsora pezsgővel és roma dalokkal.

A FÉRFI: Más: vettem neki egy új öltönyt. Ezt.

(Szünet)

A NŐ: Hogy is pengette az az orosz rendező?

A FÉRFI: Állítsátok meg a Földet, le akarok szállni.

A NŐ: Ha igaz, a Föld már csak tíz percig fog állni.

(Szünet)

Mondjál már valamit.

A FÉRFI: Hm. Nem tudom. Hiszen valójában nem ismerlek.

A NŐ: Számár. A kezembe adtam a komplett titkos dossziémat: Neve, neme, kora, született, él, hajadon, van egy barlangja, ahová egy sápadt körös nő befelé és ahol ő rezet kalapál kicsi kalapáccsal; hivatalnok, bennrekedt a felvonóban, és öt napja nem dohányzik. Az ám, meg egy új mozzanat: a barlangjában vodkát tart, mert a vodka nem érződik a leheleten.

A FÉRFI: Érdekl meg a néprajzkutatás meg részben a filozófia. — Nem erre gondoltam. Megmondom neked: az érzelmi világod, az a talány. Az erkölcsi felfogásod. Mondjuk a szexről.

A NŐ: Nocsak! Az elkalandozott csábító hirtelen fordulattal visszakanyarodott. — És milyennek szeretnél? Milyennek az érzelmeimet? A szexuális — na, mondjuk így: világnézetemet?

A FÉRFI: Ne nevsz ki, kérlek. Mondjuk, hogy rokonszenvet éreznél irántam...

A NŐ: Csacsi. Majdnem azt mondtam: különben ülnék veled itt?

A FÉRFI: Megmondom, milyennek szeretnélek: aki élvez a nemiséget, az ingyen hozzáértéssel élvez, és akinek mindegy... nem, nem egészen mindegy, de aki nem szentezik és nem várja el, hogy a férfi éjfélkor bámuljon az Andromédaködbe... csak éppen szereti, ha leteperik... nem is, inkább a tudatos és egyenrangú játékot, ha olyan pasással sodródik össze, akinek nagyjából megvannak ehhez az adottságai.

A NŐ: *(rejtélyesen kacag)*

A FÉRFI: Szeretném megfejtetni ezt a titokzatos kacajodat.

A NŐ: Titokzatosnak találsz?

A FÉRFI: Kihívónak. Csábítónak. Elutasítónak. Kéjesnek. Kajánnak. Csúfondárosnak, meghatározhatatlannak.

A NŐ: Hát az is. Vagy legalábbis annak igyekszik lenni.

A FÉRFI: Igyekszik?

A NŐ: Tudod, a kacaj örült nagy dolog. Olyan, mint a „jó napot”.

- Két ember találkozik. Semmi dolguk egymással. Nem tudnak mit kezdeni egymással. De abból a kötelezettségből kifolyólag, hogy egyszer már volt dolguk egymással, remélhetik el egymást. És akkor jön az előregyártott univerzális „Jó napot! Hogy van mindig?” — Érdeklí őt, hogy van a másik? A fenét érdekli! A maga dolga érdekli, meg az legfeljebb, hogy miként is tudná fájdalommentesen lerázni a másikat. De megkérdi: Hogy van mindig? „Köszönöm, jól” — mondja a másik. Jól van? Fenéket van jól. Pláne mindig. De ezzel a „köszönöm jól”-lal visszaadta a másik szabadságát, és visszanyerte a sajátját. Hát ilyen kacagás. Nem, nem is. Több ennél. Mindent mond és semmit. Ezt meg ezt mondja, és ugyanakkor ennek meg ennek az ellenkezőjét.
- A FÉRFI: Hát akkor mit kezdjek veled?
- A NŐ: Fogj meg. Kábíts el. Csábíts el. Kényszerítsd rám „meghatározhatatlan kacagásom összes lehetőségei közül azt a neked megfelelő egyetlenegyét, amely az összes többit kizárja.
- A FÉRFI: Az összes többit kizárja. Az összes többit...
- A NŐ: Legyek lélekbuvár? Most a lenhajú nőre gondolsz.
- A FÉRFI: Nyertél.
- A NŐ: Vérhólyag. Az összes lehetőség. — Na, kezd el.
- A FÉRFI: Jó. A barlangod bejáratánál állsz...
- A NŐ: Inkább a kocsidban.
- A FÉRFI: Nem, nem. A barlang ajtajában. És kacagsz. Én látlak, te nem látsz engem. Mezei virágot szedek, aztán elédtoppanok. — Drága hölgyem, a rétek e gyönyörű virágainak keresve sem találnék méltóbb helyet, mint kegyed finom kezecskéi.
- A NŐ: Hülye. Banális. Az első lépésednél tudom, mit akarsz.
- A FÉRFI: Persze, hogy tudod. Mindketten tudjuk. De bemelegítés csak kell. Az izgalmi folyamat megindítása.
- A NŐ: Azt másképp csinálják. Remélem, ismered az erogén zónákat.
- A FÉRFI: Stopp! Még egyszer! — Állsz a barlangod ajtajában. És kacagsz persze. Én ősember módjára dorongommal ott settenkedek a barlang körül, ágról ágra, szikláról sziklára lendülök, egyszerre eléd toppanok, átnyalábollok, nyersen a kerevetre vetlek...
- A NŐ: Fúj! Utálok a brutalitást.
- A FÉRFI: Igazad van. Na jó. Megállok a kocsimmal, kiszállok: szial! leteszek a farönkre egy üveg Martinit, nem is, vodkát...
- A NŐ: Nem mondtam még? Absztinállok.
- A FÉRFI: Nem baj. *(dúdolni kezd)* Sűrűn esik az eső, dáriráriram, tistararam, bánom is án, ráriráriram.
- A NŐ: Nos? Megállt a tudomány?
- A FÉRFI: Egyszer nemrég, a tengeren összejöttem egy kis skandináv nővel. A vége felé. Már kipihentem magam, a kondíció prima, rendszeres úszás, miegymás. Tánc, borozgatás, komikus bábeli német—angol—francia konverzáció, ami csak fokozza az intimitást — szóval kész volt. Elvitt a kocsiján, bárba mentünk, föl a szobájába, mindent csinált -- semmi.

Másnap még egy próba. Semmi. -- Harmadnap hazautaztam. Pedig még két teljes napom lett volna. — Itthon csodák csodája: minden a legnagyobb rendben. Pedig jó nő volt. Nagyon jó nő volt.

A NŐ: Olyan furcsán nézel rám.

A FÉRFI: Megmondom: ahogy elnézem a nedves hajad, ahogy az arcodba hullik, a nedves ruhádat, ahogy rádtapad: milyen lehetsz, amikor kilépsz a fürdőkádból, kilépsz a zuhany alól?

A NŐ: *(kacag)*

A FÉRFI: Igen. Én is erre gondoltam. *(szünet — dúdolni kezd)* Bánom is én, dáríríríram... nádas felől fúj a szél, tirírírírám... *(hirtelen abbahagyja, mert:)*

ERŐS ZÚGÁS, KATTANÁS, MAJD A FELVONÓ ELINDUL.

A NŐ: Megjött az áram! — A táskája, köszönöm.

A FELVONÓ KATTANÁSSAL MEGÁLL. AJTÓ NYÍLIK, ÉS ELEKTRONIKUS GÉPEK ZÚGÁSÁT, KATTOGÁSÁT, TELEFONBERREGÉSEKET, ISMERETLEN EREDETŰ ZAKATOLÁSOKAT — EGY NAGY IRODAHÁZ TELJES ÜZEMI HANGZAVARÁT BOCSÁTJA A HANGTÉRBE.

mai próza

zolt útinaplója

BOŽIDAR MILIDRAGVIĆ

Ó, én szerencsétlen flótás!... Úgy látszik, a magamfajta földönfutó életében csak a halál jelent igazán változást. Ha valami kívülálló szemével nézném az esetemet, még azt hihetném, hiszek az újjászületésemben, abban az állapotban, amely egyszer felbódult bennem, üvöltözött és megidézett. Most már mindegy, de be kell vallanom: készületlenül indultam el erre az útra.

Utazásom egy véletlen körülménnyel, valójában óriási ballépéssel kezdődött, pedig a dolog eleinte igen csábítónak tűnt (alaposan melléfogtam!): gyalog vágtam neki az útnak! Jobban mondva ló nélkül. Nekem nem jutott ilyen négy lábú. Noha még mindig lótok-futok valami számomra, sajnos, érthetetlen küldetésben. Nyeregkápáról csüngő iszákomb sincs. Hát nem balszerencse? Igaz, vállamról lóg valami útitáskafele, ám úgyszólván üres.

Nemcsak a gyaloglás okozott nehézségeket — a sok járástól különben egészen elszoktam. Mint ismeretes, a ló magas állat, azaz nem is annyira magas, csak ha az embert leparancsolják róla, a világ egyszerűen végtelenségnek látszik, az utak veszélyessé, szövevényessé válnak (szükségem van az efféle allegorizálásra, vagy tán metonímiára, utamat nem járhatom nélküle, nem én!). Végül maga kénytelen irányt választani, és hirtelen minden közvetlenül a személyét érintő dolog a valóságosnál távolibbnak tűnik. Iránytűt ugyan nem hoztam magammal, de mindenestre be kellett szereznem e tartomány térképét. Korántsem állíthatom, hogy ismerem, pedig a szülőföldem. Bizonyára erről elmélkedhettem, miközben tovább haladtam...

A város már jó messzire maradt mögöttem, egyedül járván a földeken, gyengének és gyámoltalannak éreztem magam, mint aki először tesz eleget valami megbízatásnak. Akár egy nagyon kezdő szolga. Talán kissé zavsrbn is voltam. Úgy emlékszem, kezem ügyében volt a tarisznyám, könnyen elővehettem volna az *Új-zélandi lányokat*, hogy gyaloglás közben belemerüljek Guberinićnek a kétségbeesésről szóló befeje-

zetlen traktátumába, ám azon a véleményen voltam, jómagam mégse kerültem akkora nyomorba, hogy M-et és E-t kövessem, akár az író, akivel a két lány egy időben szállt meg a nyomortanyán, és arra várjak, végre megkönyörüljenek rajtam és részesítsenek abban a valamiben, ami egyébként nem jár nekem (mármint az írónak, mert én azt megkapom Dušától és Maricától), s felsoroljam a zoo-ban látott állatok nevét (a nő antropoidákra volt kíváncsi, és nagyon odavolt, mivel ilyen lényeket nem mutogattak az állatkertben), s ezáltal holmi kompenzációba, végtelen terjengősségbe vesszek!...

Milyen idő is volt? Lehetséges, aznap jelentősen kedvezőbbek voltak az időjárási viszonyok, mint máskor, mondjuk tegnap, én mégis úgy éreztem, rendkívül rossz idő uralkodik. Igaz, a hótakaró még vékony volt, ám a hideg elhatalmasodott a tájon. Az út nem volt sáros, de keményre fagyott mély keréknyomok barázdálták, s a patányomok még inkább megnehezítették a járást. Kemény próbatétel volt az az út, lassan haladtam. Hát jó, bevallom, a nyomokat követtem, és nem tudom, hogyan viselkedtem volna egy tükörsima jégmezőn. A magamfajta utas számára valójában nincs is forgalmas hely széles e világon, motyogtam magamban. Tán csak az a határvidéki fogadó jelent ilyen helyet, ahol, távol a világ szemétől elégethetem kézirataimat, amelyeket aztán sokáig siratok, vagy egy óvatlan pillanatban egyszerűen a mennyezetgerenda mögé rejtem, és ott hagyom az egészet. S vándorlási lázamban, kiábrándultan valami másba kezdek, s az akár a látomás, véges lesz, utam végén abbahagyom. Teljesen csalódottan.

Na de hadd térjek az útiélményeimre! Igyekeztem feltalálni magam. Aki addig sohasem lovagoltam, alsó végtagomat megpróbáltam lólábnek képzelni (elülnézetből kentauréhoz hasonló). Ám úgy látszott, a fejem nem nyughat. Aztán elég kínos képzetem alakult előrehaladásomról, a megtett útról; a fáradsággal szemben tetetlenség éreztem magam. Annyi bizonyos, egyes szakaszokon lónál gyorsabban ügettem (időnként futásnak eredtem, ugyanis mindenütt érhet szerencse, csak ott nem, ahol éppen vagyok). De bárhogy is erőlködtem, nem szabadulhattam a kísértéstől, hogy képzeletben felmérjem a mögöttem maradt útszakaszt és hozzávetőlegesen megállapítsam a hátralevő kilométerek számát. Útközben alvásról szó se lehetett. És akár az voltam, aki vagyok, ha az lehettem, ha most is az lehetek, akár én voltam az a vándor, én vagyok, akár nem, bizony nagy bajba jutottam. Ágrólszakadt és más értelemben is elhagyatott voltam. Ha van valami kötelességem, amennyiben feladatomban is volt az úton, abból állt és áll, hogy időnként megrázzam a fejem.

2

Tehát úton voltam. Még mindig ugyanazt az utat járom. Lassan haladtam és haladok, nem is tudom, közeledem-e a célhoz, avagy távolodom tőle. Némileg szórakoztat ez a bizonytalanság, nagy jelentőséget tulajdonítok az ilyen utazásoknak. Csakhogy veszélyesek, akárcsak túlságosan hosszan tartó közelítés után váratlanul célba jutni. Délelőtt (alighanem még első nap) múlt gyengeség vett rajtam erőt, hánytam is. Megint eszembe jutott Grete Hoffmann, és arra gondoltam, milyen nagy kár volna, ha utam egyik Pazovát se érintené. Ilyen nevű helységben

lakik, csak nem emlékszem, a kettő közül melyikben. De eszem ágában se volt felkeresni. Egyedüli célom a továbbjutás volt.

Az útelágazásig minden simán ment. Merre tovább? Folytassam azt, amelyiken haladok, azaz a főúton járjak, vagy térjek a mellékútra, amely a végtelen síkságba vesz, alattomosan valami tanya disznószennyébe, bűzébe, gyanakvó lakói közé vezet? Bármelyiket is választom, tudom, nyugtom sehol se lelem. Hát egyenes irányba gyalogoltam tovább. Elsősorban mivel az út ismerősnek tűnt, másodsorban, mert jó részét már megtettem. Nem akarok felválni, de jól bírtam az iramot. Hogy közben megháltam-e valahol? Az idő nyugtalanított. Amennyire ismerem az évszakokat, éppen a farkasok párzási ideje van. Tehát fergeteges idő. Mindeddig mégse hagyott cserben a szerencse! Mert nem éppen irigylésre méltó vég valami felgerjedt nőstényfarkas belén vagy méhén keresztülkanyarogni. Abban az esetben csupán ürülékké válnék, amely pedig gyorsan elporlad és nyomavész. És részben beigazolódna, nem is voltam ott, ahol jártam, ahol járok, ahonnan menekülök. Állítom: örökre egy helyben maradni végül is annyit jelent, mint soha nem járni ott. Csak azért igyekszem továbbjutni, hogy itt legyek, ahonnan éppen indulok...

3

Milyen nap van ma? Mióta vándorlok? Sziklarecsegést hallgattam. Most is azt hallgatom. Sziklahangot? Azt. Való igaz, pedig jól tudom, síkságon járok. A sziklák meg mélyen hallgattak. Most se hallatnak hangot. Vártam, táncsak felüvöltének. Felugatnak. Ám csendben maradtak. Gondoltam: ilyen ítéletidőben, amelyet valahol farkasordító hidegnek neveznek, nem maradhatnak némák. Az egész tájon tehát az én fejrángatásom az egyedüli esemény. Mondhatom, hogy a kőkeményre fagyott utak vándorukká fogadtak. És a nap is, amely sose volt és nem is lesz a magányosoké. Istenem, nicsak, előbújt a nap! És én észrevettem. A napba nézek! Most is a napba tekintek! Bármilyen kellemetlenség ért, ott járt az égen, de ragyogása most mégiscsak valami égi jel. Akarom mondani, egész idő alatt észre se vettem, pedig sugaraí arcomat simogatták. De már alkonyodik, s arra se vagyok képes, hogy a napnyugtát figyeljem, saját sorsom se érdekelt már, hanem csak bele-törődöm. Vagyis legjobb eltitkolni esztétikánkat, fölösleges a természeti erők önfeledt magasztalása. Magányos, fejét rázó lény vagyok. De ebben se lelek örömet...

4

Februárt írunk, ámde csupán fáradtságot érzek. A bujálkodás hónapjában. Folyton csak azon jár az eszem, hogyan juthatnék a bennem egykor felbődült állathoz. Egyre messzebről hangzik a morgása. Tegnap késő este még áldását reméltem. Talán nem is kellett volna útra kelnem. Esetleg jobb lett volna mindent helyben bevárni? Belgrád utcalabirintusában kószálni? A Szent Márk templom tájékán. Mert én alapjában véve mégiscsak hívő lény vagyok, habár hitem nem sorolható a többi közé. Hitem egészen felületes, vagy inkább könnyen érthető, mégse vethetem magam könnyelműen a hitemet veszélyeztető gonosz

örvénybe. Mint hívő az ismeretlenség homályában maradtam. Magányosan. Még lelkiatyám se volt, nem is tudtam, létezik-e. Azt hihetik rólam, aláástam azt a közösséget. Rendben van, az embereknek néha össze kell jönniük, de aztán ki-ki igyekezzék a maga dolgára. Mert csak a halálotlat mondhatom egyedül a magaménak. Senkivel se kívánom megosztani, nem is tehetem. A helységnek, ahol éltem, bizonyára volt plébánosa, aki elégedetlenül csóválta volna a fejét, ha ismer. Gyerekkoromban viszont többször is megáldoztam. Így mondják? Már akkor pogány ajkú voltam. Lelkem mélyén istentagadó. Valami az oltár előtt is kárhozatra kényszerített. Amennyiben katolikus voltam, a liturgiát összeszorított ajakkal hallgattam, nehogy elkáromkodjam magam. Ha katolikus vagyok, az Úr nevét káromoltam, mint az istentagadók. Majdnem meghaltam rémültömben. Térdre rogytam, imádkoztam: Uram, bocsáss meg! Uram, ostorozz meg! Irgalmazz és segíts!... Ököllet vertem a számat, magamban mégis folytattam a káromlást. Mindennek ellenére vallásos maradtam, s ki tudja, talán a problémám is vallásos jellegű (valójában nem ismerem).

Működésemet mégse merészeltém alkotásnak minősíteni, és amint isteni sugallatot véltem benne, megirtóztam tőle. De a szerelmet a postán még nem ismertem. Otthon maradt a ládikám, amelytől azelőtt sohase váltam meg. A lámpa, amelynek fényénél romom e sorokat (körülötte két ijesztő nagy lepke köröz), mégse képes bevilágítani a már végigjárt útszakaszt. Ez lesz a vesztem, e hozzám nem méltó játéka a semmibe tett minden lépésemmel, a semmibe vezető utakkal együtt. Mit bánom a megtett utat! Hanem az előttem álló kilométerkövek visszapillantásra kényszerítenek. Hallgatok. Tudniillik nem tartozom a meghátrálók közé. Akik azt hiszik, meghátrálnak. Mert még mindig létezem, itt vagyok, mert mindig itt, a bűnbeesés színhelyén létezem. Olyan ember vagyok, aki még akkor se nyomja sokáig az ágyat, ha gyengélkedik. Virrasztok, innen bizony nem tágitok. A csábítók fajtájából való vagyok, s mint ilyen, mindig futtomban étkezem. Mi több, ingeimre nagy gondot fordítottam. A szorgalmas Kodemót, a szerencsétlen hűséges teremtést, szét-tárt lábával magára hagytam. Mert himvesszőm a tetsedségben nem képes dagadozni, fel se emelkedik — ilyesmi csak álmomban történhet, amikor a legsűrűbb az ember magja. Lehet, hogy hivatásomat kettesben kell végezni, mégis az az igazság, csak akkor látok munkához, ha magamra maradok. Eszerint mégse tennék eleget csábítói kötelezettségaimnek? Azzal ugyan nem dicsekedhetem, hogy bárkit is elcsábítottam volna. (Vajon mi lehet az oka, hogy nem érdekel az *Új-zélandi lányok* című traktátum, a kétségbeesés szülte kézirat, amelyből megismerhetném a maszturbáló Gruberinié tragikus sorsát, akinek esete annyira különböző az enyémtől?) Hőstettemről sikerül-e valaha is beszámolnom? Ilyesmire csak állandó vándorlás közben vagyok képes. Holmi tudálékos nyelvezettel meghazudtolhatnám a tettem mögött rejlő boldogtalanságot. Csakhogy az én nyelvezetem többé nem tudálékos.

Végző ideje, hogy magamra maradjak. Egy asszony van mellettem. Felém fordítja széles képét. Sarának hívom. Nem élhetek nő nélkül, jelenlétét életem végéig el kell tűrnöm! Csak ne ez lenne a végzetem, a piszkos teleges Drinához címzett fogadójából való nő, aki most a dunyhám alatt terpeszkedik. És ne itt érjen a végzet, e tanyán, ahol a naplótlat írom. Falhoz lapulok. Vajon itt vagyok, vagy már távol járok?

Itt vagyok, e helyen talált az első éjszaka, avagy már a második? Nem tágitok a fal mellől. Álldogálok, mintha a falba kapaszkodnék. A lámaszom. Amennyiben megszakítom a gyaloglást és itt éjszakázom, először vagy másodszer, ha való mindez, az asszony, a lámpa, amelynek fényénél írok, ha írok, ha egyáltalán létezem, és ha ez az út és a többi nem álom csupán, amelyből nincs ébredés. A fal érdes. Bánom is én az ujjaimat! Nem hoztam rendbe a körmeidet, szólal meg az asszony. Lehetséges, hogy e határvidéki szállóhelyemen heverésző tanyai némben mondta mindezt? Ám engem meg nem reszketett a csapodár asszonyok ébresztette kéj, akiket pedig, akárcsak nőstényeiket az ebek, kitartóan döfködök.

5

Ísmét asztalnál ülök, talán ugyanannál. Csak több a pille körülöttem. Sötét az éjfé. Nem vagyok képes kikecmeregni belőle. Magam volnék? Útjegyzeteket írok, mégis más időről beszélek, sohase a jelenről. Ez annak a biztos jele, hogy nem vagyok kalandor. Jelenleg valóban nem látom okát, miért kellett vándorútra kelnem és a falvakban annyi gyanakvásnak kitennem magam. És a gyakori kínos alkudozás a mindig durva lelkű alantás fickókkal, a vendéglősökkel! És a fejem, amelyet különben szüntelenül csóválok, magától reszket, azaz csak reszketett, amikor az említett állat jelentkezett az életemben és csalogatni kezdett. Ez az asszony kolonc a számomra, nem is szeretek sokáig vele maradni. Térdre rogyott. Lábomat csókolja. Úgy látszik, fel kell emelnem a földről. Vajon akad-e megmentőm, aki hajnaltájt elkerget innen bennünket? Két megszegyenültet. Szamárháton vágnánk neki a messzeségnek. Az üldözötteknek legokosabb szamárháton menekülniük. A szamár az első igazi hírnöke a számkivetésnek. Magam is ilyen hírnök lettem. Szamár. Ezért vagyok képtelen a hírvivőkről írni. A hangjukról. A hírhordozás fejlődéséről...

Höstetteim színhelye egy birtok. Idegen gazdaság. Mert mindig idegenben vagyok. A magamfajta halandó, ha ugyan léteztek és léteznek ilyenek, mindig ingatlan után vágyódik, de mindhiába, soha semmije sincs. Most azonban fullajtár vagyok. Láncáról szabadult eb. Mindenütt gyanút keltő utas.

A fullajtárjuk voltam. Most is az vagyok. Mindig tudatában voltak a kilétemnek, de sohase becsültek meg. Keresethez, néhány szelet kenyérhez juttattak. Mondhatom, keserű kenyér volt. Keserű héjú. Tudták, beérem egy asztallal, székkel, szerény fekhellyel, esetleg még egy gázlámpával. És egy pokróccal, amelyet időnként a térdemre húzok. Ha ennyit se tudtok adni, ne is szakítsátok meg gyaloglásomat, amely csak látszatra öncélú. Miért nem adtam ezt nekik is tudtukra? Még ennyit se kaptam tőlük. Sőt, befogtak, s még most is száguldok, hogy ocsmány üzemekre vonatkozó üzeneteik mielőbb célba érjenek. Ám a lelkem érintetlen maradt. Még csak meg se rezdül (az utasítások is hűvösen hagyják), kivéve, amikor a harag messze elkerüli és önmagáról álmodik.

Az ám, csakhogy kötelességtudatomat (sikertelen fullajtárságom utóhatását) még útviselés közben is mindig felébreszti valami. Az éjszaka éppen naplómát írtam a gázlámpa fényénél (meglehetősen lehiggadtam), mert szerencsétlenségemre mégis útba esett valami szállóhely, amikor valaki a nevemet kiáltozta. Teremtőm, gondoltam, hát mindennütt ismernek? Még most is fülemben cseng az a hang. Hát ezen az isten háta mögötti tanyán se maradhatok magamra? Az ablak alatt vártak rám. Lehet, hogy csak az az illető volt ott, aki hívott. Mitévő legyek, jelentkezem-e vagy se? Az illető nem hagyta abba. Könyörgőse parancs volt számomra. Jelentkeztem. Rosszul tettem? Virrasztás helyett talán mégis inkább aludnom kellett volna (hát mi a csodáért béreltem a szobát?!). Elugrottam az ablaktól. Ismét elfoglaltam helyemct az asztalnál. Tollat ragadtam. Csakhogy már késő volt — bárki szólít akkor, én jelentkezem. Átkozott fullajtár. Néhány pillanat múlva jelt adtam magamról. Bizonyos idő elteltével az illető berontott a szobába, szaros menedékhelyemre. Segítség! Valóban ezt kiáltozta? Avagy, mint általában, parancs volt az a kiáltás? Nem hittem a szememnek: szállásadóm, a tanya tulajdonosa! Felpattantam, követtem. Hatalmas hó esett. Mi történt itt? kérdeztem magamban. Fogalmam se volt, mit várnak tőlem. Megenyhült az idő, futott át agyamon. Ismét orron vágott az időrongálta szennycsatornák bűze. Jobban szemügyre vettem a házat (abban a sietségben még ilyesmi is eszembe jutott). Eltaláltam, tanyaépület volt. Mi baj érhetne a gazdát, hogy éjnek idején kénytelen az ágyból kirángatni vendégét és segítségét kérni? Vajon észrevette-e, mikor surrant ki a felesége a szobából? A köszvényes, hajlott hátú Gyula részben honfitársam volt, akadozva s emiatt pironkodva beszéltem vele magyarul. Mindjárt láttam, nehéz feladat előtt állok. Előérzetem ezúttal se csalt meg. A két felnyergelt ló már várt rám. Nos, megidézték a lovakat, s íme, az orrod előtt állnak, gondoltam jókora adag öngünynyal. Az egyikén mintha már ülne valaki. A másíknál a gazda kisebbik fia várt. Ezt nekem szánták. Mármint a lovat. Nem írom le, milyen volt. Igen érdekelt. A gyerek. Nagyocska volt már, állapítom meg utólag, miután mindenén átestem. Szerencsésen. A kötőféket tartotta. Megértettem, hogy nekem, aki sohasem lovagoltam, lóra kell szállnom, mégpedig ezt az elég magas mént kell meglovagolnom. Alig tudtam kitapogatni a kengyelt. A gazda, akit annyira kínozott a köszvény, hogy szüntelenül jajveszékelt, valami batyufélét hozott ki. Közben szabadkozott: gondolkodás nélkül nekivágna az útnak, de még kiegyenesedni se képes. Karomra fektette a batyufélét, és lelkemre kötötte, jól vigyázzak rá. A ló szelíd, nyugtatott, a gyeplőt se kell tartanom. Úgyis követi a másikat. S hozzátette, amint látja, vendége fiatal és erős, ezért küldi maga helyett. Végül lekapta fejről a kucsmáját. Ez aztán már túlzás, gondoltam fedetlen ősz feje láttán. A bizonytalanba vezető út és e készülődés egyszer talán kedves emlékem lesz. Próbálok vigasztalni magam. Az éj melyik szakában járunk? A lovas, előttem, már-már eltűnik a szemem elől. Északnak vesszük az irányt. Legalábbis úgy sejtem. Kiderült az északi égbolt, néhány csillag is előbukkant, különben körös-körül vaksötét az éj. Fentről, a hózivatarral fenyegető felhőkből sziklarecséget hallok. Hallgatom (hallgattam). A halálba csábító hír-

nököt. Talán kissé elbóbskoltam? A kengyellel meggyűlt a bajom. A kezemmel se volt minden rendben. Elzsibbadt, a fagy és a súly megtette a magáét. Figyelmemet arra a batyufélére kellett összpontosítanom. Mit szaporítsam a szót: egész éjjel lovagoltunk. Időnként meg kellett állnunk, felváltva vittük a terhet. Láttam, amint az előttem lovagló magához szorítja azt a bebagyulált valamit, hogy röviddel később visszaadja. Általában nem sokáig cipelte. Egy szót se váltottunk. Le se szálltam a lóról. Hogyan is másztam volna vissza? Mondtam már, hogy a szirének magasból hallatszó vonítását füleltem? Hajnalban értünk oda. Valami nagyobb település volt. Azt képzeltem, határszéli helység. Az a másik elvette tőlem a batyufélét, és eltűnt. Lóháton maradtam. Sokáig kellett várnom. Kora reggel lehetett, hajnalhasadás. Forgolódni kezdtem. Elfogott a nyugtalanság. Bújdosásom hányadik napja virrad? Újabb szolgaságom hányadik reggele? Ismét szemembe ötlött a gyűlölt jelkép: az egymást szemérmetlenül keresztező kürt és trombita. A fullajtárság kurva jegye. Miért érezteti velem a posta lépten-nyomon a hatalmát? Mindenhova odaszemtelenkedett. Alig van olyan vidék, ahonnan hiányzik. Kevés az a szerencsés hely. Mintha kicsit elszundikáltam volna, a postaszolgálatban igen gyakran előfordul az ilyesmi.

Ismét útra keltünk. Lovagoltunk. Azt a terhet újból a karomba nyomták. Sejtettem már, mi lehet. Az ő dolguk, gondoltam, és tovább hallgattam. Megint havazott. Vajon hazafelé tartunk? Nem tudhatom...

Az úton rendkívül kellemetlen dolog történt velem: leestem a lóról. Rossz jel. A vastag hótakaróban azonnal elfogott az álom. Megpillantottam az eget, közömbös döglött darazsak ültek rajta, majd ellepték, befedték testemet, s lehunytam szememet. Arra ébredtem, összeszorított fogam közé valami langyos, kemény tárgyat erőltetnek. Felnéztem: az a másik lovas volt. Itatni próbált kulacsából. Felsegített a lóra. Ráismertem a nőre. Az asszonyra, akivel az éj első felét töltöttem. Hallgattam. Nem lepődtem meg.

Mire megvirradt, a tanyaára érkeztünk. A gyerek jóval előbb meghalt, még oda se értünk az orvoshoz. Áadtam a gazdának, kinek hálálkodása elől igyekeztem meglépni. Most ugyanabban a szobában vagyok. Mellettem a ház asszonya. És ismét a párnák közé zuhanunk.

7

Hogyha most akármilyen szuka jelt adna, tüstént letérnék erről a bizonytalan távlatokba vezető útról. Ez ötlött eszembe, talán éppen az út legelején, amikor először fogott el a fáradtság. És íme, menthetetlenül belebotlottam abba a megálmódott szukába. A szálláson való további tartózkodásomat illetőleg a következőket mondhatom: betemetett a hó, minden tekintetben rab voltam. Az asszony ágyából, hófehér lába közül se szabadulhattam. Megismertem sötét, súlyos ölet, és oltalmáért e helyen mondok neki köszönetet. Minden tekintetben a legszebb napjaim voltak azok. Olyan szépek voltak, hogy majdnem elfelejtem megemlíteni a Greta Hoffmann-nal való találkozásomat, amelytől pedig annak idején annyit vártam, ám mégse vált számomra olyan jelentőségűvé, amekkorát hirtelenében tulajdonítottam neki.

Szóval az a színgizságság, hogy még az első délelőtt megérkeztem az egyik Pazovára, alighanem az elsőre. Szerencsém volt, Greta éppen

abban a helységben lakott. Miután megfürdettek, jóllakattak, anyja, a fiatal férfiakhöz (tekintet nélkül a külsőjükre) igen vonzódo fürge mozgású patikusnő házában én, a kiábrándult, egyszeriben megértettem, ez az első megpihenés egyben szenvedélyem lobogásának alábbhagyását is jelenti. S elég, ha holnap megisméllődik mindez. Különben a történetek is azt bizonyítják, mondogattam magamban, hogy az a halandó vagy, akinek vágyálmai inkább egy hatalmas, végenincs épületben valósulnak meg.

Greta Hoffmann-nál azonban még az éjszaka megjelentünk a batajncai pilótaotthonban rendezett táncmulatságon (Zolt valójában Zemunig jutott el, itt tévedett. Ugyanis a szóban forgó pilótaotthon Zemunban van.). Vajon mi kényszerített e kellemesnek éppen nem mondható hátrálásra? Gretával eljártam mindazokat a tizes ritmusú táncokat, amelyeket titokban alárendelhettem a céloknak. A fejcsóváló céljának. Úgy terveztem, amíg a többiek táncolnak, egy alkalmas pillanatban vigyorogva egyszerűen kifutok a teremből és nyugodtan elvégzem szerzettartásomat, s rövid pihenő után (ebben kissé hasonlítok a vajúdo aszszonyhoz) egyszerűen visszatérek a táncolók közé, s mintha mi sem történt volna, folytatom az ugrádozást. Aztán alkalmasint már másnap reggel megjelenek a postámon. Mert, véltem, akkorra ismét visszanyerem önbizalmamat.

Gretával a sarokban szorongtunk. Hiszem, hogy mindenki bennünket bámult. Gretát itt úgyszólván mindenki ismeri. De én már eléggé hozzászoktam a gyanakvó tekintetekhez, habár az ember az ilyesmit nem tűrheti közömbösen. Ezek itt csodálkoznak, hogy egy szemrevaló fiatalember egész éjjel csak Gretával táncol, gondoltam. A nő minden tektóriázás nélkül megszorította a kezem (utólag nyugodtan állíthatom, egész utazásom legprózaibb pillanata volt), majd megkérdezte: Akarod-e látni az illetőt, aki miatt ennyire elveszítettem a vonalaimat? Ezzel egy kopaszodó, köpcös pilótára mutatott. Mikor történt?, kérdeztem teljesen érdektelenül. Hatvankettőben. Akkor kaptam tőle a táskát. Röviddel e szavai után elfogott a rosszullét, és kénytelenek voltunk visszahátrálni anyja házába.

8

Most is naplóm fölé hajlok, és ismét éjszaka van. És itt, e falusi kocsmában is lámpa ég. Habár bevezették a villanyvilágítást, én lámpát igényelek. Sötét, késő éjszaka. Szeretem az éjnek ezt a szakát, ilyenkor érzem magam leginkább egyedül. Nappali gyaloglás közben eszembe se jutnak ezek a papírok. De ki állhat ellent a petróleumlámpa fényének? Nappal nem hiányolom az írást, de éjjel villámgyorsan rovom a betűket. Nem is napló ez, hanem éjszakai jegyzet. Szóval egész éjjel, alkonyattól virradatig az asztalnál ülök. Ha megvirrad, aludni térek, délelőtt pedig: hajrá! Megvárom, míg az élmények kissé megérlelődnek és leülepednek bennem, közben pedig a lámpával bajlódok. Törölgetem a oilindert, igazgatom a kanócot. Mindez igen fontos. Hiányzik a nagy lámpaernyő, amely apám szobájában díszelgett. Kénytelen vagyok más-milyennel beérni. Írás közben csendre van szükségem, tevékenységem időszakául ezért is választottam az éjszakát. A túl erős fény nem jó. Ha ilyen iramban folytatom, aligha látogathatom meg apámat. Apa —

formát jelent. Apának lenni formáság. Mégis szeretnék legalább egy pillantást vetni házára. Istenem, én még mindig fülelek! Amíg nem érzem magam teljes biztonságban, ha egyáltalán lehetséges ilyesmi, nem merék hozzáfogni az íráshoz. Szólíthatnak, akár a múlt éjjel — úgy rémlik, akkor történt velem az a kellemetlen dolog —, szállásadóm nagyobbik fia is megbetegedhet. Keszeg hátsóm felmelegítette-e végre a széket? Igen, gebe vagyok. Nyugodtan állíthatom, hogy csont és bőr. És kevéske in. Ilyenek a fullajtárok. Véleményem szerint nagy hasznát vehetem egy ügyesen összetakolt széknek. És ha leírnám, milyen? Ezt a széket nemsokára úgyis itt hagyom, és soha többé nem ülök rá. Hát nem tragédia, hogy többé nem is látom? Már amennyiben ez a gazdaszorongó se tart vissza. Valahogy elpártoltak tőlem a nők. Fából van. Mármint a széke. A méreteimhez viszonyítva túl magas. Illik-e az asztalhoz? Nekem csak olyan asztal felel meg, amely alatt elég hely jut a lábomnak. Hogy ne kelljen tartanom a térdbeveréstől. Nem kis dolog ez, ha figyelembe vesszük, hogy időnként kapálódom és vonaglok. Ez is fontos: a kályhában egész éjjel égjen a tűz. Hatalmas és gyönyörű, ám diszkrét is lehet. Mi az oka, hogy alig emlékszem a régi postára? Akárcsak másutt, ott is minden feladatomat elvégeztem, mindent, amit csak rám parancsoltak. Csak a művészetemet hanyagoltam el. Látszólag most is pihenek, ám valójában munkám, igazi munkám felett virrasztok. És mégis, rájuk is gondolok, egykori munkaadóimra. Egyszer se hagyták, hogy nézeteltérés támadjon közöttünk. Most úgy tűnik, a szelidebb fajtához tartoztak. Valószínűleg nemsokára visszatérek közbük; úgyse marad más választásom. Mégis kevés az a szolgáltatásban szerzett felszínes tapasztalat. Azt hittem, valahol másutt élem majd a valódi életemet. Útonjáró vagyok, s mintha soha többé nem szándékoznám visszatérni az életveszélyes belgrádi hajszába. Oda köt a sorsom. Az utcán első pillantásra felismerem a szaktársakat. Volt köztük néhány igen fejlett lábikrájú hölgy is. Szerintem a fullajtárság nem nőnek való hivatás, bárhogyan is vélekednek erről a nők. Lélegzethez se jutottam a munkától. Kétségtelen, hogy kegyetlen erőfeszítés volt. Egymást érték az utasítások, és észre se vettem, hogy átejtettek. Emiatt egyetlen munkanap részleteire sem emlékszem. Csak néhány kíncs esemény jut eszembe. Például amikor burekvásárláskor becsiroztam egyetlen halvány színű nadrágomat, ugyanis napi kötelességeim közé tartozott reggelit vásárolni Markovićnak. Avagy az a reggel, amikor az igazgató kutyája megijesztett. Aztán meg, amikor holmi papírokba göngyöllött romlott ételt elemzésre küldtek a zemuni Nukleáris Biokémiai Intézetbe. Igen, többször leestem a lábamról. Emiatt valahányszor a hivatásomról álmodtam, lóháton jártam (hallottam, hogy lóról álmodni jó jel, s ez bátorságot öntött belém). De lovammal még álomban se kerültem közvetlenebb kapcsolatba. Kissé idegen maradt számomra. Talán mert nem én ápolgattam, csutakoltam, mert idegen istállóból származott, s végül mert mindig más ló volt. Igen, mindig más lovon ültem, ez pedig nyugtalanított. Szerettem volna, hõ óhajom volt, hogy legalább kétszer ugyanazon ló hátára kerüljek, vágyam azonban nem teljesült. De aki soha semmit se kezdeményez önszántából, hanem mások parancsát lesi, hogy feladatát aztán derekasan elvégezze, egyfajta szabadságot juttat kifejezésre. Ejnye, itt nem akar szünni a nyüzsgés, én pedig majdnem megfeledkeztem a kis útiládámról, írószerszámainról. Szerencsére

a zsebemben mindig akad iron, szeletke papír. Megköveteli a hivatásom. Undorító események ismétlődése. És most ahelyett, hogy pihennék, esetleg az új-zélandi lányokról olvasnék, hivatali tapasztalataimat idézgetem.

Ilyenfajta tapasztalataim valójában nem voltak. Számomra jobb is. De íme néhány észrevételem. Valamennyi általános. Feladatokat útközben végeztem, a röpké pihenőket igénytelen művészetem ápolásának szenteltem. Amit végül teljesen elhanyagoltam, és kizárólag a fullajtár hivatásnak éltem. Íróniám a régi maradt. Joggal kérdezhetik: hova lett a gúny a hangomból? Mindenütt jelen van. Minden szavamban. Figyeljék csak jelenlegi tartózkodási helyemet. Istenem, kihez is beszélek?! Miért képzelek magamnak beszélgető cimborákat? Mondom, csak a forma kedvéért. Formaság ez a valakihez szólás. Mondjuk, az időről kérdeznek. Válaszom hiányos. Nem tudom, milyen évet írunk. Azt se, Krisztus előtt vagy után élünk. Értik-e, amit mondok? Megértenek-e? A papírgyalázás veszedelme nélkül én, aki csak szarakodni tudok, világosabban nem beszélhetek. Szótáram szegény. Ugyanez a válaszom az évszakokat illetőleg. Azonban elnevezésük, mondjuk a nyáré, azon évszak neve, amely időnként hiányzott az életemből, nem csupán üres frázis: a nyár a nyírás és fejtés ideje. Naptárunkon azonban még ma se tudok eligazodni. Van egy rövid időszak, amikor a keményre fagyott mezőket nem borítja hó (úgy beszélek, mint aki hegyvidéken végzi hivatását). Lehet, hogy ez az időszak lényegesen tovább tart, nem tudhatom pontosan, mert a tél beállta előtt léptem szolgálatba. Eh, azt is szememre vethetik, hogy nem tudom, milyen nap van. A hét hosszúra nyúlt, bonyolult fogalomná vált. Ha a postán vagyok, a napokat illetőleg könnyű kiismernem magam: a falinaptárokról a napok és dátumok egyaránt leolvashatók. A hónapok is. Az év is. Milyen nap van ma? Hiába is kérdeznék tőlem. Lássuk csak tovább. Szinte hihetetlen, de az éjt alig különböztettem meg a nappaltól. Azt hiszem, a kettő közti különbség jóval kisebb volt a tudatomban, mint az állatok agyában. Nem tagadom, ott is izzó volt a nappali világosság, és komor az éjsötét. Engem azonban közömbösen hagyott. Tudatom nem rögzítette az ilyesmit. Úgy véltem, és most is ezt vallom, a fény az éghez viszonyítva csak helyi jelenség. Minden földünkre érkező világosságot értek alatta. Kevés dolgot vettem észre. Bizonyára mindig csak önmagammal voltam elfoglalva. Ezzel azt akarom kihangsúlyozni, hogy egyetlen madarat se láttam. Sasokkal reméltem találkozni. Vén saspárral. Hiába mondogattam magamban: nagyvároson vagy szolgálatban, ahonnan minden nagy madár messze száll. Bizonyos időszak (egy bizonyos idő!) nedves levegőjében mintha madárhangokat hallottam volna. Gondolom, időközönként jelentkeztek. Néha kínzó volt az a szárnyasok iránti vágyakozás. Olyan nagyon kívántam kakaskukorékolást hallani — testes vörös kakas hangját —, hogy minden egyes tollát, még a taraját is leírhasam! Volt olyan éjszakám, amikor majdnem tisztán hallottam. Letettem a tollat, az ablakhoz rohantam. Istenem! Hát lehetséges, hogy hallom, hallgatom, itt és most és ezen a szálláson, ebben a Zelengorához vagy Drinához címzett vendéglőben?!

Azt az éjszakát (vagy talán máskor történt) virrasztással kezdtem. A gyerek felett virrasztottam. Holtan hoztuk haza a tanyára, de meg kellett várni a hóvihar elvonulását, hogy megássuk a sírt. Egyedül hagytak a halottal. Az anyja egészen magába vonult. A bölcső mellett, a padlón üldögéltem. Lehet, hogy a törökök előkelő és kényelmes póznak tartják a fenék alá húzott lábon üldögélést, de magunkfajta számára egyáltalán nem könnyű sokáig e helyzetben maradni. Aztán lovaglásban szerzett és alaposan megfagyott sebeim is sajogtak. A padlón szinte szétfolyó herémről ne is beszéljek. Felhólyagzott. Azóta se múltak el a hólyagok. Mégis sikerült kényelembe helyeznem magam. A virrasztónak csak a lelke nyugtalanodik. Ennem is adtak. Avagy még a Greta Hoffmann-tól útravalóul kapott mákos rudat majszolgattam? Attól még jobban elfogott az álom. A torkom változatlanul száraz. A világosság gyér volt. Abban a szobában. Tehát így áll a dolog, mondogattam, rád bízta a kicsi halottadat! Közben bizonyára olyasmiről tanácskoztak, ami szigorúan csak a családtagokra tartozik, s ezt megértettem. A halott a bölcsőjében nyugodott. Amint ott üldögéltem, csupán ez a tudat töltött el jóleső érzéssel, hogy késő éjszaka van. Fekete. Ilyen bölcső mellett nem tudnék írni. Talán el is bóbiskoltam. Ilyesmiben nemigen vagyok biztos. Hiányzott a szél. Vágytam hallgatni a zúgását és a fekete akácok csupasz ágainak suhogását. Fialat voltam, e vágyam senki sem veheti zokon. Olyan fiatalon halottat virrasztottam. Ébren üldögéltem mellette. A halottmosó asszonyokra gondoltam. Egy ilyen éjszakára, mikor a holtak fürdővizét a sötétségbe öntik a teknőből, s az üledék az élők lelke mélyén marad. Az ilyen éjszakát csak a szél változtathatja tűrhetőbbé, csak a szélnek van tisztító hatása. A halott felnyöszörgött. Hát lehetséges, hogy még él? Hallani véltem, amint álmában mondogatja: Kicsi Iso mindjárt felébred... Kicsi Iso mindjárt felkel... Talán egy másik idegen gyerek hangját hallom, aki felett szintén agglegény virraszt? Kétségtelen, legénynek már öreg vagyok. Tovább virrasztottam. De a halott lelkét nem bízta rám, s nem is hagyták meg, hogy törődjem vele. Az éj hosszú volt. Ezt már említettem. Nem tudom, mikor vitték el. Azt se, hogyan telt el az az éjszaka. És most dunyha alatt pihenek. Úgy érzem, Bácska legmélyén fekszem. Mindössze ennyi az én vétkem. Most pedig képmutatásom legrégebbi segédeszközei, csomagom és írószereim felett kuporgok. Nem létező dolgokról írok, mint ahogyan majd csak a halálom utáni életem lesz az igazi. Az ám, a halál. Itt járt volna? Látom a betűket, amint kilehelik lelküket és a szakadékba hullanak, amely megnyílik előttem, még mielőtt lépés emelném lábomat. A visszaút pedig a halálba vezet. Akárcsak ez az egy helyben topogás. Nem mondhatnám, hogy éppen ujjongok. Azt se, hogy mókamester vagyok. Jó lenne elhallgatni és legalább a következő útba eső éjjeli szállásig meg se muikkanni. A holnapi napot szeretném fejrzással tölteni.

Néha tökéletes a lelki nyugalom. A hajnal már messze földön köszöntött rám. Kutya idő! Istenem, csak nehogy ágnak essem! Igaz, nagyon is kérdéses, történhet-e velem ilyesmi? Mert kinek az ágyába

fekhetném? Semmiképpen se a sajátomba. Mégis igyekeztem minél távolabb jutni a szállástól. A baj ott kezdődik, hogy a csecsemők gyakran betegeskednek, és felriadnak álmukból. Láttam az asszony mellét felvillanni a sötétben, hallottam a csemcsegést. Azt a másik lényt szoptatta. Eszembe jut, a fullajtarok nagyon is fúrge lábú lények, főként, ha talpuk alatt ég a talaj. Magam is igyekszem minél messzebb kerülni.

Megint hóvihár tombol! Se bömbölést, se csaholást nem hallani. Alattomos idő! Közelgett az éj. Vajon az első éjszakám? A biztonságos szállásról már lemondott utas számára minden éjszaka elsőnek tűnik. Amíg el nem múlik. Igaz, az út tűrhető, azaz kitaposott volt, s ekkora keserűségben az ilyesmi mindig bátorságot öntött belém. Guberinié járt az eszemben (igyekeztem elhessegetni a sötét gondolatokat), és megállapítottam, mégis különböző a természetünk. Habár Guberinié is réltalanak, azaz öncélúsága miatt értelmetlennek tartja az életet. A módra gondoltam, ahogyan a fiatal lányokat szerezte. Hírdetés útján ismerkedett: házvezetőnőt keresett. Végül is, mondogattam magamban, Weiningerrel tömte a fejét, te viszont nem. Ám nemsokára kénytelen voltam a környékre is felfigyelni. Valahonnan vízcsobogás hallatszott, s aggódni kezdtem. Tudniillik a szomjukat oltani igyekvő fenevadak rendszerint a parton gyülekeznek, emiatt arrafelé veszélyes a járás. Ha jól emlékszem, vaktában vettem az irányt, futásnak eredtem annak reményében, majd csak valami faluba érek. Azt hittem, a sötétség beállta előtt szállóhelyre találok. Minden vándorban él ilyen remény. Gondolom, egész napi gyaloglás után megérdemlem, hogy estére valami vendéglő elé toppanjak. Hogy mennyit szaladtam? Szorongatott helyzetemben az jutott eszembe, egykor mégis valaki voltam. Sőt, nagylelkűek voltak velem szemben. Végül egy falu felé közeledtem. Ismét falu! Elfogott a nyugtalanság. A falvakban olyan bizalmatlanul fogadják a jövevényt...

Szóval még világosan beértem a faluba. Utcáit kihaltnak találtam. Igaz, rossz idő volt, de a parasztlak fergetegesebb itéletidőben sem lustálkodnak. Elhatároztam, vendéglő után kérdezősködöm, pedig tudtam, sértésnek veszik, hiszen a falubeli tekintélyes gazdák közül senki se veteledne arra, hogy rossz hírű házat tartson! Minden zugba, minden udvarra bekukkantottam, vendéglőre mégse akadtam. De kocsmára se. Még csak borbélyüzlet se volt a faluban. Pedig eléggé hiányoltam, ideje lett volna megborotvátkoznom, s ott szívesen eltöltöttem volna az éjszakát.

Az este leszálltával egyre kevésbé remélhettem, hogy falubelivel találkozzom. Azt hiszem, a hosszas kószálás után sokáig bóbiskoltam egy kapualjban. Mire felébredtem, lám, valaki néhány karéj kenyeret dugott a tarisznyámba, ami kétségtelenül azt jelentette, azonnal távozzom kell. És a falut is el kell hagynom.

Az elkövetkező napokban kedvezőbbre fordult az időjárás. Igen megkínzott az a néhány seb és fagydaganat. A lovaglás nyomot hagyott a testemen. Hosszú út maradt mögöttem. Több falun is keresztülgyalogoltam, sok fogadóban megháltam. Apámról mintha megfeledkeztem

volna. Akárha mitoszba illő zarándokúton járnék. Csakhogy az ember nem felejtheti el egészen az apját.

Egy szép napon valami nagy kanyart elhagyván (nem értem, minek a sok útkanyar a végtelen síkságon?), amelyet, habár könnyű megoldásnak látszott, nem mertem átvágni (azt jelentette volna, kitűzött céloom van s igyekszem minél hamarabb elérni), nagyobb települést pillantottam meg a láthatáron. Talán már Becsét látom? Ki tudja... Nem lepne meg, ha nem ismerném fel a városkát. Síralmas külsőmmel pimaszság volt besétálnom abba a helységbe. Sokáig csavarogtam utcáin. Egy artézi kútnál megmosdottam. Vagyis különösebb igényeim nem voltak. Az ijedségtől és bosszúságtól földbe gyökeredzett a lábam, amikor észrevettem a gyűlölt jelképet: az egymást kejesen ölelő, keresztelő kúrtól és trombitát. Kurva egy keresztelkedés, látványa bujálkodásra ingerel! A helységnek tehát postája is van, amelynek minden tájékoztatóeszközzel iparkodnak minél előbb továbbítani a hírt: ekkor és ekkor (ők tudják, melyik napon, én ugyan nem) eltűnt Zolt Luciján, a főposta alkalmazottja. Ismeretlen irányba távozott. Nyomozás folyamatban. Aki bármit is tud hollétéről... Eliszkoltam. Felfedeztem egy papirkereskedést, erős kísértésbe estem, hogy felújítsam a papirkészletemet. Aztán elálltam szándékomtól, mivel csavargóféle idegen létemre félreérthettek volna. Valahogy természetesnek vettem, hogy vendéglő udvarán találtam magam. Istenem, miért is válik valóra minden sejtelmem? Ez aztán igazi vendégfogadó! Valódi keleti menedékhely. Sok áru, batyu, kocsi. Leszállt az éj. Néhány ablak világos volt, az ajtón ki-be járkáltak. Bentről énekszó és veszekedés zaja hallatszott. Ám sajnálatomra minden hely foglalt volt. A tulaj, de lehetett a szolgálja is, csak két koszos pokrócot és egy már kiadott helyet mutatott a folyosón, ahol hatalmas vaskályha ontotta a meleget. Elfogadtam. Mi mást tehettem volna? Egyedüli választásom volt elvegyülni a tömegben és ott éjszakázni. A folyosón azonban lesújtó látványban volt részem. Egymás hegyén-hátán feküdtek az emberek, s úgy látszott, mély álomba merültek. Itt rekedt idénymunkások, gondoltam. Talán éppen azok, akik tavaly kukoricatöréskor megtámadták és megerőszakolták egyik társukat. Kirongyolódott sáros cipőbe bújtatott lábukon átlépdelve megállapítottam, legalább harmincan voltak. Szurtos sörényüket tarisznyájukra hajtották. A sor legvégén az ajtó mellett szabad helyet vettem észre, egy ember számára éppen elegendőt. Ez tehát az én alvóhelyem?! Odakuporodtam, és mindjárt alvást tettem. Csakhogy nem aludtam. Az hogy a sor végén kaptam helyet és nem közepén, köztük, és hogy a másik oldalon az ajtó volt (állandóan nyitogatták, a szomszéd teremben meg két rövid gatyás férfi tartózkodott), részben szerencsés, de ugyanakkor kellemetlen körülménynek számított. A hely az ajtó nélkül persze jobban megfelelt volna. Cseppet se könnyű problémát kellett megoldanom: hogyan, milyen helyzetben feküdjem? Régi szokásomat, a hason fekve alvást itt félreértének, sőt talán visszaélnének vele. Legegyszerűbb megoldás a balnak fordulnom, de akkor mit gondol a mellettem fekvő testes háló-társ? Ha meg feléje fordulok és felhólyagzott, összefagyott hátsómat az ajtó felé tartom (ám az ajtót bármikor kinyithatják, és odabenn az a két mezítelen, visszataszító külsejű férfi!), egész éjjel le se hunyom a szemem. Ennyire félnék az esetleges megbecstelenítéstől? Legmegfelelőbb, és ha jól tudom, legegészségesebb a háton fekvés, csakhogy ez se-

beim miatt teljesen lehetetlen. Tarisznyámat bal felem alá nyomtam, és úgy helyezkedtem el háton fekve, félig-meddig a fal felé fordulva.

Amikor a folyosó halvány mécsvilága is kialudt, reméltem, végre pihenhetek. Az ám, de a szomszédom nyugtalanul aludt, rossz álom gyötörhette: egyre forgolódott, és közelebb húzódott, s nem tudtam, mitévő legyek. Valamikor azt hittem, jó, ha az ember csak egy lehetőséggel élhet. Csak jót tesz a lelkének, ha nincs más választása. Azonban, tekintettel helyzetemre, gyökeresen meg kellett változtatnom nézetemet. Arra ébredtem, hogy szomszédom vaskos combja a testemhez szorul, s minden jel szerint (hiába védekeztem) nem hajlandó arrébb feküdni. Ám legyen, gondoltam, úgyszincs tudatában, mit csinál, viszont a hideg éjszakában reumás csípőmnek jólesett a teste melege. Tehát nem mocogtam, ámde erősen elhatároztam, nem tágitok, még akkor se, ha kénytelen leszek kussolni és az éjszaka hátralévő óráit tarisznyámon üldögélve tölteni. Amint ott virrasztottam, elég érdekes dolgok keltették fel figyelmemet. A folyosót körülvevő szobákat bizonyára jól fűtötték, a vendégek ott mindannyian félmeztelenek voltak. Az egyik helyiségben kockajáték folyt...

Még éjszaka volt, amikor ismét felébresztettek. Széles köpenybe burkolózott öreg állt felettem, botjával a lágyékomat bökdöste. Kezében gyertyatartó. Istenem, valóság mindez? Felkönyököltem. Nem, nem csalt a szemem. Gyertyát tartó turbános öreg ébresztgetett. Olyan volt, mint valami ijesztő renchez tartozó dervis. Te vagy az a ma esti?, kérdezte. Én volnék, feleltem. Miért? Akkor kövess, és ne kérdezzess anynyit, parancsolt rám a dervis, és sarkon fordult. Felpattantam, hogy utolérjem. A sötétben tapogatózva arra gondoltam, nem minden fogadóban szavatolt az ember biztonsága. Meg se kíséreltem ellenkezni. Ó, minő balszerencse, az ember északnak indul, és egy török fogadó, egy karavánszeráj kellős közepén ébred, amelynek tulajdonosa éjnek idején felrázza álmából, és ki tudja, hová vezet. Röviddel azután egy szobába értem, ahol minden a kényelmet szolgálta, alacsony pamlagai voltak, falát Konstantinápolyról készült nyomat díszítette. Talán jóra fordul a sorsom?, villant agyamba, de ajkamba haraptam. Szökésem olyan sok gondot okozott volna a rendőrségnek és a nyomozó szerveknek, hogy szükségesnek találták még ebbe a fogadóba is bekukkantani?, gondoltam. Hamarosan megállapítottam, nem holmi nyomaveszett fullajtár előkerítéséről van szó. De hadd szóljak a helyzetemről, amelybe a teljesen izlám ízléssel berendezett szobában jutottam. Meg a személyemet kitartóan fürkésző öregről. Bárhogyan is igyekeztem, nem sikerült meggyőzőnőm afelől, hogy senki se küldött a fogadóba, nem is ajánlották, hogy térjek be e házba (amit a fürkésző kitartóan állított), hanem véletlenül vetődtem ide, úton lelt az éjszaka, és úgy határoztam, e vendégszerető környezetben meghálok, s már kora hajnalban továbbállok, mert még hosszú út áll előttem. Azt hittem, lassú, elnyújtott, mézesmázos beszéddel sikerül mindent elhítenem vele, s hátha megkedvel az öreg muzulmán. Nem és nem lehet igaz!, kiáltotta vallatom, a pasa. Végül úgy befáradtam, hogy még az éjszaka folyamán kénytelen voltam megadni magam, és végre közös nevezőre jutottunk (természetesen, mert más kiút nem volt), ám meg kell említenem, faggatóm viselkedése egyáltalán nem lépte túl az udvariasság határait, az egész kihallgatás inkább hasonlított két ügyfél egyezkedéséhez, ámde fárasztó volt. Lehet-

séges, mondta, de ha valaki küldött, nem lehetett más, mint Rešad vagy Rušid, és én bölintottam, pedig sohase hallottam e neveket. Nesze neked, korholtam magamat, mindig arról ábrándoztál, hogy valahova a Sár-hegység vidékéhez köt a hivatásod, és meglehet, bolyongás közben valóban arra vetődte! Ami pedig a hangot illeti, amely engem abba a vendégfogadóba vezérelt, vallatóm szerint az egész vilajet legnemesebb, legbármányosabb hangja, ha Rešad küldött, márpedig aligha fér hozzá kétség, hogy éppen ő volt. Tekintettel Rušid izlésére, csak a külsőm, a fiatal és vonzó, de halálosan fáradt ember külsője cáfolhatja meg a pasa állítását, azonban bizonyára nyomós oka volt, hogy engem küldött a válogatós, ingyenc Mensur, a fogadó ura számára. Ezer ördög és pokol!, rémültem meg. Itt azt hiszik rólam, mindenre kapható, gyenge akaratú fráter vagyok. Mensurnak csak le kell rántania a gatyámat, és én engedelmeskedem neki. No, de majd elvállik!, makacsoltam meg magamat. Miután megegyeztünk, vallatóm elárulta, Ševkijának hívják. A tény, hogy Rešad csak egy éjszakára ajánlott, bizony nem válik javadra, ezt pedig száználmas külsődnek köszönheted, folytatta. De itt semmit se tudhatni előre. Végtelenül kényelmetlen és kilátástalan helyzetemben, miközben mégse mertem határozottan szót emelni az undorító félreértés, a fogadóba érkezésem körülményeinek tisztázása érdekében, eszembe jutott egy álom, melyet még január hónapban álmodtam. No lám, még majd valóra válik: itt most megbecstelenítenek, aztán megölnék. Jóllehet nagy bajba jutottam, nem mondhatom, hogy a végkifejlésre várva csilllant volna a kíváncsiságom. De kétségtelen, a hosszú és fárasztó út megviselte külsődöt, folytatta a sima modorú, udvarias Ševkija, talán még minden rendbe jön. Mert hogy mennyi maradok e helyen (egy éjszakát, egész évet vagy talán hosszabb időt töltök itt), mégse Rešadtól függ, aki már elnyerte jutalmát, hanem magától Mensurtól, a házigazdától. Ezért úgy lépkedj előtte, mint a páva!, javasolta Ševkija. A vén homokos! . . .

No, de mit mondtam a múltkor: történeteim egytől egyig csábításal vagy kerítéssel fejeződnek be! Dühös és gondterhelt voltam. Egyszer csak majdnem kiabálni kezdtem: hogy mindez csupán a lehető legvisszataszítóbb melléfogás (nincs kizárva, Rešad embere éppen útban van idefelé), engem se Rešad, se Ševkija, de még mélyen tisztelt Mensur se keverjen alantat ügyeibe. De ha sajnálatomra mégis színigaz mindez, ami itt velem történik, csakis velem esik meg, a nevemet is hiába változtatnám meg. És elhallgattam.

Most egy izomkolosszust tart magánál, folytatta Ševkija, aki szemmel láthatólag mind közlékenyebbé vált, s nem vette észre, mily nagy gondba estem. De mivel a szerencsétlen flótás (szórol szóra így mondta), akinek a teste melleleg szép és erőteljes, idomai teltek, meglehetősen tyúkeszű és fecsegésre hajlamos, aztán arra is képes, hogy a fogadó vendégeinek füle hallatára siránkozzék, márpedig így hírbe hozza Mensurt, tehát esélyeim száználmas külsőm ellenére (de miért hajtogatja annyiszor?) nagyon is reménykeltők (ám, ki tudja?), sőt kitűnőek, mivel igen jó modorú, tapasztalt és lágy beszédű ifjúnak látszom, Mensur pedig ezeket a tulajdonságokat ugyancsak méltányolja, és így gazdag jutalomnak nézek elébe. Tehát eltaláltam, közönséges kerítő karmai közé kerültem, futott át agyamon. Fejembe tódult a vér. Beszélgetésünk ezzel véget is ért.

Röviddel azután bőségesen megvacsoráztam (piláfot és halvét is kap-
tam), majd jázmin- és jácintillatú vízben fürödtem. Lovaglás közben
szerzett sebeimet és a fagydaganatokat igyekeztem eltakarni Ševkija
szeme elől. Puha ágyba dőltem, édes álom kerülgette szemem.

12

Ami a Mensurral való kapcsolatot illeti: a lovaglás közben bizonyos
testrészemen keletkezett sebeknek és daganatoknak köszönhetőleg sze-
rencsémre semmi se lett belőle. Hiába vettem két ízben is jázminos für-
dőt. Ševkija balsamjai és ápolása is hiábavalónak bizonyultak. Hát téged
már elintézték!, ordította Mensur. Takarodj a szemem elől! A kerítőt,
akárcsak Rašidot, bizonyára megbüntette. Lehetséges, hogy mindez hó-
és szélvédett zugban álmodott álom volt csupán?...

13

Utam hátralevő szakaszán nem történt velem említésre méltó dolog,
és végül egy kora estén, amikor beteges képzeletem sötét víziójaként az
ég alján a mocsár mögött megpillantottam szülőfalum ódon házait, fel-
mérhettem utazásom eredményét.

Vagyis kb. kilencszer háltam meg (igaz, erre vonatkozó pontos ada-
taim nincsenek), legtöbbször útba eső faluban, fogadóban töltöttem az
éjszakát. Több élményben volt részem (némelyik undorító vagy gyanús
kimenetelű volt), s az efféle utazásokkal járó szokásos kellemetlenségeket
se kerülhettem el. Sajnos, elég tekintélyes összegem elűszott, pedig Greta
Hoffmann jól ellátott elemőzsiával. Időmből nem futotta az *Új-zélandi
lányok* olvasására, többé Guberiniérről se elmélkedhettem...

Most már egészen közel vagyok az apámhoz, s a félelemtől összeráz-
kódom. Eddig is ráztam a fejem, most is azt teszem. Mindhiába: az az
állat egyetlenegyszer se jelentkezett.

Betérjek-e az apámhoz? Ó, tudom, valójában minden származás ala-
acsony, mert még nem tudunk fölébe emelkedni. Nagyon is jól ismerjük
a származásunkat, túlságosan szemmel látható. Annak az első éjszaká-
nak a sötétsége mégis erőt adott ahhoz, hogy átlépjem apám küszöbét.

Vasagyi Mária fordítása

késő bánat

Regényrészlet

HERÉDI GUSZTÁV

Rég megfigyeltem, hogy az árvákat, az árváságot nem a szó szerint érintettek írják le, hanem mások. Szánakozva, megindultan, őszintén, de — kívülről.

Mit jelent azonban az árva-lét belülről? Egzisztenciálisan — hogy kissé bölcsködően tegyem föl a kérdést. Ez már kevésbé tudott dolog. Erről ugyanis maguk az árvák mondhatnának a legtöbbet. De ők hallgatnak. Nehezükre esik magukban vájkálni, fájdalmas kérdésekről szólni, kínos emlékeket fölleveníteni.

Én egyetlen szóval válaszolnék a kérdésre: az árvaság — kiszakítottság.

Ne gondolja azonban, hogy ez valami állapot, befejezettség. Nem, inkább folyamat. Van úgy, hogy az árvaság-tudat az egész embert áthatja, serkenti vagy megbénítja, s minden percét, gondolatát, cselekedetét megszabja. Mászor ellenben visszahúzódik az emlékezet mélyrétegeibe. Teljesen elfelejteni, kitörölni azonban nem lehet.

De nem untatom Magát? Izzó hangú leveléhez képest mit ér az én száraz fejtegetésem? Maga különben is választ vár, vagy még inkább látni szeretne, s ahelyett én az árvaságról írok értekezést. Mégis innen kell kiindulnom, különben mai énem, de a kettőnk kapcsolata és ez a válaszom sem érthető meg.

Meséltem már Magának gyermekvilágom központjáról, a Nádas patakról. Kérdezte is, miért emlegettem annyit azt a tájat.

Mielőtt szabályozták volna a patakot, igen-igen kedves volt a vidéke. A kacskaringósan csoronkáló víz néhol finom homokkal hintette meg a partot, máshol jökora békasókból rakott gátat önnön zabolátlansága útjába. Sok helyütt szomorúfűz lombja ereszkedett le tükrére szelíd hajlongással, temérdek akác és bodza hullatta bele virágzaskor fehér szirmait, kiöntéseiben a sok éger és nyár sűrű csalittá csoportosult amelyből nyár vége felé a kecskerágó gyümölcs kandikált ki pirosan

vagy a Krisztus-tövis hosszúkö termése kunkorodott sötétbarnára, akár a Szent János kenyere.

Bokáig, térdig ért a víz, de néhol örvénylőre mélyült, s ha itt-ott sikerült köből, karókból gátat rakoncáznunk folyása elé, úgy megduzzadt, hogy a magas partról ugorhattunk bele fejest, vasárnaponkint pedig a hóstátiak ott fűrésztötték lovaikat.

Egész nap a parton játszottunk. De ez nemcsak annyiból állt, hogy fűrödtünk, rügtük a focit vagy bujósckáztunk, télen pedig korcsolyáztunk, csicsonkáztunk, hanem „komolyabb” dolgokból is. Paszulykarókból például magasugró mércét fabrikáltunk, úgy próbálgattuk szöcskeképességünket, jókora szakaszon felástuk a homokot, s ott távugrást, súlydobást rendeztünk, hogy a birkózásról, gerelyvetésről (a gerely szintén paszulykaró volt) ne is beszéljünk.

Mindig bandában voltunk — emlékezik, hogy fájlalta Maga is a zár-dabeli bandát. Nem tudtuk, mi az otthon gubbasztó egyke-gyermekek unalma, sohasem volt szükség arra, hogy szüleink erőszakkal küldjenek ki egy kicsit a levegőre mozogni — ahogy a belvárosi gyermekeket szokták —, mi pedig családostan térjünk vissza, nincs kivel játszani.

A bandában — két-három utca kölykei — jól ismertük egymást. Tudtuk, ki mit ér, hol a helye. Én például mint izmos lábú, széles mellű fiú nem voltam olyan gyors futó, mint a nyurgább, vékonyabb lábúak, nem tűntem ki a magasugrásban, s a fociban sem választottak meg csatárnak, viszont biztos hátvédnek ismertek, s én mindent megtettem, hogy ellenfél centerje ne jusson túl a védelmünkön. Jó súlydobó voltam, s ha egy nagyobb fiú túl keményen kezdte nyomorgatni a kisebbeket, azok engem hívtak segítségül.

Mindez jó volt, tudtam, mik az erényeim vagy hogy mivel lehetek hasznára másoknak. Megvolt az önérzetem, a biztonság tudatom.

Aztán meghalt apám.

Beteg volt a veséje. A teste felpuffadt, arca becsett, éveken át nyomta az ágyat.

— Vízkórság — mondták a nagyok, s én nem értettem, hogyan lehet valaki beteg a víztől, hiszen mi jobban éreztük magunkat a Nádasban, mint maguk a halak.

Csak később hallottam beszélni a rokonságban, hogy fiatal korában apám sokat ivott, az ártott meg a veséjének. Nagyanyáim, nagynénéim vallották ezt, s öcsémnek is, nekem is lelkemre kötötték, óvakodjunk az italtól, ha megnövünk, ne járjunk úgy, mint apu.

Mást mondtak viszont a család férfi tagjai. Apu, mint a vasúti műhely esztergályosa, részt vett az 1920-as általános sztrájkban. Bizalmiféle lehetett vagy mi, mert a rendőrök halálra keresték a sztrájk letörése után, s egy rajtaütés alkalmából társai hirtelenében valami szennyvízárok parányi hídja alá bújtatták el. Hol nevetve, hol elkomolyodva mesélte nagybátyám, hogy a hekusok tűvé tették a sztrájk vezetőiért a nagy műhely meg a fűtőház egész területét, s nem is sejtették, hogy két bizalmi ott fekszik a kicsi palló alatt, amelyen a nap folyamán többször is átrntek, megálltak.

De közben esett az eső, ömlött a sáncban a sárlé. És apám meg társa akkor sem mozdulhatott ki a híd alól. Mire leszállt az este s társaik kiemelték őket az árokból, vacogott a foguk, s nem bírtak talpra állni.

Rég volt. De ha apám halálára gondolok, ma is foglalkoztat a kérdés,

vajon mi az igazság? Az ivás vitte a sírba avagy a sztrájk? Esetleg mindkettő?

Tény, hogy a családban sokáig folyt a vita, az asszonyok és férfiak nemegyszer csaptak össze, s jót, rosszat egyformán mondtak apuról. Ezek után volt úgy, hogy apámat hősnek láttam, a sztrájk vezérének, máskor viszont kocsmatölteleknek, részeges disznónak.

Ma sem tudom, mi az igazság.

Térjek vissza azonban a halálára. Fájtna nagyon az elvesztése. Hiányzott csöndes, tartózkodó szeretete, jósága, türelmes magyarázatai, s egyáltalán döbbenetes volt, hihetetlennek tűnt végleges távozása. Hogy az a kedves arc, amelyre áhítattal figyeltem, amikor mesét mondott, most örökre megmervült, hogy a meleg öl, ahova oly jólesett befészkelődni, most végleg kihűlt, s nagy, súlyos keze, amelyet annyiszor pihentetett fejünkön, miközben ránk mosolygott, most csontkeménnyé fagyott.

No, de azt ígértem, nem fogom megrikatni. Mindenki tudja, mi mindentől foszt meg bennünket a halál. Viszont kevésbé tudott, hogy mit hagy maga után. A veszteség fájdalma közepette ez nem tudatosodik mindjárt az ember előtt. Én is csak akkor döböntem rá, amikor a ravatalozás, temetés kínos napjai után végül öcsémmel együtt visszatérhetünk a Nádas partjára, a bandába.

A fiúk éppen cicéztek. S ahogy ez szokás volt, kiabálva, nevetve, visítózva hajkurászták egymást. De mikor mi odaértünk, megálltak, elnémultak. Ránk bámultak. S én nem értettem, mi akar ez lenni: szánavakozás, kíváncsiság avagy részvét? Csupán egy valamire ébredtem rá: nem vagyok már olyan, mint ők.

Hiányosabb vagyok. Nincs apám.

Ettől a felismeréstől egyszeribe megkeseredett bennem minden. Nem örvendtem már annak, hogy megnyertünk egy focimeccset, nem hatott meg, hogy én löktem a legmesszebbre a súlygolyónak kinevezett békasót, s a birkózásban is hiába fektettem két vállra ellenfelemet; amikor diadalmasan térdelhettem volna a hasán, eszembe jutott, hiába van ő alul, mégis több, mint én, neki van apja.

Ez a hiányérzet aztán kétségbeesett vágyat fakasztott bennem, hogy elfeledjem, kitöltsem, leküzdjem valamiképp fogyatékomat.

Belevetettem magam mindabba, amiben addig gyenge voltam. Kiváló futókkal rohantam versenyt, mígnem összerogytam, jóval nagyobb fiúkkal álltam ki birkózni, s ha kétszer vágta a földhöz, én harmadszor is nekik ugrottam. Nem akartam semmiben sem elismerni alábbvalóságomat.

Mikor pedig alkalom adódott arra, hogy kívágyam a rezet, mindenre hajlandó voltam. Ha fára másztunk, igyekeztem a legmagasabbra kapaszkodni, szilvalopáskor bemelegkedtem olyan kertekbe, ahova a többiek a lábukat se tették be, elsőnek fürödtem meg a Nádasban még április végén, decemberben ráóvakodtam a kezdeti vékony jégkéregre is, meztelenül futottam át a derékig érő csalánon, átugrottam a magasan lobogó tűz fölött, csakhogy bizonyítsam, vagyok olyan, mint a többiek, akiknek él az apjuk.

Mindezt persze, nem úsztam meg „szárazon”.

Letörött alattam a fa vékony ága, s én úgy terültem el a földön, hogy vederszám locsolták rám a vizet, míg magamhoz tértem. Egyszer fejesugrási versenyt rendeztünk. Nekem nem volt elég magas a part, még

jókora követ is helyeztem rá, onnan ugrottam. De kicsi volt a víz; a fejem, kezem belevertem az aljába, kimarjult a csuklóm, könyököm. És átfutottam ugyan nagy vitézül a csalánon, de azulán annyit vakaróztam, hogy csupa seb lett a testem, akár egy rühösnek.

Istenem, mennyi ütés, vágás, forradás kékellett, piroslott mindig a karomon, lábamon. S én ebből is tőkét kovácsoltam magamnak. Még a hűvös őszi napokon is rövid nadrágban, ing nélkül mentem ki a partra, hadd lássa a világ nyári kalandjaim sebhelyeit.

Fel is néztek rám a többiek.

Hanem kiszakítótságom érzete ettől még nem szűnt meg. Inkább sajátos módon élesítette meg a látásomat s érzékenyítette fogékonyságomat. Mert amikor a hideg tavaszi vízben már megfürödtem vagy amikor a nálam nagyobb fiúkkal birkóztam — vagyis éppen mialatt „hőstetteimet” vittem véghez —, nem ritkán remegett namba a szűkülés: miért is művelek én ilyesmit? Mi szükségem rá?...

És be kellett látnom — épp remegésem nyomán —, hogy nem a bátorság hajt, hanem holmi veszettségféle. Igen. És hogy amit művelek, az végeredményben — örültség.

Vagyis — gondoltam tovább —, ha mélyére pillantok bravúrjaim indítékának, kiderül, hogy mindez távolról sem válik dicsőségre, hanem... no, örültek azért nem tartottam magam annyi kaland s látványos siker után, hanem azért amikor például a víz fölé hajló akácágon csüngtem s az megreccsent már alattam, s a többiek riadalommal vegyes csodálattal, de a biztonságos partról néztek fel rám, s nekem látnom kellett, hogy én csupán *egyedül* virtuskodom — vagy inkább örülködöm — ott fent, ők viszont *sokan*, egész bandában állnak odalent, akkor értettem meg csak igazán, hogy nem tartozom közéjük. Hogy most már nem csupán apám halála választ el tőlük, hanem ezek a nekivadások is. Tehát mennél inkább iparkodom a huszárvágásokkal ellensúlyozni fogyatékosságomat, annál inkább eltávolodom a fiuktól, a bandától.

Amitől aztán kiszakítótságom csak fokozódik.

— Álljunk meg, álljunk csak meg! — kiált fel most Maga, s nyomban utánaszámol, hány éves is lehettem én akkoriban...

Bizony, serdülőnek is csupán kezdő. És ezek után úgy érzi, jogos a kérdése, lehetnek-e ilyen gondolatai egy kisfiúnak?

Mit is válaszolhatnék? Apám halála, a temetés, a sírás és sok egyéb jó néhány évvel érettebbé tett. De ha mégse tudja elhinni, amit mondok, ne vessen magára. Bevallhatom, hogy az a néhány barátom, akinek erről beszéltem, ugyancsak kételkedve hallgatott. Én azonban előttük sem magyarázkodtam többet, mint most. Mit is bizonyítottam volna? Hogy én koraérett, rendkívüli kölyök voltam? Nevetséges.

Visszatérve a Nádas-parthoz, még annyit mondok, hogy minden hiányérzetem ellenére sem lőrtént nagyobb bajom. Hiszen élt — és úgyahogy — eltartott bennünket édesanyánk meg a nővérem, velem volt állandóan a parton az öcsém, s végső fokon mégiscsak tagja voltam a bandának.

Csupán annyi történt, hogy a lelkem is úgy járt, mint például a — lábom. Mert a kora téli jégpróbálgatásoknak, csicsonkázásoknak nem ritkán az lett a vége, hogy a jeges vízben kötöttem ki. Nem dőltem azonban sohasem ágyra, egy kis köhögéssel „megúsztam”. Évek múltán azonban észrevettem, hogy októberi reggeleken, amikor a többi fiú még

vígan járt rövid nadrágban, nekem már lúdbőrözött a bokám, kivörösödött a térdem, s úgy fázott, mintha vízben álltam volna.

Valami hasonló maradt vissza a lelkemben is. Van, amire hamarabb felszisszenek.

Hajnal felé Kun megébredt.

Deregett már, de nemsokára temérdek felhölomhaság jelent meg fölöttük, villám cikázta végig a pirkadó eget, majd alkonyatba homályosult vissza a pitymallat rózsaszíne.

Megeredt az eső, s lassankint köd szállott alá, hogy a menedékház tisztásának erdőgyepűjét sem lehetett látni.

— Mihez kezdünk ma? — fordult a túravezetőhöz.

— Itthon ücsörgünk.

— És nyalogatjuk a tegnapi szerzett karcolásokat, sebeket — tette hozzá mosolygva Gabi.

Kun a terem másik végébe mutatott:

— Azok mintha útra készülődnének.

Hallgatóztak, figyelőztek.

— Németül beszélnek — állapította meg Rékássy.

— Az már más — vigyorodott el Gabi. — A szászoktól kitelik, hogy útra kelnek.

Kun nem mosolygott, meglepte a Gabi megjegyzése. Ezek tényleg el akarnak menni? De hát németek ide, németek oda, átkozott idő van. Valami kényszerítő körülmény lehet bátorságuk mögött. Elfogyott a pénzük, lejárt a szabadságuk...

A szászok közelébe somfordált.

— Hova mennek? — kérdezte meg az egyiket.

— A Borókás-tetőre.

— Ilyen időben? Mi tegnap voltunk ott, és csak köd borította, mégis alig bírtuk megmászni.

A német kezét, fejét rázogatta.

— De uram, Wir haben ein Programm! — jelentette ki határozottan, majd mosolygva kezdte magyarázni: — Az első nap a Gálos-tónál voltunk, tegnap a rezervátumban, ma pedig a Borókás-tetőre megyünk. Ha itthon maradnánk, nem látnók a vidék legmagasabb csúcsát.

— Értem uram, értem — bólintott Kun.

Szemügyre vette a kis csoportot. Törékeny lányok, éltesebb asszonyok is voltak köztük, s eszébe jutott, mit nyafogott tegnap a csúcsmenet Boró meg Kellerné.

— De hát megfáznak... betegek lesznek, emberfia!

— Aber was! — nevetett a német, s szemébe hulló szöke fűrtjeit minduntalan elsimitotta homlokán. — Felkészültünk mi az ilyen utakra is. Van vízhatlan köpenyünk, sátorlapunk, a termoszkban viszünk forró teát, rumot, spirítuszkokcáinkkal pedig a csupasz sziklákon a legnagyobb zuhogás idején is meleg ételt főzhetünk. Mi kell még?

— Értem, uram, értem.

— Nem vett részt még esős túrákban?

— Sajnos nem.

— Azért lepődött úgy meg. De higgye el, abban is van szépség. És

még csak az az igazi erőpróba, a férfimunka. Átvágni, ha kell a megáradt patakon, eligazodni a sűrű ködben, s menetelni, célba érni esőben, hóviharban is.

Apám halála után két évvel itthagytott bennünket anyu is.

Hogy ő mitől betegedett meg s mi vitte a sírba, azt már jól tudom, nem kell az orvosok felvilágosítása, a felnőttek magyarázata. Többet láttunk mi, gyermekek.

Édesanya varrónő volt. Reggel, amikor felébredtünk, már csattagott a gépe, s az öreg Singer masina zaja altatott el bennünket este. Még főzés közben is oda-odaült pár percre a géphez, s csak fél szemmel pillantgatott a kemencén rotyogó ételre. Lehet ilyesmit sokáig csinálni?

Anyu nemsokára fogyni kezdett, mind sápadtabb, idegesebb lett, panaszkodni kezdett a szívére, s nemegyszer vettük észre öcsémmel — reggelenként, amikor már megébredtünk, de még az ágyban lustálkodtunk —, hogy a gép megáll; anyu leejti fejét a karjára, szeme nyomban lekoppan, s csontszínű arca, meghegyesedett álla végtelen fáradságot fejez ki. Ilyenkor ijedten nézünk össze, mozdulni se mertünk, s — ahogy jóval később egymásnak megvallottuk — szegény apu jutott eszünkbe. Neki volt ilyen fakó az arca, ilyen megviselt a tekintete az utolsó hónapokban.

Végül is a szíve mondta fel a szolgálatot.

Az ő halála jelentette csak az igazi csapást. Apu távozása ehhez képest csupán előjáték volt. Jaj, Oci szívem, akkor ébredtem rá igazán, hogy mi az árvaság.

Mert apu halála után az élet nagyjából ment tovább, anyu halála azonban mindennek véget vetett.

Megjöttek Váradról, Aradról a rokonok, s a kolozsváriakkal összeültek, tanácskoztak, mihez kezdjenek velünk. Öcsémet a keresztzülei — akiknek nem volt gyermekük — magukhoz vették, s elvitték Váradra. A nővérem, aki jóval nagyobb volt, mint mi, akkor már jegyben járt, s nemsokára férjhezment — Désre.

Egyszeribe arra ébredtem, hogy nemcsak a szüleimet vesztettem el, hanem a testvéreimet is. Széthullott a családuk.

Ez azonban csupán a kezdet volt. A nagynénik és nagybácsik tanácsa úgy határozott, hogy mivel egyedül maradtam, nem tarthatom fent a lakást, háztartást. Ki kell költözni a házból. És mert egyikük sem tudott magához venni, mindnyájan sokgyermekes szegény emberek voltak, internátusban fogok lakni. Egy másik iskolában; annak, amelyikbe addig jártam, nem volt diákothona. Igazat adtam a családi kupaktanácsnak. Hanem amikor fölfogtam, mit jelent ez, keseredtem el csak igazán. Szüleim, testvéreim után elvesztettem az otthonomat is.

És ráadásul a Nádas-partot.

Ez az utolsó veszteség ért a legváratlanabban. És ez rázott meg leginkább.

Nem értsen félre, nem akarom azt mondani, hogy anyám halála nem fájt ennyire. De akármilyen kamasz is voltam, ismertem már a halál kegyetlenségét, s tudtam, hogy aki meghalt, örökre elvesztettük. Bármennyire is lesújtott tehát anyu távozása, igyekeztem fölötte napirendre térni, ezt várták rokonaim, erre intettek barátaink. Mikor azonban az öcsémet, aki még iskolába sem járt, a keresztanyja kézen fogta és vitte

ki az udvarból, ő viszont átölelte az eperfát és sírni, és rugdosni kezdett, hogy innen pedig el nem megy, neki hagyjanak békét, hozzá ne nyúljon senki, akkor nemcsak sirtam én is, de azzal vigasztaltam magam, hogy én Kolozsváron maradok, s ezzel nekem legalább az utca, a Nádas-part s a barátok megmaradnak.

Ők sem maradtak meg. A diákotthon a város túlsó felén volt, ott szigorú rendet tartottak, kimenni a falak közül csak engedéllyel lehetett. Jaj, akkor értettem meg, hogy elszakadok a Nádas-parttól s a fiúktól is.

El se tudtam ezt képzelni.

Otthagyni a bandát, amelybe beleszülettem, amelynek minden tagját ismertem, amelyikkel annyi focimeccset, indiánjátékot, nagy fürdést, kirándulást, mindenféle kalandozást vittünk véghez! Úgy éreztem, öcsém és nővérem után még néhány tucatnyi testvéremtől is elszakítlanak. És elvonszolnak attól a víztől, attól a tájéktól is, amely nekünk több volt, mint szülőföld, több volt, mint játszóhely, mint indiántanya, hiszen minden örömünk, emlékünk hozzá fűződött. Ha messzire ment öcsém jutott eszembe, nyomban arra is gondoltam, hogy velem mentem ki mindig a partra, ha pedig a banda jelent meg a szemem előtt, hát csakis a víz közepén hancúrozva tudtam elképzelni őket. És eszembe jutott minden, hol sebes a folyás, melyik örvény húz a mélybe, milyen részről áshatunk homokot, merre a legsűrűbb a bozót, igen, ott szoktak öltözködni a lányok, mi pedig a magas fák lombjai mögül lestük őket.

Akkor viszont mindez az ismeret, biztosság kiszaladt alólam. Teljesen ismeretlen környezetbe kerültem. És egészen más emberként — tegyem hozzá. A Nádas-part fenegyereke az internátusba mint elárvelt, szomorú fiú vonult be szegényes batyuval s tele félelemmel, mit is tartogat számára ez az idegen világ.

•

Tanév eleje volt.

A fiúk élményekkel megrakottan tértek vissza a vakációból, harsogva köszöntgették egymást, zajosan számoltak be otthoni élményeikről. Még akkor nem ismertem egyet se közülük.

Idegenkedve hallgattam, néztem őket. Zavart jókedvük, vidámságuk; valamiképp az a naiv, de ellenállhatatlan érzés támadt bennem, amit akkor érzünk, ha betegek vagyunk s látjuk, hogy mások viszont egészségesek, tesznek-vesznek, csupán minket köt ágyhoz a láz. Én méltatlankodva kérdeztem magamban, hogyan lehet ilyen könnyörtelen az élet, ők vidámak, boldogok, én ellenben mindenkit s mindenemet elvesztettem. És akármennyire is tudatában voltam annak, hogy értelmetlen a kérdésem, borzongás töltött el arra a gondolatra, hogy ezután köztük kell élnem.

Az osztályban páratlan számban voltunk. Kihasználtam a lehetőséget s egyedül helyezkedtem el a leghátsó padban. Szünetekben nem mentem ki az udvarra, nem vonzott többé a foci, wolley sem. Délután az iskolakert távoli, bokros zugaiban sétálgattam vagy ha esett az eső, a tanulószobában olvastam. Mindig ott, ahol kevesen tartózkodtak.

Gondolatban pedig a Nádas partján köszáltam, a régi bandában,

„enyéim” között. Úgy kínozott a „honyág” a part után, mintha a tengerentúlra szakadtam volna.

Ez az elvágás, idegenkedés minden percemet, lépésemet megnehezítette. Olyan egyszerűségek, nyilvánvalóságok, amelyeket a többiek természetesen, minden emóció nélkül fogadtak, bennem keserűséget faszítottak, fájó emlékeket idéztek fel. Reggel például megszólalt a csengő. Hideg borzongott végig a hátamon; azelőtt anyu szokott felkeltetni. Kínos nehezemre esett az ágyam bevetése is; otthon a nővérem végezte.

Esténként szomorúan nyitottam be a hálóterembe. Mindig Öcsivel aludtam, s most hiányzott testének melege, de még az elalvás előtti kötekedés, vackolódás is.

Egyetlen vigaszom lett volna, ha időnkint ellátogathatok a Nádas partjára. Játszani a fiúkkal, bekopogni a rokonokhoz. Ámde az igazgató nem adott kimenőt. Pénzzel, vágyakozással jöttek fel a fiúk Kolozsvárra, s nem állták volna meg, hogy ne költsenek, ne kocsmázzanak.

Az ebzárlat búskomorrá tett. Dühöngtem, lázongtam, még a bakáknak is adnak vasárnap kimenőt — mondogattam. Egyébként ez volt az első kérdés, amiről a többiekkel szót váltottam.

Végül is egy október közepi vasárnap kiengedtek.

Most úgy illene, hogy leírjam, mennyire haboztam, hogy a rokonokhoz avagy a Nádas-partra menjek-e. No, én csöppet sem haboztam. A nagynénikhez, nagybácsikhoz kódós novemberben is benyithatok, viszont a Nádas partja elnéptelenedik akkorra.

Amikor a vizet megpillantottam, mintha viszketegség fogott volna el, úgy tetszett, éget a ruhám, s ledobtam volna magamról ott helyben az utcán, hogy fejest ugorjak a patakba, magamhoz szorítsam a legközelebbi kődarabot, s ki se jöjjenek többé onnan.

Az utca elején nagyot szusszantottam.

Dobogott a szívem, s alig bírtam megállni, hogy el ne kiáltssam magam, íme, itt vagyok, élek, s visszatértem a partra...

Minden udvarra bepillantottam; beszélni szerettem volna a házbellekkel, faggatni őket, mi történt, amióta elköltöztem, de főleg vallani arról, milyen kedves nekem ez a tájék, mennyit gondolok rájuk, milyen fájdalmas dolog innen elszakadni.

Megpillantottam végül az első fiút. A kis Bakó Benoi volt, szeplős, veresképű gyerek, közvetlen szomszédunk. Szót se szóltam hozzá, csak a nyakába ugrottam, majd elkaptam a derekát, felemeltem, lehuppanítottam, nem tudta szegény feje, mit vétett, hogy úgy megropogtattam. De mielőtt megnyikkanhatott volna, ott hagytam. Elértem ugyanis a partot, s nem messze szürke füstcsík bodorodását pillantottam meg.

Tudva tudtam, hogy ősz van, mégis szomorúság csapott meg, mihelyt a fák közé léptem. Mikor utoljára jártam itt, még virult a nyár. Zajos volt a messzi környék, gyermekek ficáinkoltak a vízben, mintha barna testű nagy halak szökkenek volna fel a mélyből, testes asszonyágok ültek kötömb-mozdulatlansággal a sekélyesben, s órákon át szívatták bütykös tyúkszemüket, az apróság rókalyukakhoz hasonló várakat épített a homokban, arrébb a szikár férfiak próbálták tüzet rakni a fűzfa alig fonnyadt, kesernyős füstöt lehelő ágaiból.

Most kihalt volt a part, megtíport gyep rőtöltött körös-körül, s át lehetett látni a bokrok közt. Szellő sem szállongott, mégis fűzlevelek soka-

sága libbent a levegőben, őszi sárgán telepedtek meg a csendes víz tük-
rén, s ezüstös fonákjuk úgy csillogott, mint mikor a börgyár cserle-
vet enged a Nádasba s az alélt halak hasmánt vetődnek föl a felszínre.

És nem láttam ott a fuvarosokat, akik combközépig szoktak állni a
vizben szekerük mellett, s erőlködve emelik ki homoktól, víztől csöpögő
lapátjukat. S nem sétálgatott a parton fűrdőruhában egyetlen szép-
leány sem, hogy kényeskedőn mutogassa idejében.

Hiába volt ismerős az örvények kavargása — hiába fedezhettem fel a
magunk készítette gát cövekmaradványait, foci pályánk karókapuit,
mégis úgy éreztem, nem az áhitott partra érkeztem vissza.

Végül is az egyik kanyar bokrosában felfedeztem a tüzet. Barátaim
ülték körül, s ahogy láttam, kukoricát sütöttek. Két kisebb lurkó indián
tolldísz maskarált fejére, s száraz levelekből, kukoricaszöszből készült
hosszú szivart szívott, keservesen fintorogva. Amikor megláttam őket,
elmosolyodtam, torkomban éreztem magam is az efféle bagó komisz
csípését.

— Hé, tolvaj banda!

Felugrottak, s mint megriasztott indiánokhoz illik, tomahawkjaikat
magasba emelték, aztán hosszan nevettek, zajosan üdvözöltek.

— Sodorj nekem is egy szivart, Sodró Hullám — szólítottam meg in-
dián nevén Kiss Marcit, s közéjük telepedtem.

Egyik gyerkőc nyársat faragott nekem is, kukoricát tűzött rá, s tiszte-
lete jeléül fejemre helyezte tollékeségét.

Meghatott kedvességük, szólni se tudtam, csak elfogódottan meredtem
a tűzre... A füst felém fordult, kitarтоán árasztott el csipős melegével.
Keserű volt a szivar is, szinte hasogatta a torkomat, mintha petróle-
umot nyeltem volna.

Megtöröltem a szemem. Mi a csoda, csak nem könnyezem?

— Istókját a fejeteknek, így kell rakni tüzet? — pattantam fel, s
pizskálni kezdtem a paraszt, összébb kolortam, újra rendeztem.

Hanem a könnyem tovább fakadt.

— Elszoktam már ettől a szivartól, átkozottul csip.

A vízbe hajítottam.

Könnyeim tovább csorongáltak.

Rávettem magam a kukoricára. Még nyers volt, de mohón rágtam,
ropogtattam, csinálni kellett valamit.

Könnyezésem csak nem szűnt meg. A fiúk néztek, tekintetük megle-
petést tükrözött, de hallgattak. Csak nagy későn szóialt meg Gyuszi,
régí jó komám, akivel egy udvarban laktunk volt.

— Beszélj már valamit magadról... Hogy élsz abban az iskolában?

Arcomon a csordogálás sehogy sem akart elapadni. Mi több, a Gyuszi
kérdése mintha kifordított volna egy követ a rekesztékből, amelyen át
addig csak szivargott a víz; valóságos gátszakadás robajlott fel. Ijedten
ébredtem rá, hogy bögök.

Igen, bögtem. Kölykösen, hangosan, nekikeseredve, hogy remegelt
tőle a gyomrom, rázkódott a vállam, s képtelen voltam magamra pa-
rancsolni. Úgy szabadult el ez a sírás, akár egy fúria, amely bennem
lakik, de amely fölött nincs hatalmam.

Szörnyen szégyelltem magam. Ilyen síróssá nyámnyilasultam az in-
ternátusban? S ez a nyafkaság épp most tör ki rajtam, amikor végre a
fiúk közt vagyok?

Holott a Gyuszi kérdése jólesett. Fájt volna, ha elmarad, ha senki sem érdeklődött volna a fiúk közül, mi van velem, hogyan alakul a sorom, miután kiszakadtam közülük. És készültem a válasszal, hetek óta vártam az alkalmat, hogy elmondjam, mennyit gondolok rájuk, mennyire hiányoznak nekem.

És most tessék! Bögök, bögök, bögök.

Karomra borultam szégyenemben, sűrűn csukladoztam, s közben iszonyodva képzeltem el, hogyan merednek rám a fiúk, mi lett belőlem?

Ettől irtóztam leginkább. Elestetnek lássanak. Ők, akik tanúi voltak bravúrjaimnak, s akik nemrég még felnéztek rám...

De hiába. Csak sírtam, sírtam, sírtam.

Hosszú időbe telt, míg apadni kezdett könnyeim ömlése s alábbhagyott a belsőből felkényszerülő rángatózás. De nem mertem feltérinteni. Ki tudja, mit szólnak a fiúk.

Végül is el kellett szánnom magam. Kissé fölemeltem a fejem, s kiállítottam a karom fölött támadt ujnyi résen. Előbb csak a tűz alját láttam. Aztán bekerültek szemem szintjébe a bokák, lábfejek is. Később a guggolók behajlított térdét pillanthattam meg, majd a lángnyelvek lobogásán át a velem szemben kuporgók tekintetét igyekeztem elkapni.

Hiába. A fiúk nem néztek fel. Mintha mi sem történt volna, a tűzbe meredtek.

Oldalt pillantottam. De közvetlen szomszédjaim is csak a vörös csíkok szökellését figyelték.

El sem tudtam képzelni, mi mehet bennük végbe. Első megállapításom mindössze annyi volt, hogy nem nevetnek ki. Ez kissé megnyugtatót, s fölemeltem a fejem, megtöröltem a szemem, körültekintettem.

Vártam. Tegyenek fel újabb kérdést, vágjanak hátba, seba, fiú, egy kis bögés nem a világ.

De egyik sem tekintett rám.

Kis idő múlva Butyka Laji és Hadházi Pista felállt, s szó nélkül elment. Értetlenül meredtem utánuk. De még el sem döntöttem magamban, kiáltás-e rájuk, amikor Ellák Imre, egykori padtársam kezdett el krákogni, aztán eldobta szivarját, s odébállt.

El se köszönt, rám se nézett.

A két kis indián tanácstalanul meredt Imre után, majd egymásra, tekintetükből jutott egy szánakozó mosoly nekem is, majd tűzbe vetették botjaikat s megindultak lefelé a parton.

Riadtan pillantottam az ottmaradottakra. Ők is itt akarnak hagyni?

Nem bántam volna már, ha kinevetnek, ha csúfolkodni kezdenek, akár nyafogó békának is nevezhetek volna, csak szólaljanak meg, csak nézzenek rám. Nekik különben is minden szabad, ők a barátaim, a játszótársaim, a földijeim, nekem ők jelentik az otthont, a családot, mindent.

De föl se tekintettek, meg se szólaltak, csak a tűzbe meredtek.

S mialatt én gyötrődve, kérlelőn, kétségbeesve néztem rájuk, lassan-lassan kirajzolódott az arcukon valami... kedves Oci, most sem tudnám leírni, hogy mi... de valamiből — orruk elhúzódásából-e, arcuk merevségéből, szemük szúróságából vagy pusztán komor némaságukból-e, nem tudom, de tény, hogy kiolvastam: bögésemmel valamit végzetesen elrontottam. Vagy inkább összezavartam... a fejükben. Ezek nem hagy-

nak itt, ki se röhögnek, de nem lelik már bennem a Nádas-part fenyverekét. Vagyis... nem képesek visszafogadni maguk közé.

Ráébredtem hát, hogy elvesztettem a Nádas-partot is.

Szürkület táján hazaérték a németek.

Kun eléjük sietett, beszólni akart velük, de azok mukkanni sem tudtak, tekintetük kifejezéstelen volt, akár a részegé, s a hajuk, arcuk éppolyan sáros, lucskos, akár a cipőjük.

Tuskóként rogytak a padokra.

A gondnok meg a felesége vette kezelésbe őket. Egyik a férfiakat, másik a nőket vetköztette le, forralt bort itattak velük, a tűz mellé ültették valamennyit, fahasábokat tettek a nagy búboskemence tetejére, azokra rakták száradni az ázott vászoncipőket, harisnyákat.

Nem sokkal azután megérkeztek a sátoros fiúk is, a németekhez hasonló állapotban. Majd pedig — Kun nagy meglepetésére — sok ismeretlen turista, akik távoli menedékházakból, vasútállomásokról, sátor-táborokból meneteltek ideig, egész nap esőben.

A gondnok-pár nem győzte már a vetközteket, ápolást, az átázott ruhák rendezését, de a németek mihamar magukhoz tértek, erőre kaptak a Keller barátai is, átadták helyüket a tűz mellett az újonnan érkezetteknek, száraz törülközőkbe, fürdőköpenyekbe bugyolálták őket, s közben már nevetve mesélték kalandjaikat, hogyan terelték össze kiáltozással a ködben szétszakadt csoportot, melyik sziklahajlat alatt főztek maguknak levest, miként gázoltak bele a tóba, amikor a felhő miatt az orrukig sem láttak. Frissen megismerkedett emberek kínálták egymásnak rumos kulacsait, meleg ruháikat, nagyokat nevettek, koccintgattak.

Kun se nem ivott, se nem szárítkozott.

Mégis úgy érezte, egyre jobban érti ezeket a konok hegymászókat. Régi emlékei jutottak eszébe. Amikor — nem is egyszer — a vihar a Nádas partján kapta őket, s ők szorosan összebújtak egy-egy öreg fa lombja alatt... Vagy amikor tavaszi olvadásban rámerészkedtek a jégtáblákra, de azok rövid „tutajozás” után megbillentek alattuk, s az áradatba pottyantak... Akkor is egymásba kapaszkodtak, úgy kászálódtak ki a vízből. Milyen nagyok, erősnek érezték ilyenkor magukat.

No, Oci drága, így zárult le életem első szakasza. Úgy is mondhatnám, hogy a gyermekkorom.

Hadd folytassam.

Mire beértem az internátusba, nagy volt a zsvajgás. Az első kimenős délután élményeivel „megrakodva” tértek meg a fiúk a városból, s egymást túlkiabálva számoltak be találkákról, moziról, korzózásról. Én most is hallgattam. Leültem az asztalomhoz, s magam elé meredtem. Egyre csak a tűz mellett kuporgó fiúkat láttam. Merev tekintetüket, zárt ajkukat, fagyos arcukat. És nem szűnt meg szorongatni a szomorú felismerés: elvesztettem őket is.

Ez a döbbenet, mint lázroham tört rám, s szerettem volna visszaroхани a patak partjára, megrázni barátaimat, kikökkenteni őket hallgatásukból, beszélni velük, lássák be, tévedtek, kegyetlenek, értetlenek voltak. Igen, kiborultam, bögttem, de hát van fogalmuk arról, mit éltem én át az utóbbi hetekben? Miért nem próbálnak megérteni, miféle ba-

rátaim? Hisz épp ők tudják a legjobban, hogy ki voltam én, hogy nem kenyerem nekem a bögés.

És hiába igyekeztem menteni őket azzal, hogy nem halt meg senki-jük, nem szakadtak el a környéktől, ezért nem értenek meg, mégis fájttérzetlenségük. És szidtam, átkoztam őket gondolatban. De azután meg is ráadtam, ne vessem el a sulykot, hátha nem történt semmi, jövő vasárnap ismét kimegyek a partra, nem fogok sírni, ők is másként viselkednek majd, elfelejtjük ezt a szomorú napot.

Megszólalt a csengő, tanulásra hívta a népet. Elcsendesült a terem, könyveink fölé hajoltunk. De teltek az órák s én alig értettem valamit abból, amit tanultam. Sőt most, a csendben még inkább felelevenedtek a Nádas-partról hazacipelte emlékeim, s még jobban elárasztottak szomorúsággal, kérdésekkel. Mi lesz, ha a napokban megindul az őszi esőzés? Mint mehetek aztán vasárnap a partra... És kihez, meiyik fiúhoz kopogtathatnék be? Akik a tűz mellett hallották bögcsemet, biztosan elmesélték a többinek is; gúnyolódva fogadnának mindenütt.

Rágondolni is rossz.

Azon kaptam magam, hogy pislogok s meg-megemelkedik a vállam.

Kiszaladtam a vécére. Jó ideig sétálgattam azután a folyosón is, megmegtöröltem a szemem, úgy mentem vissza a tanulóba. Ott is többször elővettem a zsebkendőm, be-befogtam az orrom, hogy ne szipogjak, amikora pedig újra kitérni készült belőlem a sírás, ki-kimentem a vécére, folyosóra, hogy a hűvösön sétálgassak.

Kilenckor végre megszólalt a csengő, mehattünk lefeküdni.

Máskor a fiúk álmosan vonultak a hálóterembe, most azonban ismét kitört a hangzavar, folytatták beszámolóikat, tovább áradoztak délutáni élményeikről. Kitaró vidámságuk még inkább elkésérett s emlékeztetett: mekkora távolság választ el tőlük. De az is felöltött bennem, hogy bús képeim még inkább elüt az övéktől.

Hogy ne lássák szomorúságomat és faggatni se kezdjenek, sietősen lefeküdtem. A paplan alatt pedig prüszköltem, krákoztam, hogy azt a látszatot keltsem, náthával küszködöm, nem sírással. Csakhogy a gyomorszájam meg-megvonaglott, a vállam tovább rángatódzott, s olykor olykor elővett a csuklás.

A csengő újra megszólalt, el kellett oltani a villanyt. Lassankint elcsendesült a hálóterem.

Ezt vártam. Szipogásomat visszatartva, kezemet számra tapasztva ki- osontam a mosdóba. Ott derékig megmosakodtam, jól megdörzsöltem a hátam, homlckem, arcom, s úgy éreztem, hogy a mozgás, a víz megtette a magáét. Megnyugodva tértem vissza a sötét hálóba, s a paplan alá bújtam. De a hideg víztől vagy mitől nagyot tüszentettem.

A szomszédos ágyból mintha kuncogást hallottam volna.

Kidugtam a fejem a paplan alól, fülelni kezdtem. Újra hallottam valamit az ablak felől. Mi az — meredtem bele a sötétbe —, nem alusz- nak? És horkolás sem hallszük? Pedig ilyen tájban sokan szokták már fújni a kását.

A harmadik kuncogásra felkönyököltem. Mintha jelt adtam volna: egyszeribe felröhögtek körülöttem.

— Síró-bögő masina!

Olyan nevetséges, kisiskolás játéknak tetszett az egész kórus, hogy magam is elmosolyodtam. De ők kitaró skandáltak, hahotáztak s ere-

gették felém a gúnyosabbnál gúnyosabb megjegyzéseket. Ez már boszszantott.

— Masina az anyátok kinja!

De ők tovább zengtek:

— Sí-ró-bő-gő-ma-si-na!

— Fogjátok be a pofátokat! — ültem fel az ágyban.

Erre még többen kórusoltak.

— Elhallgatsz, vagy én fogjam be a szádát? — fordultam a legközelebbi fiú felé.

Hanem ő csak röhögött, s a homályban észrevettem, hogy sötét árnyak magasulnak s egyre közelednek. Pokrócok! — ismertem fel rémülten a veszélyt. Rám terítik, s elagyabugyálnak alattuk.

Leugrottam az ágyból, és a terem közepére iszkoltam, ahol tágasabb volt a hely.

— Ne közeledjtek, nyomorultak! — üvöltöttem, de kaján röhögés volt a válasz, s a pokrócok sötét falként tovább közeledtek. Hűledezve értettem meg, hogy csak ütéssel vághatom ki magam szorító gyűrűjükből. Az egyik fiú már dobta is félem a pokrócot. De átbújtam alatta, s alulról húztam be a pokrócot gazdájának gyomorszájába.

Szó nélkül csuklott össze.

A többiek felordítottak, káromkodni, átkozódni kezdtek, s egész pokrócfelhőt viharoztattak felém. Csakhogy én már nem a terem közepén álltam, az ajtó felé húzódtam, közben pedig két hősnek, akik el akartak akasztani, összecsaptam a fejét, hogy jajgatva kuporodtak le.

A pokrócok rájuk hullottak. Az ajtónál azonban újabb fiúk vártak. Erre nem gondoltam, s riadtan hőköltem vissza. Rohantam az égyam felé. De azon már hárman álltak, s pokróc is volt náluk. Megtorpan-tam. Ekkor néhányan farba rúgtak, hátba vágtak.

Orra buktam két ágy közé. Valami nehéz esett a fejemre, s belém rivallt a félelem, ha a padlón maradok, rám ugranak, agyentápornak.

Beszusszantam az ágy alá.

— Elbújt a patkány! — törtek ki hahotában.

Na megálljatok, gondoltam, kaptok ti még ezért. Vállamat nekife-szítettem a sodronynak, s az ágyat felborítottam a fiúkkal együtt.

Csattogott a vas, sirtak, bögték a fiúk, s én diadalmasan emelkedtem ki az ágy alól. Akkor azonban már nem pokrócok, hanem csizmák, kicsi székek, papirkosarak röppültek felém. Fejemen, vállamon, karomon éreztem csapásukat, s miközben hajlongással, kezemmel védekeztem, dühös elégtétellel állapítottam meg, hogy már csak dobálózni merészle-nek, közeledni nem.

— Ide jöjjön, akinek van vér a pucájában! — röhögtem rájuk, de mielőtt választ kaptam volna, valami elvakított.

Dörgedelmes ordítás hallatszott, és akkor értettem meg, hogy fölgyulladt a villany és... belépett a felügyelő tanár.

Dermedten álltunk meg. Csak szemünk hunyorgott a fénytől és a zavartól. Azt a képet látnia kellett volna, Oci. Sok év telt el azóta, de legapróbb részleteiben is magam elé tudom idézni.

Tisztes távolban ugyan, de seregyi fiú állt körülöttem. Mind vicso-rogva, ádázul tekintettek rám. Az egyiknek épp levegőben volt a karja, s mintha fennakadt volna, kezében a szögesbakancs, amit hozzám ké-szült vágni, a másik fejét leszegve fordult felém, mintha föl akart volna

öklelni. a közvetlen szomszédom pedig fél lábon állt, ugrásra készen. És jó néhányan a földön feküdtek, kuporogtak különböző pozíciókban.

Mi tűrés-tagadás, kaján öröm töltött el. Na kutyák, megkaptátok a magatokét. Meg akartatok pokrócozni, de né, ti vagytok a földön. Ahogy azonban az ajtó felé pillantottam, kivert a verejték. Akik az előbb az ágyamon állottak, most a földön ültek, arcuk véres volt.

És körös-körül felborult ágyak, székek, széttépett lepedők, kibomlott párnák, bőrdöngők jelezték, mekkora csata dült.

Már mindenki felegyenesedett — ezt később tudtam meg a többiektől —, a tanár felé fordult, csupán én meredtem meg. Akkor ért a tudatomba az is, hogy a tanár többször is kiáltott valamit, s az épp a nevem volt. Mégsem tudtam feléje fordulni, úgy belenémultam a harcias ütőállásba s a csatatér szemléletébe.

— Kun!

Az újabb kiáltásra végül is erőt vettem magamon, megfordultam.

És ráébredtem, hogy végzeteset késtem. Utoljára tértem magamhoz. És ebből logikusan eredt a következtetés, hogy én bonyolódtam bele leginkább a verekedésbe.

— Gyere ide! — szólított a tanár.

Elébe léptem. (Elképzelheti, mit éreztem.)

Közben azonban érdekes következtetésre jutottam. Ahogy kiléptem azok közül, akikkel verekedtem, megpillantottam másokat is; nyugodtan ültek az ágyukon — nem vettek volt részt a viadalban —, s szemükben sem láttam azt a lobogó gyűlöletet, mint az ellenfeleimében, sőt egyik-másik csodálattal, biztatóan tekintett rám.

Alig akartam hinni a szememnek.

Haragom hőfoka máris lohadt, s szinte éreztem, hogy árad szét testemben a megnyugvás, mint amikor hosszas fagyoskodás után az ember beül egy fürdőkád meleg vízbe.

— Mit műveltetek, ti haramiák? — kérdezte a tanár.

A kérdést többes számban fogalmazta meg, de úgy fordult felém, mintha a többi ott se lett volna. Megijedtem, hát hogyan, én válaszoljak csupán, s ezzel mintegy vegyem magamra az egész véres orgiáért a felelősséget? De felébredt bennem a dac: beszéljenek azok, akik pokróccokkal rám támadtak. Ők mondják el, mit akartak, mit ártottam én nekik?

— Beszélj már, te gyalázatos — rivallt rám ismét a tanár.

Nem beszéltem.

Hozzám lépett, képen vágott. Meglepett az ütés, de nem fájt különösebben. Mi volt azokhoz képest, amelyeket az előbb mértek rám a bakancsokkal, székekkel?

— Halljalak, na! — hangzott el ismét a felszólítás, s újabb pofonokat vételeztem.

Éz az igazságtalanság felbosszantott, elkeserített. Hát mi vagyok én? Mit vétettem, hogy a fiúk után a tanár is rám támad? Most már elszántam magam, ha csak engem kérdez, nem felelek. Ha agyonver, akkor sem.

De — miközben én hallgattam, s farkasszemet néztem a tanárral — nagy meglepetésemre megszólaltak mások; a távolabb álló, ülő fiúk, akik az előbb is rokonszenvvel tekintettek rám, s úgy látszik megsajnáltak pofoztatásom láttán. Egymás szavába vágva kezdték bizonygatni, hogy

a többi csúfolkodott velem, meg akartak pokrócozni, én csupán védekezésből keveredtem a csetepatéba.

A tanár hallgatta őket, s időnkint rám pillantott, mintha nem tudná elhinni, amit hall, s tőlem, a „tettestől” várna eligazítást. Én azonban most nem a tanárra figyeltem, a fiúkat hallgattam hitetlenkedve. Hát lehet ez? Hogy védelmükbe vesznek, kiállnak mellettem? Jaj, többet jelentett az nekem, mintha maga a tanár kért volna bocsánatot a pofonokért. Legszívesebben odaszaladtam volna a fiúkhoz, hogy megöleljem őket.

Ekkor azonban váratlan dolog történt: belépett az igazgató. Mint később megtudtam, a felügyelő — látva a vérző fiúkat — leszalasztott egy gyermeköt a földszinten lakó iskolaorvosért. S az most az igazgatóval érkezett fel.

Megszéppenten néztünk össze a fiúkkal. A diri végighordozta tekintetét a csataterén, egy-két vérző alakot jobban szemügyre vett, aztán számonkérően nézett mindannyiunkra.

— Mi történt itt, fiaim? Egészen hozzám hallatszott a lárma!

A mindig komor, zöldesbarna szemüveget viselő természetes ember zordan intézte hozzánk szavát, s valószínűleg mind arra gondoltunk, amire jómagam is: az igazgatói lakás az udvar másik végében van. Jó kis lármat csaphattunk.

Választ azonban nem várt, hanem félrevonta a felügyelő tanárt tanácskozni kezdtek. Nem kívánom Magának azokat a perceket, Oci. Tőlem jobbra az orvos kötözgette a „sebesülteket”, balra az igazgató hallgatta a felügyelő tájékoztatóját, körös-körül a fiúk álltak némán, megszéppenten, s én még mindig középen, közszemlén.

Végül is a diri az orvoshoz lépett.

— Ha befejezte, legyen szíves jöjjön le az igazgatói szobába. Te pedig velünk jössz!

Nyersen szólt rám, s én megértettem, hogy a felügyelő tanár beszámolójában milyen szerepet kaptam. Minden összekavarodott bennem. Hát a diri is csak engem akar kihallgatni? Ő is főbűnösnek tart?

Elkeseredve baktattam a nyomában, amikor a pokrócozásról eszembe jutott az a néhány fiú, aki elmondta ezt a felügyelőnek. Újra hallottam hangjukat, védelmező érveiket, s már nem éreztem, hogy vesztőhelyre visznek. Úgy tetszett, seregnyi jó barát jön mellettem, akik látták, hogy nem én kezdem a verekedést, s most aggódnak miattam. Csak nehogy rájuk támadjanak közben ellenségeim.

Nyugodtabban értem az igazgatói szobába, ez a csetepaté nem volt hiábavaló. Az osztály egy része mellém állt, s ez mindennél többet ér. Alighogy megérkeztünk, a diri elővett.

— Láttad, hánynak verted be a fejét? Mit műveltél, te gazember?

Szóval én vertem be a fejeket, én műveltem az egészséget? ... Ha így kérdez, nem válaszolok, határozottam el, s dühösen meredtem a felügyelőre.

— Beszélj már, te gyalázatos! — háborodott fel a diri.

Lehajtottam a fejem.

— Én se tudtam kihúzni belőle egy szót sem — jegyezte meg a felügyelő.

— Neem? Na megállj csak, beszélsz te mindjárt! — csattant fel a diri, s most ő vette munkába a képenet.

Nem ért el semmit. Csak lihegett, s csodálkozó haraggal meredt rám.

— Hová való ez a fickó?

— Kolozsvári — felelte helyettem a felügyelő.

— Kolozsvári? ... Akkor mit keres a bentlakásban?

— Árva fiú. Ő az, akit nemrég ...

— Ja igen, emlékszem rá — mért végig az igazgató. — Szóval te vagy az? ... Megigértük a gyámodnak, ha jól tanulsz, kosztot, lakást kapsz ingyen. Hát így becsülöd meg magad?

Szünetet tartott, majd öklét fölemelve kérdezte.

— Tudod, mi vár rád ezek után? ... A kicsapás!

Utolsó szavát fennen dörögte, s ökle még jó darabig bunkóként magaslott fölém.

Ahogy most visszagondolok, azt kell mondanom, jól megrendezte. Bejelentése minden ütésnél fájdalmasabban ért; belém hasított a kétségbeesés: kidobnak. Elveszitem ezt az otthont is, a Nádas-parti fiúk után az ittenieket is. Akik épp most fogadtak maguk közé.

Remegni, dideregni kezdtem.

— No, ezek után sincs mondanivalód? — kérdezte elégtétellel az igazgató, s én kiszorodva láttam be, csatát vesztettem.

Meg akartam szólni, de csak makogtam, hebegtem és — bögsében törtem ki.

Nem tudom, hogy nézhetek rám; meglepetten-e, hogy íme, összecuklott. a fenegyerek? Vagy talán elégedetten. jó gyermekismereti, pedagógiai érzékkel az igazgató épp ezt akarta elérni? Képtelen voltam föltekinteni, úgy hullott a könnyem, s csak rázkódtam, csuklottam ott a szoba közepén. Gyötört az irtózat, a szégyen: mi lett belőlem, ma már ki tudja hányadszor is elbögöm magam?

— Úlj le már. Hallod, na?

Többször is hallottam a fölszólítást, mígnem megértettem, hogy nekem szól; csuklások és böklentések közepette elbotorkáltam a legközelebb álló székig.

Egy ideig merőn nézett az igazgató.

— Folytassuk a beszélgetést! — szólított föl aztán egészen más hangon. — Hogy könnyebben menjen, én kezdem újra.

Az asztalához ült, elővette az osztályunk naplóját, s föllapozta.

— Megnéztem közben a jegyeidet. Csupa jeles. Ölvedy tanár úr pedig azt mondja, csendes fiú vagy, szavadat sem hallotta ez idáig. Nem értelek, honnan bújt elő belőled a ma esti fenevad?

Fenevad. Nem örvendtem a kifejezésnek, mégis — a pofonokhoz képest — jólestek az igazgató szavai. Nem tudom, hogy a felügyelő tanár sajnált-e meg pofoztatásom láttán, és a verekedésről szóló tájékoztatója után — amikor nagyon rossz képet festhetett rólam — más oldalról is bemutatott, avagy a jegyeim lepték meg a drit, de tény, hogy másképpen nézet rám, s szavaiban őszinte érdeklődés, majdnem hogy együttérzés bujkált.

Bennem azonban — a lassú csillapulással egyidőben — mégis lémi izgalom is lobbant föl: hogyan magyarazzak meg mindent, ami a verekedéshez vezetett, azt a sok-sok fájó dolgot, ami itt összebonyolódott? Jaj, Oci drága, mennyire éreztem akkor is, hogy egyedül vagyok. Be jó lett volna, ha van akkor mellettem egy okosabb, tapasztaltabb apa, anya vagy valaki közelálló, akitől tanácsot kérhessek.

Közben benyitott az iskola orvosa, s halk szóval jelentette, hogy súlyosabb sérülés nem történt, ki tud ő kezelni mindenkit, a fiúk egyébként megnyugodtak már, csend van a hálóteremben. Az igazgató szemmel látható megnyugvással fogadta a bejelentést, köszönetet mondott az orvosnak, majd újra felém fordult.

— No, halljunk már!

De én még mindig nem tudtam mit mondjak, csak jó idő múltán kezdtem el előbb bólogatni, gépiesen igenelni, makogni amolyan diák-engedelmességből, a fölszólításnak engedve, amikor végre megszületett bennem az elhatározás.

— Igen... igen, elmondom... elmondok... de mindent, nem, nem a verekedéssel, hanem ha szabad, mással kezdeni, mással, igazán, mert ma már többször törtem ki sirásban...

Ahogy ezt mondtam, eszembe jutott egyszerre minden, csuklani kezdtem, de ugyanakkor düh is lobbant föl bennem, most már a síró ingernél erősebben, az istenit neki, ne vinnyogjak annyit! Szégyenkező önbecsülésem is előrúgtatott, s minden önuralmam összeszedve fölvtágtam a fejem, s ha dadogva is, de újra megszólaltam.

— De nem sírok többet... nem, azonban el kell mondjak valamit, kérem, igazán kérem... meg kell hallgassanak.

Izgatottan vártam, hogy mit válaszolnak, s amióta itt voltam, először bírtam huzamosabb ideig föltekinteni, rájuk nézni, egyiket a másik után szemügyre venni s befelé forduló figyelmemet rájuk irányítani, tekintetükből, arcuk rezdüléséből kiolvasni, meghallgatnak-e. Bizonyára megért, Maga is volt már olyan helyzetben, amikor úgy érezte, mindennél fontosabb, hogy meghallgassák, hogy kipakoljon a beszorult élményanyaggal s megkönnyebbüljön.

Az igazgató, az orvos meg a felügyelő tanár összenézett, majd valamennyien egyszerre bólintottak. El sem tudom mondani Magának, Oci, mennyire jólesett ez.

Még fölszipogtam néha-néha, egyet-kettőt még csuklottam, de aztán szép csendesesen megjött a hangom, s elmeséltem valóban mindent, úgyszólván mindent, amit eddig Magának megírtam; a szüleim haláláról, családunk széthullásáról, otthonunk fölszámolásáról, az internátusba költözésemről — ezzel magyaráltam meg, hogy miért voltam eddig oly csendes fiú —, majd az aznapi kudarcomról, Nádas-parti családásomról és bögésemről, ami annyira kiborított.

Nem szakítottak félbe — pedig már éjfél felé járt az idő —, sőt, olyan figyelmesen hallgattak, hogy néha az volt a benyomásom, én vagyok a tanár s ők tanítványként figyelnek rám.

Miután befejeztem, jó ideig hallgattak, föl se néztek. Csupán az orvos emelte föl később a fejét, s csodálkozva meredt rám:

— Micsoda pszichológiai eset... hogy egy diákcsetepaté mögött menynyi minden lappangjon.

Az igazgató fölállt, nem szólt semmit, csak odajött hozzám, megsimogatta a fejem, aztán kiküldött a szobából.

Tanácskoztak vagy mi, majd a felügyelő kijött a folyosóra értem, s amikor bentem, mindhárman az igazgató asztala körül álltak, s a diri ünnepélyesen közölte velem határozatukat, akár egy bírósági ítéletet.

— Meghallgattunk, megismertük a verekedés kiváltó okait, s megje-

gyeczzük, hogy sok tekintetben meg is értünk. De akárhogyan is alakultak a körülmények, ma esti verekedéseid súlyosan sértettél az internátusi rend, a fegyelem és osztálytársaid testi épsége ellen. Ezért büntetést érdemelsz. Minthogy azonban jól tanulsz és eddig szerényen viselkedtél, utolsó figyelmeztetésben részesülsz, és kicsapunk az iskolából — egy hétre.

Komorán szemlélte az iszogató, melegedő társaságot. Arca elfanyarodott, ráncái keserűre mélyültek. Végül is rájött, hogy olyasmit érez, mint valaha ifjúkorában, amikor jópofa, szellemeskedő fiúkat látott vidám leánycsapat körében.

Önmaga iránt azonban utálkozás töltötte el. Mit irigykedik, hiszen ezek kedves, rokonszenves fiúk, nem Kerekes-féle linkóciák... Mégis, valamire csak emlékeztetik — hajtogatta konokul. Vidámak. S mint ilyenek, valóban irigylésre méltók. Sátorral, hátizsákkal vágnak neki a havasoknak, s hetekig kóborolnak gondtalanul, meghitt összeforrott bandában.

Mit is csinált ő ennyi idős korában? Tanítványok után szaladgált, s örvendett, ha napjában egyszer jóllakott. Eszébe sem jutott, hogy osztálytársaival elmenjen például a kocsmába avagy a bordélyházba.

Nem volt rá pénze.

De ha lett volna is — s most ez bántotta a leginkább —, akkor se tartott vón velük. Nem neki való, komolytalan dolog — ez volt a véleménye akkoriban mindenféle kiruccanásról, szórakozásról. Ilyesmi az „ők” dolguk, a Kerekeséké, a komolytalan embereké, akiknek nincs különösebb céljuk, nem érdekli őket semmi, csak röhögni tudnak, s ha éppen nincs min, hát elmennek a kuplerájba, de nem elégednek meg azzal, hogy lefektetik a lányokat, hanem „aközben” az egyiket halálra csiklandják, a másikat a haját cibálják, majd haza jöve röhögve számolnak be hőstetteikről.

Nem tartott velük.

Pedig hát — most látja csak — az nem csupán holmi kiruccanás volt, vagy témakeresés a röhögéshez, lányokkal szembeni hősködéshez. És nemcsak a bordélyházakba, vendéglőkbe jártak. A színház és a mozi, a közös csatangolás, a kirándulás közös élmények, emlékek forrása is volt, s mikor kerül közel egyik ember a másikhoz, ha nem ilyen alkalmakkor?

a társadalom kérdez

a kultúra és a platform

SZABADKA SÁNDOR

Politikai jelenünk legfőbb jellemzője a KSZ és valamennyi haladó erő eltökélt erőfeszítése, hogy továbbfejlessék az öngazgatást, döntő szerephez juttassák a munkásosztályt a társadalomban, és hogy ezzel együtt a szervezettség magasabb fokára emeljék a politikai és az eszmei életet a KSZ-ben és az egész társadalomban. Ez tehát az az időszak, amikor intenzíven elemezzük társadalmunk legfőbb jellegzetességeit, a társadalomban megnyilvánuló törekvéseket, hogy ennek alapján világosabban kijelöljük továbbfejlődésünk útjait, az anyagilag és kulturális szempontból gazdagabb társadalomhoz vezető utakat.

Öngazgatású szocialista társadalmunk a kultúrát a társult munka egyik területként határozza meg, és azt a kötelezettséget és felelősséget rója ránk, hogy tovább fejlesszük és gazdagítsuk a munkásosztály és a kultúra közötti lényegi viszony gondolatát, és kialakítsuk a kultúra öngazgatási koncepciójának gyakorlati érvényre juttatásáért folyó harc elveit.

Ez a kultúra öngazgatási alapon való kialakítását, a kultúra és a társadalom, a kultúra és az „állam”, valamint a kultúra és a politika közötti eddigi viszonyok megváltoztatását jelenti.

Természetesen, a kultúrának öngazgatási alapokon való kialakítása magában véve még nem biztosítja az alkotói vívmányokat, és nem szavatolja a kulturális alkotótevékenység haladó szociális, humánus tartalmát, hanem csupán lehetőséget teremt, amit valóra kell váltani. Nem olyan folyamat ez, amelyben automatikusan valóra válnak a szocialista kultúra céljai és tartalmi, hanem permanens folyamat, valamennyi haladó erő harca az új eszmei, szociális, politikai, erkölcsi, kulturális és esztétikai értékekért.

A társadalmi fejlődésünk folyamatát kísérő döntő fordulatok a kultúrában is tükröződnek. A kultúrában és a művészetben megnyilvánuló káros irányzatok és jelenségek elleni nem kielégítő eszmei harc miatt érvényre jutottak a polgári mércék és értékek. Az irányítás nélküli kul-

turális piacon gyakran bekövetkezett a vulgáris kommercializmus előretörése. Nem ritkán devalválódtak a tényleges kulturális mércék, s ezáltal eltávolodtunk az öngazgatási szocialista művelődési politika alapvető céljaitól. A kultúra polgári koncepciója az etatizmusban, technokratizmusban, liberalizmusban és nacionalizmusban jutott kifejezésre. A marxista elméleti és esztétikai kritika fejletlensége, valamint a KSZ soraiban megnyilvánult opportunizmus úgyszintén súlyosbította a helyzetet.

A marxi ideológia újbóli érvényesítéséért és a kultúra minden területén való alkotó jellegű alkalmazásáért vívott harc nagy lehetőségeket nyújt az alkotótevékenységre. Valótlanok és ellenségesek azok az állítások, amelyek ebben a harcban az értelmiséget korlátozó tényezőket keresnek. Forradalmunk egész történelmi útja arra mutat, hogy a forradalom eszméi a társadalom leghaladóbb erőit tömörítik, következésképp a leghaladóbb értelmiségieket is. A munka és a dolgozó felszabadításáért, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságáért és egységéért, a szocialista öngazgatású közösségünk függetlenségéért vívott harcban egyedül azok az értelmiségiek érezhetik magukat veszélyeztetve, akik a szabadságot és a kultúrát a munkásosztály érdekein kívül vagy cekkel szemben keresik.

Az alkotás szabadsága az öngazgatású társadalom szabadságának összetevő része, a kultúra és az alkotó munka fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. A KSZ-nek azzal egyidejűleg, hogy nem fogadja el a döntőbíró szerepét, sem pedig a kulturális alkotómunka és szabadság iránti paternális viszonyt, a kultúrán belül ható tényezőként, a kultúra mozgatóerejeként, forradalmi, bíráló pozíciójaként kell valóra váltania eszmei-politikai befolyását.

A társadalom és a KSZ egyik fontos feladata a szellemi alkotómunka továbbfejlesztése, minőségi előmozdítása. Az elvi állásfoglalás nem elegendő, ezt konkretizálni kell. Kidolgozott művelődéspolitikai programra van szükség, olyan programra, amely érvényre juttatja az új értékeket, és a múltbeli értékek alapján új értékeket hoz létre, amelyek új humanista dimenziókkal gazdagítják létünket.

Természetes, a kultúra minőségéért és öngazgatásáért vívott harc megköveteli a nemzeti kultúrák érvényesülését és kölcsönhatását, valamint a marxista kritika fejlesztését is, a kultúra és a művészet terén.

Vajdaság nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságának illetve kulturális értékeinek érvényesülése és ezek kölcsönhatása, a legkülönbébb formákban, jelentős hozzájárulás az értékek és vívmányok ápolásához minden egyes nemzet és nemzetiség kultúrájában. A nemzeti sajátosságok kifejezésének szabadsága, amely a közös értékekben teljesedik ki, a legbiztosabb fegyver a szeparatizmus, a bezárkózás, a nacionalizmus, valamint bármely nemzet és nemzetiség majorizálása ellen. A vajdasági nemzetek és nemzetiségek kultúrájának közös gazdagsága — amely több évszázados közös életükből, valamint a mindennapi és tartós érdekeikért vívott harcukból ered — feltételét képezi a közeledés és az egybefűződés megvalósításának. A vajdasági nemzetek és nemzetiségek kultúráiban a közös elemeknek tehát két dimenziójuk volt és van: kulturális és politikai dimenziójuk.

Ha a kultúra minden ember belső tartalma, márpedig az, akkor a kultúra benne foglaltatik magában a munkában és az emberek közötti

viszonyokban. Ezért a kultúrának csupán művelődési intézményekre, kultúrmunkásokra való leszűkítése nem más, mint a kultúrának a dolgozótól, a munkásosztálytól, a kultúra alapvető szubjektumától való elidegenítése.

Egy évvel a pártlevél és nyolc hónappal a 'TB 52. ülése után a kultúrában megnyilvánult káros jelenségek jó része manapság is észlelhető. Helytálló az a megállapítás, hogy nem szabad megállnunk a helyzet kritikus felülvizsgálatánál. Úgyszintén helytálló a megállapítás, hogy sok akciót már megindítottunk, az eredmények láthatók, kiküszöböltük a ponyvát és a giccsöt a vajdasági lap- és könyvkiadó vállalatokból, a filmgyártás a jó, eszmeileg angazsált filmek felé irányul, az irodalmi folyóiratok megszabadultak az idegen eszmeiségtől, a községi művelődési közösségekben, sőt a Tartományi Művelődési Közösségekben is kommunista aktívák alakultak stb. Természetesen, ezek a kezdeti eredmények semmivel sem csökkentik annak a szükségességét, hogy tartósan bíráló tevékenységet folytassunk, ne hanyagoljunk el és ne becsljünk le egyetlen frontot se a kultúra öngazgatási szocialista koncepciójáért vívott harcban. A feladatok felelősségteljes elvégzése a legnagyobb csapás az öngazgatásellenes elemekre és az ingadozókra.

Azok, akik manapság fegyverszünetet hirdetnek és egyszerűen leírják az ellenfelet, mivel szavakkal elhallgattattuk, valójában ellenzik a kultúra még nyílt kérdéseinek akciójellegű megoldását. Hisz korábban is voltak jó programjaink, de nem voltak jó és kielégítő akcióink.

A jelen pillanatban a vajdasági kommunistáknak a fő akciót az alkotmányfüggetlékek alkalmazása révén kell folytatniuk. Az alkotmányfüggetlékek alkotó jellegű alkalmazása erős fegyver a kultúra társadalmi helyzetének öngazgatású szabályozására, valamint az öngazgatási viszonyoknak a művelődési intézményekben, tevékenységekben és társulásokban való életre keltésére.

Jóllehet lelepleztük a kultúra terén az alkotmányfüggetlékek alkalmazásával szemben megnyilvánuló ellenállás gyökereit és formáit, ezeket a gyökereket még mindig nem metsztük el, és nem állítottuk félre az egyéneket, akik olykor nyíltan, olykor meg igen alattomosan ellenállást tanúsítanak az olyan nagy horderejű forradalmi vállalkozással szemben, mint amilyen a kultúra demokratizálása és szocializálása.

A művelődési érdekközösségekről szóló törvénytervezetről a közeljövőben folytatandó vitára a kommunistáknak a lehető legtöbb időt kell fordítaniuk, latba kell vetniük minden tudásukat, hogy a törvény lehetővé tegye számunkra a munkásosztály történelmi kultúrérdekeinek minél megfelelőbb kinyilvánítását. Tehát olyan törvényre van szükségünk, amely lehetővé teszi az alkotmányfüggetlékek megvalósítását a kultúra terén, továbbá a kultúra olyan szocializálását, amely anyagilag és szellemileg is új, optimálisabb lehetőségeket nyújt nemcsak a tényleges kulturális javak megteremtésére, hanem a társadalmi és kulturális élet szervesen összefüggő fejlődésére.

Történelmi igazság, hogy a munka felszabadítása a kulturális szellemi alkotómunka felszabadítása nélkül csupán anakronizmus. A munka felszabadításával felszabadul a kulturális szellemi dimenzió is. Éppen ebből ered az anyagi és kulturális szellemi alkotómunka közös érdeke is, amely éppen e két terület egybefűzésével és az ellentmondások megszüntetésével érvényesíthető. Tehát társadalmunkban a munkásosztály

uralkodó szerepe nem jelenti a munkások dominációját és monopóliumát a művészeti alkotómunkában, sem pedig az alkotók fölött. Ezért a munkásosztály részvétele a kultúra pénzelésében és a kulturális fejlődésről való határozásban a kultúrmunkásokkal és másokkal egyenrangúan, menedzserek és közvetítők nélkül hozott határozatokon kell, hogy alapuljon. A legmegfelelőbb intézmény erre az érdekközösség, amely nem idegeníti el a kultúrára szánt eszközöket a dolgozók tényleges szükségleteitől, és lehetővé teszi a dolgozók szélesebb körű demokratikus részvételét a társadalom általános művelődési politikájának kialakításában.

A levél és a TB 52. ülése után a művelődési intézmények és társulások nem kis részében megindult eszmei differenciálódás megállt. Erélyesebben kell kiküszöbölni a liberalista gondolkodásmódot és a kispolgári logikát a kultúrmunkások jó részének tudatából. A művelődési intézmények KSZ-szervezetei nem mérték fel kellőképpen bírálólag vagy egyáltalán nem mérték fel a környezetükben uralkodó helyzetet, ami azt jelenti, hogy nem konkretizálták alkotó módon a meglévő állapotok megváltoztatásával kapcsolatos feladataikat.

A káderpolitikából a legerélyesebben ki kell küszöbölni az egyéni kisajátítást. Ha a kultúra kádereiről van szó, akkor nem szabad elhanyagolni az osztálymérceket, elsősorban pedig az erkölcsi-politikai mérceket. A KSZ akciója a tartományi művelődési érdekközösségben az alkotmányos elvek életbe léptetésére kell hogy irányuljon, vagyis arra, hogy az öngazgatási alapon megszervezett munkásosztály szubjektummá váljon a kultúrában.

A tartományi érdekközösségnek és a községi érdekközösségeknek biztosítaniuk kell az anyagi termelésben működő társult munka szervezetei számára a teljes ellenőrzést az anyagi és a kulturális munka termékeinek cseréje felett, a maradéktalan befolyást az e csere céljaira szánt eszközök rendeltetésének meghatározására, valamint az érdekközösség művelődési politikájában való közvetlen részvételt.

Az érdekközösségeknek épp a kultúra fejlődésében észlelt számos elmentmondás kiküszöbölésével kapcsolatban kell regionális együttműködést kifejleszteniük a kultúra egyenletesebb fejlődése, a kulturális és szellemi alkotómunka minősége érdekében és avégett, hogy Vajdaságban és tágabb értelemben az összes nemzetek és nemzetiségek minél jobban megismerjék egymás kulturális vívmányait.

A JK SZ X. kongresszusának platformja széles alapot nyújt a kultúra maradéktalan osztályjellegű megközelítésére, arra készíti a KSZ-t, hogy világos osztályjellegű orientációt juttasson érvényre társadalmunk fejlesztésében, s mindannyiunkat arra kötelez, hogy felelősségteljesen továbbfejlesszük és gazdagítsuk a munkásosztály és a kultúra közötti kapcsolatokat a kultúra öngazgatási koncepciójának gyakorlati dominációja érdekében.

barát vagy ellenség a technika?

Gondolatok a várnai filozófiai világtalálkozó kapcsán

BÁLINT ISTVÁN

A bulgáriai Várnában szeptember 17-e és 22-é között megtartották a világ filozófusainak XV. kongresszusát. Alapvető témájukat „Tudomány, technika, ember” címmel foglalták össze, és e téma köré csoportosítva a különböző társadalmi rendszerű országok filozófusai fejtették ki nézeteiket napjaink legidősebb kérdéseiről.

A kongresszus plenáris ülésén három témát dolgozott föl: A filozófia és a tudomány, Az erkölcs és a kultúra, Az ember és a technológia. Ezenkívül négy témának kollokviumot szenteltek: Az ész és az akció a világ átalakításában, A filozófia a tudományos és technológiai forradalom folyamatában, A megismerés és az értékek a tudományos és technológiai korszakban, A mai tudományos megismerés struktúrája és módszerei. Ezenkívül hét témakörben munkacsoport, nyolc másik témakörben pedig kutatócsoportok dolgoztak. Az első hét csoport címei: A természet és az ember létezése, A nyelv, a logika és az akció, Az ember, a logosz és a történelem, A társadalom és szabályai, A felelősség és az alkotás a művészetben és az irodalomban, A determinizmus problémái, A filozófia jövője. A kutatócsoportok pedig a következő nyolc témát ölelték föl: A tudomány logikája és metodológiája, A filozófia és a vallás tanulmányozása, Lingvisztika és antropológia, Az időszzerű metafizika, Időszzerű tanulmányok a filozófia történetéről, A pszichológia filozófiai vonatkozásai, A nevelés filozófiája, A törvény és a politika filozófiája.

Egy rövid ismertetés keretében még csak összefoglalni sem lehet tehát mindazt, ami a várnai kongresszuson elhangzott. Nem is próbálkoznánk meg vele, hanem csak a kongresszus központi témájával kapcsolatban próbálunk — elsősorban a Várnában elhangzottak alapján, de az ide vonatkozó cikkeket, értekezéseket is fölhasználva — felvázolni néhány dilemmát.

Minden élőlény változtat környezetén, hisz az élet nem más, mint a „holt” anyag átalakítása. Közismert, milyen katasztrofális következményekkel járt már nemegyszer a kölcsönhatások bonyolult szövevényének bármínemű felborulása. Az ember azonban mennyiségileg és minőségileg újat hoz a környezetre gyakorolt hatásban is. Mennyiségileg: nagyobb csoportban él, mint bármelyik állatfaj, és többet változtat a környezetén, mint bármelyik másik élőlény. Minőségileg: mesterséges környezetet teremt. Sőt, az emberi környezet mesterséges volta egyik leglényegesebb eleme az ember társadalmi és egyedi lényének. Ugyanakkor azonban rengeteg vita, összeütközés, háborúság kiváltója is az emberiség történelme során. Sok gondolkodó a környezetnek ebben a megváltoztatásában csapást, bajt, veszélyt látott csupán, mások pedig épp ebben látták a felemelkedés útját és alapját. Még a marxista gondolkodás kezdeteiben is felfedezhetjük ezt a kettősséget: a kapitalizmus a fejlődésnek hatalmas eredménye, és a kapitalizmus minden rossz forrása. Érdekes például megemlíteni, hogy Marx, Proudhonnal vitatkozva, hangsúlyozza a gép jelentkezésének pozitív vonatkozásait, és a munkást elgépiesítő munkamegosztásban sem lát csapást, hanem egyben a jövő sokoldalú egyéniségének alapját is, hangsúlyozva, hogy „az automatizált gyár felszámolja a kisipari ágakat, és a kisipari idiotizmust”. Ugyanekkor Engels — aki nem annyira filozófiai úton, mint inkább a kapitalizmus kezdeti szakasza borzalmainak hatására jutott el a kapitalizmusellenességig — elsősorban a rosszat látta, a rosszat emelte ki a gépből, a műszaki fejlődésből, a munkamegosztásból. Egyszer majd még elemezni kell annak hatását, hogy a Kommunista Kiáltványba az ő tétele került.

Ez is nyilvánvalóan szerephez jutott abban, hogy a marxizmusban, még inkább a hozzá közel álló elméletekben, egy romantikus antikapitalizmus és hasonlóan romantikus technikaellenesség is jelentkezett. A főforrás világos; a kapitalizmus rossz oldalainak, negatívumainak ostromozása elfeledteti — vagy ennek az ostromozásnak az érdekében figyelmen kívül hagyják —, hogy a kapitalizmus a fejlődés nagy eredménye, a legtöbb és a legjobb, amit az emberiség a szocializmus előtt elért, tehát nagy előrehaladás minden előző társadalmi rendszerhez viszonyítva. Az alapvető forrásból elinduló folyamatot egyéb források is táplálják. Például az elidegenülés felismerése; minden elidegenülés-életnek van ugyanis egy belső ellentmondása: feltételez valami „emberi lényegét”, amely az elidegenülés következtében háttérbe szorul vagy megnyomorodik, és ezzel hallgatólagosan elismeri: mivel az elidegenülés a kapitalizmusban csúcsonylik ki, az előző társadalmakban kevésbé van meg, ami már majdnem azt jelenti, hogy ezek az előző rendszerek jobbak voltak, sőt, hogy lehet valami ideális — elképzelt, esetleg a messze múltban létező — állapot, amely az elidegenülést megelőzte. Ehhez járulnak a legkülönbözőbb vizsgálódások a munka elgépiesedéséről és a munkamegosztás mai formájáról, amelyet pl. Georges Friedmann így jellemez: „valamilyen személytelen művelet, amely sohasem fejeződik be, s egyben olyan művelet, amelyben a munkás nem vesz részt”, meg a mai egyéniséget megnyomorító mindenfajta veszélyről. Az efféle következtetések közül hadd idézzük Erich Frommot: „Alap-

jaiban meggyengül az egyedi, személyes én, úgyhogy tehetetlennek és végsőkéig bizonytalanoknak érzi magát. Olyan világban él, amellyel nem áll igazi kapcsolatban, és amelyben minden instrumentalizálódott, ahol ő is a saját maga készíttette gép része lett. Azt gondolja, érzi és akarja, amiről úgy hiszi, hogy gondolnia, éreznie, akarnia kell, és ebben a folyamatban elveszti egyéniségét, amelyre minden szabad egyén igazi autonómiájának épülnie kell.”

Mindezek az elméletek beleolvadnak a kapitalizmus általános bírálataiba, és mind teljesebbé váló kapitalizmusellenes hangulatot eredményeznek, tehát az elégedetlenség és a forradalmi átalakulás követelésének forrásai lehetnek, mint az egész világ végigsöpítő 1968—69. évi események mutatták. Mindezeknek az elméleteknek lényeges ellentmondásuk azonban, hogy nem ismerik föl: 1. a jövő társadalmát is csak a technika teremtheti meg, tehát minden káros és súlyos velejárója ellenére is csak ez vihet el a jövő társadalmához; 2. a munka sok előző formája egyáltalán nem volt kevésbé lélekölő, mint a néhány mechanikus mozdulatra leegyszerűsített mai munka; 3. a technika nem egyszerűen az ember feletti domináció fokozódása, ellenkezőleg — vagy, ha úgy akarjuk, ugyanakkor — felszabadulás a domináció régebbi — a távolságok, az idő stb. diktálta — formái alól, a változás tehát nem annyira a domináció fokozódásában van, mint inkább abban, hogy a technikai fejlődés, az ember bizonyos relatív felszabadulása által ez a domináció felismerhetőbbé, szembetűnőbbé válik; 4. nincs az a szabadság, amely a jólétet pótolhatja, amelyet nem áldoznának fel az emberek a jóléért, és nincs az a jólét, amely a szabadság elvesztéséért kárpótolhatna, amelyet a szabadságért az emberek nem tesznek kockára, sőt a jólét bizonyos fokára van szükség ahhoz, hogy a szabadság hiányának tudatára ébredjünk, a kockáztatás szükségessé váljon, és a szabadság bizonyos fokára van szükség, hogy a jólét lehetségessé váljon.

Már ezek a tények is megkövetelik a technika és az egész hozzáfűződő problémakör iránti új viszony kialakítását, hogy a marxizmus választ tudjon adni napjaink sorsdöntő kérdéseire, méghozzá úgy, hogy válaszai ne csak az öncélú, marcusei — „mert más nem marad” — elégedetlenség szításához legyenek elegendők, hanem a továbbfejlődés reális útját is megvilágítsák.

2.

A technika iránti viszonyban minőségileg új mozzanatot jelent, hogy most már nemcsak az a kérdés: megéri-e a műszaki fejlődés azt az árat, amelyet az emberiség e fejlődés annyi negatív kinövésének jelentkezősével fizet, és hogyan lehetne elejét venni ezeknek a negatív kinövéseknek?, hanem az: nem pusztítja-e el a műszaki fejlődés az emberiséget, és hogyan lehetne megakadályozni a technika katasztrofális következményeit? Arról van ugyanis szó, hogy veszélybe került az emberi élet alapvető követelménye, a tiszta levegő és a tiszta víz. Földünk légkörében százmillió tonna számra halmozódnak föl azok a mérgező, szennyező anyagok, amelyek veszélyesek az emberre, az állatokra, a növényekre és a mikroorganizmusokra. A tudósok számítása szerint a mérgező anyagok 1970-től 1980-ig megkétszereződnek a légkörben. Hasonlóan veszélybe került az ivóvíz, hisz egyetlenegy liter szennyező anyag

ezer liter vizet tesz ihatatlanná. Márpedig a nyugati tudósok számításai szerint a világ gyárai naponta száz köbkilométer mennyiségű szennyező anyagot juttatnak a Föld folyóiba. A levegőbe jutó DDT, a vízbe jutó foszfátok szörnyű hatásáról a tanulmányok egész sora jelent meg. Mindezt kiegészítik azok a becslések, melyek szerint a Földön elfogyanak a legfontosabb nyersanyagok, már most krónikus energiahiány van, az emberiség nem tud elegendő élelmiszert adni a demográfiai robbanással szaporodó néptömegeknek, stb.

Ezeket a tényeket értékelhetjük így is, meg úgy is. Tarthatjuk a veszélyt nagyobbnak vagy kisebbnek, mindenesetre rendkívül elgondolkoztató az az adat, amelyet ezekben a napokban közöltek szavaiaható szakértők komoly lapokban. Ha az idei tél zordabb lesz az átlagosnál, az energiahiány következtében az USA gazdaságában olyan fennakadás következhet be, amely felülmúlja az 1929. évi gazdasági válság hatására bekövetkezett fennakadást. A marxisták számára ez a kérdés ilyen formában vetődik fel: a gazdasági életnek és a társadalmi mechanizmusnak egy ilyen méretű felborulása, amelyet a marxizmus klasszikusai nem kalkulálhattak be, társadalmat átalakító tényező lehet-e, elfoglalhatja-e helyét a világ forradalmi átalakulásának hajtóerői között? A kérdés sokkal nehezebb, mint amilyennek első pillantásra látszik. A forradalom ugyanis emberek műve, tudatosan gondolkodó emberek indítják és vivják, több-kevesebb tudatossággal végiggondolt célokért. Az alapvető kérdés tehát az, hogy a technika fejlődéséből származó veszélyek és ebből eredően a társadalom újfajta megszervezése szükségességének tudata elég forradalmasító, társadalmat, öntudatot formáló erő-e ahhoz, hogy a társadalom átalakulásához vezessen. A várnai kongresszuson elhangzottak például azt mutatják, hogy nehezen válik azzá, és a filozófia elég keveset tudott felhozni annak érdekében, hogy azzá váljon.

Legelőször is, maga a veszély, a katasztrófa vagy a halál tudata nem forradalmasító erő. Már azért sem, mert az ember mint tudatos lény, gyorsan megtanulja, hogyan éljen, annak ellenére, hogy biztos benne, rövidebb vagy hosszabb idő után, egy előre nem látható pillanatban megszűnik élni, meghal. Ezért a halál közelsége — még kevésbé a halál veszélye — ritkán bírja akcióra, úgyszólván csak a szinte ösztönös, a közvetlen veszély elkerülését célzó, majdnem automatikus akciókra képesíti. De az emberre annyira jellemző tervszerű, hosszabb távlatú akcióra a legritkább esetben.

Nem is várhatjuk tehát, hogy a tíz-húsz év múlva bekövetkező vagy bekövetkező tragédia valami nagyobb méretű, tudatot formáló erő lesz. Az ember számára a tíz év múlva bekövetkező biztos pusztulás éppoly távoli, mint a milliárd év múlva bekövetkező kozmikus katasztrófa, hisz minden ember megtanult élni azzal a gondolattal, hogy egy nap vagy tíz-húsz év múlva nem fog élni. Biztosan várható azonban, hogy a technika fejlődésével járó problémák előbb-utóbb meg fogják mérgezni az ember mindennapi életét. Már említettük: az energiahiány már az idei télen nagy megrázkódtatásokat idézhet elő az USA-ban, az amerikaiak már most kénytelenek belenyugodni mindenfajta kellemetlenségekbe, amelyek abból erednek, hogy a töretlennek, megzavarhatatlannak hitt jóléti társadalom gépezete csikorogni kezd, előrevelítve, hogy később a bajok csak szaporodnak. Az energiahiány, a nyersanyag-

hiány, az élelmiszerhiány stb. okvetlenül szülhet olyan problémákat, amelyeket a klasszikus kapitalizmus korszakában a nyomor, a társadalmi problémák megoldatlansága és a többi forradalmasító tényező szült, amelyek tehát forradalmasító erőként jelentkezhetnek, a társadalom átalakításának irányába terelhetik a fejlődést.

Erre azonban a tudatos erőknek fel kell készülniük. Régi marxi igazság, hogy a feladat csak akkor jelentkezik, amikor már a megoldás feltételei is megértek, de egyetlen megoldás sem jön önmagától, automatikusan, az emberek nélkül. És a marxistáknak egy pillanatra sem szabad elfeledkezniük arról, hogy az 1929. évi gazdasági válság Marx minden jóslatát túlszárnyaló, többszörösen felülmúló megrázkódtatása sem vezetett a szocializmus győzelméhez, sőt ellenkezőleg, azt mutatta meg, hogy milyen erőt képvisel az a puszta tény, hogy a társadalomnak élnie kell. Ezért ha szubjektív erők nem képesek felkínálni, diadalra vinni az újat, akkor a régi alakul át, mint ahogy a kapitalizmus is olyan változáson ment át a gazdasági válság hatására, amelyen elképzelhetetlen volt Marx, sőt még Lenin idejében is. Az új veszélyek kiküszöbölésére is több lehetőség van. És csak az egyik közülük az, hogy a mindennapi problémák forradalmasító, társadalmat átalakító erővé alakulnak át.

A világ kommunistáinak és marxistáinak nagy próbatétele tehát, hogy a társadalom új problémáinak megfelelő elméletet kialakítsák. Még hozzá abban az értelemben, ahogy a marxisták a forradalmi elméletet értelmezik: csak az az elmélet lehet forradalmi, amely a gyakorlat részévé válik, tehát megvilágítja az akció, a praxis útját, tudatosítja a problémák szülte elégedetlenséget, és megvilágítja a megoldás irányát.

A technikai fejlődés szülte problémák azonban még korántsem forrtak ilyen forradalmi elméletté. Ennek legfőbb oka, hogy e problémák csak a világnak egy kis részét foglalkoztatják. A fejlődő országok képviselői joggal mondják: ti csak adjatok nekünk gyárakat, mi majd megbirkózunk a levegő és a víz szennyeződésének problémájával. Nyilvánvalóan nem érezhetik át a technika fejlődésének csúcán jelentkező problémákat, amikor még a technikai fejletlenség problémáival küszködnek. Vagy még inkább leegyszerűsítve: amíg az átlagos életkor 30—40 év, az embereket hidegen hagyja, hogy a civilizáció átkaként 60 éves korukban fenyegeti őket az infarktus veszélye. Még a szocialista országok képviselői is e tekintetben a fejletlenek logikájával gondolkodnak, ha nem is mondják ki: az USA birkózzon meg a maga problémáival, mi majd akkor törjük a fejünket, ha a fejlődésnek abba a szakaszába érünk. Általában, abból indulnak ki, hogy ez az egész a kapitalizmus problémája, ami egyrészt igaz is, hisz a kapitalizmus lényegéhez tartozik, hogy egyetlen célja a profit, és minden más ennek rendel alá, s ezért a világhoz, a technikához való viszonyában sincs semmilyen tudatos elem, nincs számítás, mint a profit, tehát figyelmen kívül hagy minden kárt, veszélyt, amit a profithajhászás az emebriségre zúdít. Ennek megállapítása azonban ma már nem elegendő.

Jellemző, hogy a kelet-európai országok képviselői Várnában legfeljebb csak a technika világához való alkalmazkodásban, a tudatosabb nevelési politikában, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak eredményesebb felhasználásában látták a problémát. Annál kevesebb tényleges erőfeszítés történt annak a koncepciónak a kialakítására,

amely a technika világában jelentkező veszélyeket beleépíti a világ forradalmi átalakulásának elméletébe, hogy forradalmi akciók elindítója lehessen. Kimondták, többször hangsúlyozták, a kapitalista világ filozófusaival vitatkozva védtek a tételt: a technika nem lehet független és nem is független a társadalomtól, a vele jelentkező problémák megoldásához a kapitalizmust kell megváltoztatni. De arra szinte nincs is válasz, hogyan alakul át a kapitalizmus, a technika problémái hogyan válnak forradalmasító erővé, hogy a társadalom megváltoztatására mozgósítsák a tömegeket; hogyan oldja meg ezeket a problémákat az új társadalom, hogy a forradalmasodó tömegek számára távlatot, célt adjon, amiért érdemes harcolni, érdemes kockáztatni.

A többi filozófusnak még kevesebb elképzelése volt a kérdésnek erről az alapvető társadalmi vonatkozásáról. Ha az egészen naív elképzeléseket — mint például A. Bahm amerikai filozófus javaslatát, hogy a világkongresszus alakítsa meg a filozófusok világtanácsát a „humanizált technika” megteremtésének elősegítésére — nem számítjuk, akkor csak a Várna előtt is ismert két elképzelés különböző változatai jelentettek. Az egyik a frommi „humanizált technika” elképzelése, amely az oxfordi J. L. Cohen, a technikai fejlődés humanizálásának elméletétől az amerikai G. Hook „ökológiai filozófiájáig” több árnyalatban is előbukkant. Az elmélet lényege „a minőség forradalma”, vagyis a mennyiség hajszolásának feladása, a fölösleges dolgok gyártásának beszüntetése, hogy az igazi emberi szükségletek, a minőség kerüljön előtérbe, a szépség, amelyért feláldozható még a bruttó nemzeti termelés növekedése is. A másik elképzelés a technokratikus megoldás, a technikai fejlődés ellenőrzésének ilyen vagy olyan változata, amelyet Várnában több nyugati filozófus képviselt. Ennek az ellenőrzésnek magának is sok változata van, az állami, törvényerejű, büntetéseket alkalmazó ellenőrzéstől, az emberi szaporulat ellenőrzésén át, a technikai fejlődés megállítását célzó ellenőrzésig.

Végső soron nem is meglepő, hogy Várnában olyan kevés hangzott el arról, hogyan lehet a technika fejlődésével teremtett új helyzet forradalmi erő, a társadalmi átalakulás új mozgatóereje, hisz a munkásmozgalom elmélete általában kevés elemet gyűjtött össze ezzel kapcsolatban. A fejlődéssel és az emberiség jövőjével kapcsolatos kételyek ugyanis még nem foglalták el helyüket az új társadalomért vívott harc stratégiájában és taktikájában. Elsősorban is azért, mert a marxisták keveset foglalkoztak a jövőnek ezzel az egyáltalán nem biztató képével, vagy még inkább azért, mert nem épült bele elméletükbe egy olyan új társadalom, amely megoldja a demográfiai robbanások problémáját, véget vet a természettel való rablógazdálkodásnak és a környezet megfertőzésének. A rendelkezésünkre álló irodalomban úgyszólván csak a francia André Gorznál láttuk némi jelét, hogy ilyen szempontból is foglalkoztatják ezek a problémák.

Ismét jelentkezik a régi kérdés: a szubjektív erők nincsenek a társadalomban megérlelődő problémák szintjén. Márpedig, ha a világ haladó erői elméletileg, szervezeten és akcióképesség szempontjából nem lesznek felkészülve az új helyzetre, akkor a haladó erők az energia-, nyersanyag-, élelmiszerhiányból, a levegő és a víz szennyeződéséből származó problémák előidézése megrázkódtatást éppúgy elmulaszthatják, éppúgy nem tudják kihasználni a társadalom forradalmi átalakítására, mint

ahogy elmulasztották az 1929. évi megrázkódtatást. Annyi bizonyos, hogy az emberi civilizációt tényleg fenyegetik veszélyek, és ezeket a veszélyeket senki sem fogja az ember helyett kiküszöbölni, tehát a szubjektív erők gyengesége, felkészületlensége, alkalmazkodni nem tudása olyan súlyos következményekkel járhat, mint még eddig egyetlenegy elszalasztott történelmi alkalom sem járt, az egész emberiség elpusztulásához vezethet, vagy a fejlődést egészen primitív szintre vethetik vissza. A Várnában elhangzottak is ezt a következtetést sugallják.

napló

periszkóp

(Portyázó jegyzetek a drámáról és drámákról I.)

VARGA ZOLTÁN

1.

(Szempontkereső. Avagy leckeisméltés néhány drámakötet vizsgálata előtt.) Kezdetnek kissé talán túl határozott, mégis leírom: semmit se érzek annyira fontosnak a drámában, mint a mondanivalót. Azaz drámaolvasás közben mindenekelőtt a mondanivalót keresem. De persze ezt teszem más irodalmi műfajok, regény vagy novella olvasása közben is, drámaolvasás közben azonban valahogy még inkább fontosnak érzem a mondanivaló tisztázását, azt, hogy a darabot miért is írták. Nem véletlenül írtam egyébként „drámaolvasást”. Drámanézés közben ugyanis, különösen jó rendezés és színészi játék esetén, átmenetileg akár meg is feledkezhetek a mondanivalóról, főleg az egyes látványos színpadi megoldásoknak, rendezői fogásoknak köszönhető káprázat takarhatja el, úgy-ahogy, az öncélú történetet, a szavak szétesését, azt, hogy a szerzőnek, drámairásra készítő igazi oka helyett, csupán érdekes szituációja volt, amelyet utólag igyekezett csak valamiféle mondanivalóval megtoldani, esetleg megelégedett a pusztá izgalomkeltéssel vagy nevettetéssel — vagy éppenséggel csak darabot szeretett volna írni (érthető, ki ne szeretne), úgyhogy nemcsak mondanivalóját, hanem a szituációt, a dráma sztoriját is darabírói szándékához találta ki. Ámbár sohasem a darab „genezise” a fontos, elvégre ki tagadhatná, hiány akár remekmű is születet pusztán darabírói szándékból. Fontos csakis a végeredmény lehet, mármint az, hogy a kész mű azt a benyomást keltse, mintha a mondanivaló kedvéért született volna.

Mondanivaló nélkül tehát nincs igazi dráma, ahogyan természetesen nincs igazi regény (vagy egyéb műfaj) sem. Csakhogy regényírás esetén, a műfaj szinte nem létező terjedelmi korlátai folytán, a szerzőnek sokkal több lehetősége van a mondanivaló hiányának elleplezésére, annak utólagos pótlására, belemagyarázó lehetőségek biztosítására, ám ugyanezért a regényben könnyebben el is sikkadhat a mondanivaló, sőt

megfelelő részletgazdagság és művészi megvalósulás esetén még talán nem is hiányoljuk különösebben. Vagy éppen a részletekből áll össze, néha még a határozott szerzői koncepció ellenére is, amiből következik az is, hogy a drámában a mondanivaló rendszerint kifejezettebb, szembevetőbb, amiért is, ha hiába keressük, hiányérzetünk is nagyobb... Azt viszont már igazán csak mellékesen jegyzem meg, hogy mondanivalón semmiképp sem a situációt vagy a cselekményt értem (bármennyire is „elmondjuk”), hanem amiért elmondjuk, amiért a situáció, illetve a cselekmény létezik. Mindazt, ami nélkül a dráma legfeljebb egyéni tragédia vagy komédia, egyedi eset szinpadai feldolgozása lehet.

Egyszóval úgy érzem, hogy a drámának, még ha nem is kell feltétlenül a szó szűken (sőt szűkmarkúan) értelmezett formájában elkötelezettnek lennie, abban az értelemben, hogy félreértetlenül ki kell állnia valami mellett, valamilyen formában mégis mindenképpen állítania vagy tagadnia kell valamit. Ami egyébként történhet pusztá ábrázolással is, látszólag csupán a szituáció és a cselekmény segítségével vagy éppen egységes cselekmény nélkül, „egymás melletti” dialógusok, vagy inkább „párhuzamos monológok” által, mintegy állapotrajzként, ahogyan azt a csehovi, illetve az abszurd dráma egy belőle eredeztethető válfajának esetében tapasztalhatjuk. Végeredményben pedig, bonyolult cselekménye és minden sokszólamúsága mellett is, voltaképpen a shakespeare-i dráma is „pusztá ábrázolást” jelent, annak ellenére, hogy mondanivalója kimeríthetetlen, mégis gyakran egy mondatban is összegezhető, olyképpen, hogy a *Hamlet* a habozás, a *Lear* az öregség, a szenilitás, a *Macbeth* az embert megrontó és önmagából kiforgató hatalomvágy tragédiája, és bár az efféle semmitmondó összefoglalások nem egyebek „kritikusi közhelyeknél”, mégis attól tartok, hogy Shakespeare nemcsak akkor nem lenne Shakespeare, ha alkotásait ennyivel kimeríthetnénk, hanem akkor sem, ha nem lenne meg bennük a „semmitmondó összefoglalásnak” ez a lehetősége, s ugyanígy általában is jaj annak a drámának, amelyről szólna elég csupán a „koncepciót”, a „tendenciát”, a „tézist” említeni, de jaj annak is, amelyikből ez teljesen hiányzik. Ami viszont a fenti szinonimák, félszinonimák vagy egyáltalán nem szinonimák felsorolását illeti, az persze nem szeszélyből történt, hanem mert amennyire szükségesnek érzem egy drámai alkotás lényegének tömör összefoglalhatóságát, úgyannyira zavarba jönnek, ha a mondanivaló nagyon is bizonytalan körvonalú fogalma helyett valami más szót kellene használnom. Konkrét művekről szólna ugyanis, hol egyik, hol másik használatára kényszerülnék, s még inkább ezt kellene tennem különböző korok drámairodalmáról beszélve, méghozzá minél inkább azon igyekeznék, hogy egyetlen jelentős alkotó és alkotás se bújjon ki a ráhúzott fogalom alól, hát annál inkább. Korunk drámájáról, a persze nagyon is eltérő törekvések gyűjtőnévéül szolgáló „modern drámáról” szólna viszont már némileg könnyebb dolgom lenne, mivel elsősorban „tézis” vagy „tétel” emlegetésére kényszerülnék.

Ennek kapcsán azonban már ajánlatosnak látszik az óvatos körütekintés. Már csak egy kissé félresikerült és szükségtelenül indulatossá vitára visszaemlékezve is, még persze azért is, mert gyakran tűnik úgy, mintha a drámai művek felmérésekor alkalmazott közhasználatú esztétikai normák nem tartanának igazán lépést a korunk drámái által kialakított esztétikával.

Ezért is jut eszembe Gerold László egy évekkel ezelőtt készített interjúja az *Új Symposium*ban (55. szám) Gyurkó Lászlóval:

KÉRDÉS: „Egyik kritikusa épp a SZERELMEM, ELEKTRA kapcsán tartja fontosnak elmondani: ‚A filozófia, az elvont gondolat kiszorítja az embert, a cselekvő, drámai embert színpadjainkról‘. Helyes-e ez az észrevétel, s ha igen, mennyiben káros vagy jogos ez az írói gyakorlat?

VÁLASZ: „Nem tudom mit nevez a kritikus ‚elvont gondolatnak‘. Attól tartok azonban, hogy ízlését, ítéletét az a szemlélet határozza meg, mely a ‚tételdrámát‘, a ‚tételregényt‘ számúzi az irodalomból, mint irodalmon kívüli jelenséget. S mely nem hajlandó észrevenni, hogy — legalábbis Dosztojevszkij óta — ezek a művek egyre inkább a huszadik századi irodalom egyik fő áramlátává váltak.

Ugyancsak nem tudom, mit nevez a kritikus ‚cselekvő drámai embernek‘. De ha igaz lenne a gyanúm, hogy az ibseni lélekábrázolást kéri számon napjaink drámai irodalmán, akkor csak egyet nem értesésem tudom kifejezni. A modern dráma más úton jár. S ezen belül én is más utat keresek: az egyes ember pszichológiájánál, lelki pókhálórendszerénél sokkal jobban érdekelnek azok az *alapvető helyzetek*, melyeket korunk szinte törvényszerűen kényszerít rá az emberekre. S melyek nagyjából hasonló reagálásokat váltanak ki a nagyjából hasonló ember-típusokból.”

Vagyis igen, kétségtelenül erről van szó, legalábbis korunk drámai irodalmának egy jelentős része kapcsán. Ám feltétlenül csak egy része kapcsán, s ezért nem tudok Gyurkó nyilatkozatának egy másik, korábbi részével egyetérteni. Azzal, hogy „abban viszont bizonyos vagyok, hogy napjainkban a naturális ábrázolás mindenféle válfaja idejétmúlt jelenség minden művészeti ágban”. Ebben ugyanis nem vagyok ennyire egyértelműen biztos. Pontosabban, magam is azt tartom, hogy korunk problematikájának egy jelentős része feltétlenül kicsúszik a naturális (realista) ábrázolási lehetőségek keretei közül, nem bizonyos azonban, hogy ez korunk minden lényeges problémájára vonatkozik. S még inkább vizsgáljuk e Gyurkó által képviselt „antirealista” szemléletnek a gyakorlati kritikában történő kizárólagos alkalmazásától, főleg mert attól tartok, nem egy értékes drámai alkotás indokolatlan elmarasztalását jelentené. Akár azt is mondhatnám, nem hiszem, hogy korunkban csak „korunk problémáiról” lehet drámát írni, csak arról, ami „naturális eszközökkel” nem megragadható. Alapjában véve azonban mégiscsak igaza van Gyurkónak, mivel a drámai mondanivaló egyes korok változása folyamán mindig is átalakult, korunk drámája pedig különösképpen is másról szól, mint amiről elmúlt korok alkotásai szóltak, s ez a „másról szólás” kikerülhetetlenül átalakította az eszközöket is. Mindenképpen úgy tűnik, hogy az, amit jobb híján mondanivalónak nevezünk, az idők folyamán fokozatosan előtérbe került, fontossága egyre növekedett, s ezért látszik izgalmasnak a drámai mondanivaló holmi általános és mindent magában rejtő meghatározásának reménytelen kísérlete helyett inkább ezt az átalakulási folyamatot, akár pusztán emlékeztetőként is, végigkísérni.

*

Kezdeni természetesen csakis az antik tragédiánál kezdhetem. Abból kiindulva, hogy a görög drámának nincs a szó mai értelmében vett „eszmei mondanivalója”, azaz, ha van is benne valami, amit ilyenként jelölhetnénk meg, az — első pillantásra legalábbis — alapvetően konzervatívnak látszik. Mindenekelőtt a mítosznak a görög drámában betöltött szerepe következtében, azáltal, hogy a drámában tükröződő világkép, illetve a szerző szemlélete lényegében azonos annak a közönségnek a szemléletével, amelynek maga is tagja, illetőleg a közönséggel, amelyhez művével fordul, a szerző nem kívánja valami újról, „másról” meggyőzni közönségét, nem áll szándékában valamiképpen „megdolgozni” számára ismeretlen, vagy éppen tőle idegen gondolatok befogadására képessé tenni. Távoll áll tőle minden „prédikátori” vagy „agitátori” szándék, bármennyire ott legyen is az antik tragédiában egy bizonyos „rejtett lázadás”, abban, ahogyan a tragikus hősök a mítosz által hordozott megfellebbezhetetlen világrenddel, a sorssal perbe szállnak. E perbeszállás azonban sohasem a tragikus hős másokétől eltérő gondolkodásából fakad, *nem a világrend bírálatából* ered, hanem mindig a sors alakulása folytán létrejött kényszerhelyzetek következménye, mivel a görög tragédia hőse (s itt persze nem a tragédiák egyes negatív figuráira, pl. Agisztozszra gondolok) csakis akkor sérti meg a számára kétségbevonhatatlan világrendet, ha a „sors hálójába” került, ha számára nincs más kiút, s akkor is többnyire olyképpen szeg meg valamilyen erkölcsi *tilalmat*, hogy egy ezzel összeütközésbe kerülő *parancsot* teljesíthessen, mint pl. Oresztész, vagy éppen anélkül hágya át a törvényt, hogy tudna róla, ahogyan azt Oidipusz esetében látjuk. Ám a törvények áthágására így sincs mentség, a nemezis könyörtelenül bekövetkezik, ami, ha a görög tragédiát holmi erkölcsi példázatnak tekintenénk (természetesen roppant melléfogás lenne annak tekinteni), mindenképpen a fennálló etikai normák sérthetetlenségét példázná, megbocsáthatatlannak tartva még formális megszegésüket is — és ugyanakkor együttérzést kelt az elbukó tragikus hős iránt. És persze ezért, épp e miatt az együttérzés miatt, nem lehet a tragédia példázat, bármennyire is a világrend sérthetetlenségét „példázza” látszólag, bár még ettől eltekintve sem jelenti a világrend érvényességének bizonyítását (mivel az nem szorul bizonyításra, érvényessége, mintegy közmegegyezésre, eleve nyilvánvaló), ahogyan a hős iránti együttérzés felkeltése sem jelenti az érvényesség elvitatását. Alapjában véve tehát nincs szó bizonyítani vagy tagadni kívánt tételről, mindössze arról, hogy egyfajta állítás-tagadás immanensen mégiscsak benne rejlik az abszolútumként felfogott világrend és az antik tragédia tulajdonképpeni célját képező, katarzist kiváltó együttérzés közötti feloldhatatlan ellentétben. Úgy is mondhatjuk, abban az ellentétben, ami csakis a katarzisan oldódhat fel, mivel éppen e csupán katarzisan való feloldhatatlanságban rejlik a tragédia, s az azzal lényegében egyet jelentő állítás-tagadás, a „tétel” is egyben. Abban, hogy aki számára nem találunk megoldást, akin nem segíthetünk, azt legfeljebb csak megsirathatjuk, viszont akit megsirattunk, azt nem ítéljük el, bármennyire is a világrend megsértője legyen, nem mondhatjuk róla, hogy megérdemelte sorsát, ahogyan azt egy erkölcsi példázat tanulságait levonva tennénk. Ilyenképpen tehát az antik tragédiában mégiscsak ott a világrend bírálata, az az állítás, hogy ez a világrend érvényes ugyan, de nem hibátlan, ha egyszer olyan hősöket

pusztít el, akik együttérzésünk kiváltására képesek, s akiknek, éppen mert együtt érzünk velük, valamennyire igazat is adunk. Egyszóval a megfellebbezhetetlen világrend nem tökéletes, nem harmonikus, mondja ezek szerint a tragédia — és alighanem éppen ez az, amit Platón is felismer, mivel mintha csak ezért száműzte volna Államából a tragédiát és a tragédiaszerzőket. Abból adódóan, hogy a harmonikus világrend vagy társadalom megálmodót, a „monolit ideológiák” képviselőit mindig megzavarja és felingerli az ellentétek feloldhatatlanságát kifejező, diszharmoniót sugalló konfliktus lehetősége. Ennek pedig, számos egyéb, elsősorban történelmi-társadalmi ok mellett, alighanem volt bizonyos szerepe abban is, hogy az antik tragédiától egészen Shakespeare-ig alig beszélhetünk nemcsak tragédiáról, de számot tevő dráma-irodalomról sem, vagy legalábbis nem olyanról, aminek ebben a kis vizsgálódásban jelentősége lehet. Olyan egyetemességre törekvő ideológia ugyanis, amilyen a kereszténység volt, éppen a dráma lelkét, a konfliktust, különösképpen az erkölcsi dilemmát nem tűrhette el, tulajdon egyetemességét látva veszélyeztetve annak „relativizáló” hatásától, attól, hogy két vagy több egymással szemben álló félnek, illetve szempontnak egyidejűleg is igaza lehet.

Nagyjából tehát ilyen lappangó módon húzódik meg az állítás-tagadás, a világrend bírálata az ógörög tragédiában. Igencsak „nagyjából” persze, mivel Euripidész gyakran ténylegesen is áttöri a mítosz sértetlenségét, kétségbe vonja az istenek tévedhetetlenségét és igazságosságát, s ezzel valójában a mereven értelmezett etikai normák érvényességét is megkérdőjelezi.

Shakespeare „társadalombírálatával” viszont mindenképpen bonyolultabb a helyzet. Valahogy több is, kevesebb is annál, amit a görög drámában fellelhetünk. Nem annyira körülhatárolható és meghatározható, jobb kifejezés híján viszont „konkrétabbnak”, földönjáróbbnak mondható, úgy érte ezt, hogy Shakespeare hősei nem egy világrenddel ütköznek össze, nem földöntúli erőkkel szállnak perbe. Shakespeare hősei ugyanis, amint ezt Modern tragikum — tragikus modernség c. könyvében Ungvári Tamás is kifejti, „szabadok”, sorsuk nem kívülről meghatározott, nem földöntúli erők függvénye, cselekvési lehetőségeiket is akaratauk és annak mások akaratába ütközése, illetve szenvedélyük határozza meg, sorsukat „belül viselik”, olyan természetfeletti jelenségek, mint a boszorkányok jóslata a *Macbeth*ben vagy Hamlet apjának szelleme, inkább csak ennek a belső meghatározottságnak kivételései. Kivételes, rövid életű társadalmi tudatállapot tükröződik egyébként a drámahősöknek ebben a „szabad akaratában”, egy bizonyos, kétfajta elidegenült tudat közötti illuzorikus állapot, abból adódóan, hogy a reneszánsz ember kiszabadult már a földöntúli erők szorításából, de nem érzékeli még a társadalmi-történelmi meghatározók bilincseit, aminek folytán egyik elleni lázadásról se lehet szó, a világrend bírálatának korábbi formájáról éppúgy nem, mint a „világ megváltoztatását” előmozdító törekvésről, amihez viszont hiányoznak még a jövő távlati. Bizonyos, többnyire moralizálásban kifejezésre jutó társadalombírálatról, illetve javító szándékról azonban feltétlenül szó volt, s ez sokkal kevésbé rejtetten húzódik meg a shakespeare-i drámában, mint a „világrend bírálata” az antik tragédiában, megjelenési formája viszont kevésbé általános, nem olyan „filozofikus”, sokkal inkább konkrét jelen-

ségekre vonatkozik. Ugyanakkor azonban mintha nem is szándékosan kerülne a műbe, inkább akarva, nem akarva, közvetett módon, a lelki-világ, a szenvedélyek ábrázolásának közvetítésével, egyes szereplők ítéleteinek, világlátásának társadalmi vonatkozásaként (olyképpen, hogy pl. a „hivatalnak packázásai” hallatán a kor bürokráciájára gondolunk) vagy éppen a dráma közegét, színterét képező valóság részeként. Mindenképpen Shakespeare kora valóságának részeként, akkor is, ha a mű sokkal régebbi korban játszódik, s valószínűleg nem is minden aktualizálási szándék nélkül. Bármennyire joggal tételezzünk azonban fel Shakespeare-nél bizonyos „áttételességet”, célzást a maga jelenkorának valóságára, eseményeire vagy éppen kiemelkedő alakjaira (főleg a *Hamlet* dán királyi udvara kapcsán szokás Erzsébet udvarát emlegetni), számunkra ez a maga konkrét jelentésében jobbra már észrevétlenné vált, nem is csak azért, mert nem ismerjük elég részletesen a kor eseményeit és alakjait, hanem mindenekelőtt a szenvedélyek megmutatása, a lélekábrázolás előtérbe helyezettége folytán. Shakespeare-nél ugyanis a bíráló, még ha tudatos is, aligha jelent elsődleges célt, vagy ha igen, az eredmény akkor is más lesz, tragédiáinak közép-pontjában — hasonlóan az antik tragédiához — változatlanul a katarzisz áll, tragédiái mindenekelőtt emberi tragédiák, nem „társadalmi drámák”, s nem mondhatók történelmi drámának sem, még a leginkább annak látszó királydrámának sem minősíthetők így, mivel „politikai közegben” játszódnak ugyan, de mondanivalójuk mégsem politikai, még áttételesen sem, legfeljebb a részletek, a mellékszálak dolgában az, de ugyanakkor nem is „korhű” képei letűnt történelmi koroknak — az ugyanis egészen más kérdés, hogy a rózsák háborújáról, Shakespeare-nek köszönhetően, jóval többet tudunk, mint amennyit nélküle tudnánk, illetve elsősorban úgy tudjuk, amit tudunk, ahogy Shakespeare elmondja. Shakespeare tragikus hősei — „emberfeletti” szenvedélyeik ellenére, vagy éppen ezért — mindenekelőtt *emberek*, Lear elsősorban egy kisemmizett, szerencsétlen, személys öregember, és csak másodsorban trónjavesztett uralkodó, de még Macbethnél vagy III. Richárdnál is a hatalomvágy mint *emberi tulajdonság* a döntő, s nem annak társadalmi következményei, illetve kihatásai a történelem alakulására. Akár azt is mondhatjuk, hogy Shakespeare drámáinak történelmisége egyfajta látzat-történelmiség, ami abból adódik, hogy a szereplők társadalmi helyzete lehetővé teszi számukra a történelmi-politikai szinten való cselekvést, illetve nem is cselekedhetnek úgy, hogy tetteiknek történelmi-politikai következménye ne legyen, mintegy „bevonják” a történelmet és politikát a műbe, olyképpen, hogy azt, emberi totalitásuk révén, leválaszthatatlanul a „shakespeare-i világkép” részévé teszik. Érdekes, ám nagyon is természetes módon azonban éppen e totalitásnak, illetve az azt fölépítő részletgazdagságnak köszönhető az a kimeríthetetlen többszólamúság, ami Shakespeare alkotásait minden kor számára újraértelmezhetővé és aktualizálhatóvá teszi, létrehozva azt a különös paradoxont, hogy a shakespeare-i dráma nem „angazsált” ugyan, vagy legfeljebb csak másodsorban az, de mindig „angazsálható”, sőt szinte magától „angazsálódik”. Sok tekintetben más viszont a helyzet a shakespeare-i vígjátékkal, amelyekben sokkal egyszerűbb „angazsáltságot” találunk. Többnyire egyfajta „moralista elkötelezettséget”, még hozzá a közfelfogáshoz kötődőt, amiért is az egyértelműen konzervatív-

nak mondható, lévén, hogy a makrancos hölgyet annak rendje és módja szerint megbabolázzák, aminek következtében alázatos és odaadó feleséggé lesz, s Falstaffot is alaposan móresre tanítják a windsori vig nők, vagyis mindenki arra a sorsra jut, amire a kor normái szerint rászolgált. Lényegében ez áll Molière vigjátékaira is, mivel szerzőjük, minden vas-kos és kíméletlenül telibe találó szókimondása ellenére is, alighanem mindig csak azokban keltett felháborodást, akik személy szerint találva érezték magukat, és még a Tartuffe esetében is (tekintve, hogy a darab nem a vallásosságot, hanem az álszent vallási képmutatást pellengérezi ki) inkább csak félreértés, illetve rosszindulatú félremagyarázás következtében vonta magára az egyház haragját. „Üj”, „szokatlan” vagy éppen „felforgató” eszméket viszont semmiképpen se hirdetett, „jó” és „rossz” alakjai mindig az általánosan elfogadott normarendszernek megfelelően nyerek el jutalmukat vagy lakolnak meg, s nagyjából ez vonatkozik a társadalmi rétegződés kérdésére is, mivel Molière „úrhathnám polgárok” és „tudós nők” iránt nem sok megértést tanúsít, mindig oda küldi őket „ahová valók”. Nagy általánosságban szemlélve a vigjátéka hosszú időn át jellemző marad ez a konzervatív alapállás, még ha igaz is, hogy ez már Molière-nél is gyakran csak látszólagos, s nemegyszer „veszélyes” részek ellensúlyozására szolgál, alapvetően „ideológiailag” is előremutató mondanivaló azonban voltaképpen még Beaumarchais-nál is csak részben következik be.

Egyelőre azonban, sokkal közvetettebb angazsáltsága ellenére is, még sokáig inkább a tragédia az előremutató műfaj, ha másképp nem, hát pusztá tragikumra folytán is, azért, hogy nem teszi olyan megnyugtató módon „helyükre” a dolgokat, mint a vigjáték, tekintve, hogy a katarziszban való feloldódás végső soron csak az érzelmek síkján megy végbe, tisztán az értelem, a gondolkodás számára azonban mégsem jelent megoldást, ezért mindig is marad a nyomában valami nyugtalanító kérdésfeltevés, olyan záróaktusok ellenére is, hogy a *Rómeo és Júlia* uralkodó hercege kibékíti a Montague-kat és Capuletteket, vagy hogy a *Hamlet*-ben Fortinbras megjelenése Dánia számára békésebb korszakot ígér.

Persze Racine-nál és általában a francia klasszicista tragédiánál ez a pusztán a műfaj jellegéből következő angazsáltság is szinte teljesen észrevehetetlen, számunkra monoton, fennkölt pátosza, zárt harmóniája már önmagában is úgy szólván minden nyugtalanító hatást kiküszöböl, a shakespeare-i tragédiához viszonyított részletszegénysége, a „mellékhangok” hiánya folytán pedig hiába is keresnénk benne bármit is, ami közvetlenül kora valóságához fűzi. „A művészetnek és az irodalomnak — jellemzi ezt a korszakot *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* c. nagyszerű könyvében Arnold Hauser — nincs többé kapcsolata a való élettel, a középkor hagyományával és a szélesebb rétegek gondolkodásmódjával”, s ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy „a franciák, mint hajdan a rómaiak, világpolgároknak érzik magukat, s mi sem jellemzőbb kozmopolita szellemükre, mint hogy Racine egyetlen tragédiájában egyetlen francia sem szerepel”, ami egyébként a kor abszolutizmusának a művészetet szigorú szabályok közé szorító intézkedéseire vezethető vissza, arra, hogy az uralkodó elvek megalkotói és számon kérői valamiféle „általános érvényűséget” követelnek az alkotótól, s ugyanakkor, megint csak Hauser szavaival élve, „nem tudják, hogy mennyire korlátozott ez az „általános érvényűség”, s hogy milyen kevesekről van szó,

amikor „mindenkiről” beszélnek”. Ilyenformán tehát a francia klasszicista tragédia a maga „steril szépségével” a mondanivalót tekintve voltaképpen visszaesést jelent a shakespeare-i tragédiához viszonyítva, sőt mint minden erőszakkal szűk mederbe kényszerített irodalom, bizonyos értelemben „nem beszámítható”, mivel korának valósága csak annyiban határozza meg, hogy a kor áthághatatlan művészetet korlátozó szabályrendszerre, ami természetesen szintén a kor valóságához tartozik, annak minden egyéb tartozékát kizárja belőle. Anélkül, hogy valóságos értékeit kétségbevonnánk, Racine-ról akár azt is mondhatjuk, hogy deformáltan került bele a világirodalomba, mivel csakugyan nem tudhatjuk, nincs-e igaza Szerb Antalnak, aki szerint „Racine, ha nem születik franciának, olyan drámákat ír, mint Shakespeare és kortársai”.

A drámai mondanivaló szerepének változásában ugyanis az első fordulat mindenképpen később, a polgári dráma kialakulásának kezdetekor következik be. „Az új drámának — írja Hauser erről a korról — polemikus és programatikus jellege folytán kezdettől fogva olyan problémái voltak, amelyeneket a régebbi dráma nem ismert. Mert jöllehet ez is „tendenziózus” volt, sohasem szolgált egy tézis bizonyítására. A drámai forma sajátosságai közé tartozik, hogy dialektikus jellegénél fogva a polémiára predesztinálva van, „objektivitása” következtében azonban nem tűr részrehajlást. A tendencia helyénvalóságát a művészet egyetlen formájában sem vitatták annyit, mint éppen ebben. Ám a probléma csak akkor merült fel, amikor a színpad a felvilágosodás idején világi szószékké és szónoki emelvénné lett, s a művészet kanti „érdekelküliségéről” a gyakorlatban teljesen lemondott. Csak olyan kor tehetette meg ezt a tisztán tendenciózus művészethez vezető lépést, amely annyira szilárdan hitt az ember nevelhetőségében és javíthatóságában, mint ez. Minden más kor kételkedett volna a közvetlenül kifejezett erkölcsi tanulság hatásában. A voltaképpeni különbség a burzsoá és a pre-burzsoá dráma között azonban nem abban állott, hogy az azelőtt rejtett politikai-társadalmi tendencia közvetlenül kifejezésre jutott, hanem abban a körülményben, hogy a drámai közdelem nem az egyének között, hanem a hős és az intézmények között folyt. A hős tehát, aki egyébként szintén csak egy társadalmi csoport képviselője volt, anonim hatalmak ellen küzdött, és álláspontját elvont eszmeként, a fennálló társadalmi rend elleni vádként kellett megfogalmaznia.” Olyan fordulat ez, amelynek hatása valójában máig is tart, s amely hatás különböző korokban különbözőképpen befolyásolta a drámai művek formáját és kifejezőeszközeit, hol „naturális”, hol elvont irányba tolva el őket. Egyelőre azonban naturális és nagyon sokszor didaktikus-retorikus irányban hatott, időálló értékek tekintetében talán nem is éppen kedvező módon, korunk számára már inkább csak „irodalomtörténeti adat-tárat” teremtve, mint napjainkban is olvasott és játszott műveket, háttérbe szorítva a katarzis lehetőségét, s általában a drámai helyzetek emocionális átélhetőségét, de még nagy kivételnek tekinthető Lessing leghíresebb darabja, *A bölcs Nátán* is mindenekelőtt példázat, úgyhogy Szerb Antal joggal jegyzi meg róla, hogy „Ez a drámai költemény a Felvilágosodás szellemének, a vallási türelemnek, fajták közti megértésnek, magasabb emberiségnek költői kifejezése.” Alapjában véve tehát úgy tűnik, nem annyira a mondanivaló ilyen tézisszerűsége okozta a felvilágosodás kori dráma bizonyos „drámaiatlanságát”, in-

kább az, hogy egyelőre csak kevesen találták meg hozzá a megfelelő eszközöket.

Schillernek és nyomában a romantikus drámának aztán lényegében ez is sikerült, mellőzve a drámában mindig nehézkes magyarázatokat, visszahelyezve ugyan az őket megillető helyre a szenvedélyeket és a katarzist, mégsem mellőzve azonban a nyilvánvaló irányzatosságot, sőt bizonyos fókig a társadalomrajzot sem. Szemben a „szenvedélyközpontú” shakespeare-i tragédiával, az irányzatosság itt a szenvedélyek megmutatásával mindenképpen egyenrangú szerepet játszik, sőt inkább az előbbi jelenti a drámaírás igazi célját, aminek a szenvedélyek összecsapása, a drámaiság, a katarzisz tulajdonképpen szolgáltatában áll. Ennek kapcsán igen érdekes a *Romeo és Julia* és az *Ármány és szerelem* közötti párhuzam, mivel már csak a témabeli rokonság miatt is rögtön szemünkbe tűnik, hogy míg az előbbiben két egyformán tekintélyes család viszálya lesz a tragédia okozója, addig az utóbbiban a rangkülönbség, az osztályellentétek töltik be ugyanezt a szerepet, már pusztán ezáltal is a mondanivaló felé terelve a figyelmet, s ehhez járul még a rendkívül széles társadalomábrázolás, amely a paraszti nyomort, az erőszakkal Amerikába hurcolt német zsoldosok kérdését éppúgy felöleli, mint a hercegi udvar képét a maga meghökkentően modern karikírozó eszközökkel megmutatott udvaronc figuráival, kicsinyes intrikáival, egyszóval mindazt, ami Schiller „polgári szomorújátékát” a korabeli német valóság leleplezőjévé és szerkezeti képletét megmutató modelljévé teszi. E modelljelleg folytán pedig, ami valójában sokkal később lesz csak a drámában általánossá, messze előremutató darabbá is lesz, tekintve, hogy ilyen közvetlen kapcsolatot a kor valóságával máshol Schillernél sem találunk, a nála és a romantikusoknál általában is központi helyet betöltő történelmi tragédiában azonban mindig is jelen van a tendencia, rendszerint egy bizonyos számunkra már naivnak tetsző szabadságkultusz és zsarnokgyűlölet formájában, sokkal több „forradalmi elfogultsággal” telítetten, mint a zsarnokot belülről ábrázoló Shakespeare-nél, még akár a *Don Carlos* Fülöpjének ábrázolásakor is, bármennyire szemrehányással illesse is Hauser a szerzőt a „legkatolikusabb uralkodó” iránt tanúsított „megértés” miatt. Még szembetűnőbb ez az irányzatosság a sokkal egyértelműbben forradalmi Victor Hugónál, akinek drámáiról szólva Szerb Antal joggal jegyzi meg, hogy „a szereplők inkább ragyogó antitézisek, mint emberek”, ami bizonyos értelemben a modern dráma egy másik jelentős sajátossága, a magatartástípusokat megtestesítő szereplők antipárolódásának is felfogható.

Egyelőre azonban sem a modell-dráma, sem a magatartástípust jelentő szereplők megjelenése nem igazán aktuális még, jó ideig nem parancsoló szükséglete még sem az eszmék színre vitelének, sem a valóságábrázolásnak, a drámaírók egyelőre nem érzik úgy, hogy az őket körülvevő valóság túl bonyolult ahhoz, hogy a természetes ábrázolási mód, a „valós történet” elégtelennek bizonyuljon hozzá. Ibsen többnyire nem tőri át a realiztikus eszközök korlátait, azaz legkevésbé éppen korának társadalmi valóságát feszegető és leleplező darabjaiban teszi ezt, társadalmának központi problémáiról úgy szól, hogy történelmi és helyzetei nem konstruáltak, bármennyire a mondanivaló szolgáltatában álljanak is, nem érezzük úgy, hogy önmagunkban meg nem állva, kizá-

rólag annak kedvéért születtek, szereplői csakis akkor vetkezik le a társadalmi érintkezési formákat, amikor ez rendszerint a valóságban is bekövetkezik, vagyis az önuralomvesztés, a kitérés reálisan indokolt pillanataiban, s ugyanígy világnézeti megnyilatkozásaik, általános érvényűnek szánt gondolataik is mindig indokolt helyzetekben hangzanak el, aminek folytán Ibsen drámái teljes egészükben egyéni és emberi drámák maradnak, úgyhogy a katarzis is företlen marad. Ibsennél mindössze párbeszédeknek gyakori szimbolikus „áthallásain” érezzük a naturális eszközök bizonyos szorítását, áttörésük elfojtott kényszerét, nem számítva persze azokat a valószerűtlenségeket, amelyek a drámái sűrítésből, tehát a műfaj követelményeiből fakadnak. Főleg olyan részletekre gondolok itt, mint pl. a *Nórában* az, hogy a darab elején Nórát túlságosan is gyermekes és naiv teremtesnek ismerjük meg, annyira, hogy későbbi hirtelen öntudatra ébredését, meghökkenítő okosságát, amivel döntését az utolsó jelenetben megindokolja, csakis színpadi műben érezzük meggyőzőnek, mivel ez valóságosan csakis hosszabb folyamat eredménye lehet, s ezért maradéktalanul kizárólag regényben lehetne ábrázolható, ami végeredményben arra figyelmeztet, hogy leglényegét tekintve a dráma mégsem igazán realista műfaj, s következésképp valószerűsége mindig csak viszonylagos lehet, illetve, hogy alighanem éppen a realista dráma gyakorlatára volt szükség ahhoz, hogy a drámaírók ráébredjenek arra a teherterületre, amit a külsőséges valószerűség túlzott erőltetése jelent.

Shaw alighanem alaposan „ráébredt” erre. Azaz valójában ő robantja szét a realista dráma realista külsőségeit, méghozzá cseppet sem formai okokból, hanem hozzáillően paradox módon éppen a realizmus kiszélesítése kedvéért.

Ibsennel ellentétben ugyanis, aki tulajdonképpen mindig annyit mutat meg kora társadalmi valóságából, amennyit a való történet, rendszerint egy családi dráma keretei közé beszoríthat (drámáinak hosszú sorát figyelembe véve „összeredményként” persze rendkívül sokat), Shaw már első darabjában, a *Sartorius úr házaiban*, Hegedűs Gyula megállapításával szólva, „a tőkés társadalom szerkezetét” ábrázolja, egyelőre ugyan egészen hihető történet segítségével (állítólag egy barátjától hallott eset alapján), sőt éppen valószerűbb, s egyben mindjárt a másik fontos drámatörténeti fordulatot is jelentő, a komédiát hirtelen vezető műfajjára tevő megoldásával mondja ki a maga kíméletlen ítéletét. Azzal, hogy Trench, miután megtudja, hogy maga is rég haszonélvezője a korábban mélységesen elítélt Sartorius úr nyomortanyáinak, többé nem látja akadályát annak, hogy lányát feleségül vegye és a hozományt is elfogadja, ám a mese ürügyjellege, a tézisért létező volta, így is nyilvánvaló, mindenekelőtt Shaw „prédikáló szellemességének” köszönhetően, minden természetessége és konstruálatlansága ellenére is azt a szerkezeti képletet, modellt vetítve előre, amelyek irreális formában, végletesen monstruózus méreteket öltve, legkifejezettebben Dürrenmattnál, mindenekelőtt *Az öreg holgy látogatásában* találunk meg. Következő darabjában, a *Warrenné mesterségében* pedig már konkrétan is fellelhetjük azokat a komédia lényegéből fakadó túlzó-torzító elemeket, amelyek szó szerint véve mindenképpen irreálisak, mindenekelőtt a nyilvánosházaknak azt a valóságos nemzetközi konzernjét, amihez hasonló nyilván sohasem létezett, legalábbis nem legális

formában, úgy, ahogyan a darabban szerepel, viszont azzal, hogy bordélyházakról szólva ilyen trösztviszonyokat mutat be, szimbolikusan mintegy a kapitalizmus = bordélyház képletet állítja föl, s ezáltal a „szerkezeti képletten” (amely itt lényegében ugyanaz, mint a *Sartorius úr házaiban*) túlmutatva, tulajdonképpen ítéletét fokozza föl, azt is mondhatnánk egyfajta „ítélkező képletet” hozva létre. Még konstruáltabbnak látszik *Az ember és felsőbbrendű ember*, amelynek már cselekménye is „mesterkél”, méghozzá a színpadon rendszerint kihagyott alvilági jelenet nélkül is, a maga lényegében inkább filozófiai, mint társadalmi mondanivaló szolgálatába állítottóságával, amit még az a darabon belüli külön képletet jelentő mellékmotívum is fokoz, hogy a filozofáló rablóvezér Mendoza és bandájának tagjai tulajdonképpen különböző politikai törekvések karikatúraszerű képviselőiként lépnek a szemünk elé. És ugyanígy leplezetlenül tézist bizonyítanak Shaw történelmi darabjai is, már az *Ördög cimborája* is, ahol ugyan még csupán a paradox helyzetek és a Shaw-nál mindenütt jelenlévő sziporkázó párbeszédnek foszlatnak szét mindenfelé „hiteltes” történelmi légkört, a *Caesar és Kleopátrában* viszont már teljesen félreismerhetetlenül vetítve előre a „történelmietlen történelmi komédia” sajátosságait, alapvetően a deheroizálás irányába tolván el a történelmi dráma műfaját, ha másképp nem, hát azáltal, hogy az alapjában véve szabályszerű tragédiának tekinthető *Szent Johanna* végén komédiaszerű epilógust találunk. Shaw-nál ugyanis a történelmi dráma szituációja, akár reális, akár konstruált, lényegében ugyanazt a szerepctölti be, mint a csak kitalált szituáció illetve cselekmény, ahogyan valójában ugyanez a helyzet Giraudoux-nál, Brecht-nél, Dürrenmatt-nál, Mrožek-nál, Sartre-nál, Camus-nél stb., s tulajdonképpen az abszurdokról, Beckett-nél és Ionescónál is. És ugyanígy Krležánál, Hávy Gyulánál, vagy akár Gyurkó Lászlónál és Páskándi Gézánál, némelyikük-nél ugyan a tragédia bizonyos elemeivel keveredve, de mindig megtartva a tézis, a mondanivaló elsődleges szerepét. Mindenképpen háttérbe szorítva azt a bizonyos „cselekvő, drámai embert”, amin, Gyurkóhoz hasonlóan, magam se nagyon tudom, mit kell érteni, mindenféle régi értelemben vett „drámaiságot”. És ezt a dráma már-már egy évszázados fejlődése kialakította ténynt drámai művek elbírálásához normákat kereső kritikusként se lehet figyelmen kívül hagyni.

Akkor sem, ha csak ezt figyelembe venni, feltétlenül létutakra vezető egyoldalúság lenne.

*

„A Warrenné mestersége még csupán rendkívül jó színdarab, ahol a merőben újat még csak éppen jelzi, hogy a személyek hosszú vitákba bonyolódnak, merőben társadalmelemző tirádákat vágnak egymáshoz”, írja G. B. Shaw *világa* című könyvében Hegedűs Géza, hozzátéve, hogy Shaw „a XX. század úgyszólván valamennyi drámai törekvését” előkészítette. Ezért is állok meg Shaw-hoz érkeve, bármennyire érdekes lehetne részletesen is kimutatni, hogyan eredeztethetők Shaw-ból ezek a drámai törekvések, miként ágaznak szét különböző irányba, illetve mi az, ami mégsem belőle származtatható. A modern dráma tételközpontúsága, sőt a dráma fabulájának képlette és modellé formálódása ugyanis

így, csupán Shaw-ig érkező is eléggé bizonyítottnak látszik. Amiként persze ugyanennyire igazoltnak látszanak a kritika ilyenirányú elvárásai is.

Sokkal bonyolultabbak azonban azok a drámaesztétikai következmények, amelyek ebből a tételközpontúságból és modelljellegből fakadnak. Már pusztán abból kifolyólag is, hogy az ilyen drámában a katarzis szükségszerűen háttérbe szorul, annak következtében, hogy a modern dráma eszmék és helyzetek színre vitelekor elsősorban nem a néző érzelmeihez, hanem értelméhez fordul, nem az emóciókra, hanem inkább az intellektusra igyekszik hatni, aminek folytán az ilyen dráma emberábrázolása is módosul, sőt másfajta emberábrázolást is követel, illetve mások a normák is, amelyeket e téren a művel szemben felállítunk. Egyszerűen azért, mert olyan szereplőktől, akik valami közelebből meg nem határozott istenfélre várnak rezignáltan makacs remény-nyel, vagy a túlvilágon vitatkoznak evilági életükről, nem várhatjuk el, hogy olyan valóságosak legyenek s ugyanúgy hassanak ránk, mint azok a drámaalakok, akik egy rozoga halászhajón többé-kevésbé annak tudatában szállnak tengerre, hogy talán vissza se térnek többé. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az abszurd vagy „abszurdoid” dráma szereplői akármilyenek lehetnek, s ne követelhetnénk meg tőlük — azon túl, hogy bizonyos magatartástípusok képviselői —, hogy amennyire lehetséges, eleven emberi vonásokkal rendelkezzenek. Ez azonban magától értetődő, nem igényel bővebb magyarázatot. Jóval bonyolultabbnak látszik egy másik probléma, ami a társadalmi szerkezetet bemutató vagy filozófiai tételt bizonyító modellszerűségből következik. Korunk drámájának „arisztophaneszi” jellegére gondolok, a komédia már érintett előtérbe kerülésére, arra a gyakran felvetett és vitatott állításra, miszerint korunkban nem lehet tragédiát írni, ami természetesen kritikai szempontok keresése közben sem lehet közömbös, jóllehet már első pillantásra is inkább csak ars poetica-ként, drámaírói programként látszik használhatónak. Maga a komédia előretörése azonban mindenképpen természetes következménye a modellszerű ábrázolás felülnézetének. Abból eredően, hogy lényegében szempont kérdése, hogy valamit tragédiának vagy komédiának látunk-e, vagy legalábbis szomorúnak vagy nevetségesnek. Nevetségesnek látni, illetve megmutatni valamit mindig kívülállást jelent, nevetni mindig a kívülállónak van kedve, még akár a legalaposabban komikus helyzetekben is. Ha valakit véletlenül egy vödör szappanos vízzel öntenek le, ezen elsősorban a szemtanúknak támad kedvük nevetni, míg az áldozat számára mindenképpen kellemetlen az eset, valószínűleg dühös is lesz, viszont ha maga is nevet, ezzel (azon túl, hogy így akarja elejét venni annak, hogy ki-nevessék) kétségtelenül azt jelzi, hogy érzékeli a helyzet komikumát, amelynek szenvedő alanya lett, vagyis a kívülálló központjára helyezkedve mintegy a saját helyzete fölé emelkedik, amit különben azért említék itt, mivel sokszorosan bonyolultabb formában és áttelélesen, tulajdonképpen korunk drámairodalmának „komédiaközpontúságában” is van valami az ilyen magunkból való kilépésből, önmagunk kinevetéséből. Sok tekintetben korunk komédiaírója is így tesz, amikor az őt szorongató elidegenült világot, mintegy kilépve belőle, mesterségesen még külön is elidegeníti magától, komédiának, nemegyszer ember-

telen véres komédiának, látva és láttatva azt. Aszerint, hogy alapállása „pesszimista”-e vagy „optimista”, vagy a megváltoztatása érdekében igyekszik azt nevetségessé tenni, vagy pedig „kinjában” nevet rajta, ami egyébként szintén a világ elutasítását jelenti, s már ezért se tekinthető a „harc feladásának”.

Különben a tragédia időszerűtlenségének kérdése nem kapcsolódik annyira szorosan a komédia eluralkodásához, mint ahogy azt első pillantásra hihetnénk. Hogy valójában nem is annyira új probléma, s már a naturalista, többnyire erősen világnézeti töltetű dráma jelentkezésekor, tehát jóval a komédia előtérbe kerülése előtt fölmerült, arról Hauser már említett könyvéből is tudomást szerezhetünk.

„Valójában nemcsak a nem tragikus, hanem a konfliktus nélküli dráma is teljesen jogos formája a színháznak; ez tehát a relativista világnézettel nagyon összeegyeztethető. De még ha a konfliktust a dráma elengedhetetlen kellékének tekintenénk is, akkor sem volna indokolt, hogy miért csak ott kerülhessen sor megrázó összeütközésekre, ahol abszolút értékek forognak kockán. Nem éppoly megrázó hatású, ha emberek ideológiától függő erkölcsi elvekért harcolnak? És még ha harcuk szükségképpen tragikomikus, a racionalizmus és relativizmus korában a tragikomikum talán nem az egyik legerőteljesebb drámai hatás? Vitatható azonban az egész érvelés alapgondolata, az a feltevés, mintha a társadalmi szabadság hiánya és az erkölcsi relativizmus eleve kizárná a tragédia lehetőségét. Sehoh sincs megírva, hogy csak társadalmilag független emberek, példának okáért csakis királyok és hadvezérek alkalmasak arra, hogy tragédiák hősei legyenek. Hobbal Anton mesterének, Ibsen Gregers Werléjének, Hauptmann Henschel fuvarosának sorsa talán nem tragikus? Még akkor is, ha elismerjük, hogy tragikus és szomorú nem ugyanazt jelenti. Mindenesetre „antidemokratikus” volna Schiller nyomán azt állítani, hogy az ezüstkanallopás nem lehet tragikus. Hogy tragikus-e valamely szituáció, vagy nem, az csupán attól függ, mekkora erővel és kizárólagossággal jelentkeznek valakinek a lelkében különböző, egymással összeegyeztethetetlen erkölcsi elvek.” — olvashatjuk itt, legfőképpen arra figyelve fel, hogy Hauser, amellett, hogy kétségtelenül a tragédia egyik leglényegesebb kritériumára, az egymással összeegyeztethetetlen erkölcsi elvek összeütközésére mutat rá, valójában egészen tágan értelmezi a tragédia fogalmát, mellőzve, hogy tudatunkban rendszerint hozzátapad valami a heroikus fogalmából is, a „nagyságból”, a „méltóságból”, hogy a tragikus hősből, bármennyire nem csupán királyokat és hadvezéreket értünk alatta, feltétlenül kell lenni valami imponálónak. Ezért tűnik számomra úgy, hogy e tágan értelmezett tragédiafogalomnak az elfogadásával tulajdonképpen csak a kérdés megfogalmazásán változtatunk, olyanformán, hogy vajon lehet-e korunkban szűkebben értelmezett, „klasszikus” tragédiát írni, olyat, amely igazi tragikus hőst tételez fel? Egyébként a pontos megfogalmazás itt most kevésbé fontos, nem okvetlenül előfeltétele, hogy megpróbáljuk legalább valamennyire tisztázni a kérdést, amire legkevésbé éppen a már említett vitában harmadikként megszólaló és sok dolgot helyére tevő Gerold László válaszát érzem megnyugtatónak, azt ti., hogy mivel a tragédiát ma is élvezni tudjuk, tragédiát írni is lehet, tekintve, hogy végeredményben az eposzt is élvezhetjük, annak ellenére, hogy anakro-

nisztikusságát nemigen szokás kétségbe vonni. Viszont éppen a tragédia élvezése kapcsán vehető fel, nincs-e ebben része bizonyos hiányérzetnek is, a felemelő, a heroikus iránti szükségletünknek, olyan életérzések iránti igényünknek, amelyekről úgy gondolhatjuk, korunkban nem találhatók meg, ami egyébként semmiképpen se csupán világunk elidegenültségével, devalválódott emberi értékeivel vagy éppen „romlottságával” magyarázható, hanem legalább ennyire kiszélesedett ismereteinkkel, megváltozott társadalomszemléletünkkel és összetettebb emberlátásunkkal, azzal, hogy sok mindent, ami a régebbi korok embere számára felemelőnek és heroikusnak tűnt, a mögöttes társadalmi-lelki hatóerők ismeretében, ma kevésbé tiszteletreméltónak és felemelőnek látunk, de amiről elmúlt korok remekeinek büvületében hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Erre gondolva lehetetlen nem megkérdezni, nincs-e arról szó, hogy elmúlt korok tragédiászerei is hasonlóképpen éreztek, s nincs-e ennek is bizonyos köze a tragédia sajátos műlthoz való kötődéséhez, s ahhoz az optikai csalódáshoz, amelyben egy kicsit mindig az „elveszett aranykor” mítosza is benne rejlik. Mindenképpen szembeötlő ugyanis, hogy a tragédia sohasem volt igazán a „jelenkor műfaja” (szemben a vígjátékkal, amely, minden múltbeli konzervatívizmusa ellenére, mindig eleven kapcsolatot tartott a jelennel, sokszor éppen múltbeli pozíciókról bírálva azt), bármelyik korban „üzünk szét, ritkán találunk olyan művet, amely az író jelenében vagy akár félmúltjában játszódik, figyelembe véve, hogy Szophoklészék éppúgy a múltból meritik tragédiáik tárgyát, mint Shakespeare vagy a romantikusok. Ezért derül ki, hogy a tragédia időszerűségének kérdésében valójában két kérdés rejlik. Attól függően, azt firtatjuk-e, hogy általában lehet-e ma tragédiát írni, vagy pedig ezt kérdezve, korunkban játszódó tragédiákra is gondolunk egyben.

Első, „szélesebb” formájában téve föl a kérdést, viszonylag könnyebb egyszerű igennel válaszolni, mivel, bármennyire a tragédia ellen szólnak is korunk bizonyos sajátosságai, a történelmi vagy éppen mitológiai téma mindenképpen több lehetőséget ad az írónak tragikus hős megformálására, tragédiához illő légkör megteremtésére, esetleg éppen archaizáló nyelv segítségével, mégpedig minél régebbi tárgyhoz nyúl, annál inkább. Igazán perdöntőnek pedig mégis a műveket kell tekinteni. Anouilh nevezetes drámája, a *Beckett vagy Isten ücsülete* minden tekintetben tragédia, és maga Beckett Tamás is mindenképpen megfelel a tragikus hős követelményeinek, viszont a darab problematikája, ember és szerep kölcsönös kapcsolata a politikában, feltétlenül mai és mához szóló, míg az, ahogyan a szerző a szereppel való azonosulást bebizonyítja, a művet kétségtelenül tézisdramává is teszi. De ugyanígy Sartre, Krleža, Illyés Gyula, Németh László, Háy Gyula nem egy történelmi drámája is feltétlenül megfelel a tragédia kívánalmainak, méghozzá olyképpen, hogy közvetve nagyon is a máról szól, Gyurkó László *Szerelmem, Elektra* c. műve is mindenképpen idesorolható, némi megszorítással pedig Páskándi Géza nagyszerű darabja, a *Vendégség* is, tragikus alaphangjuk nyilvánvaló, s nem egy hősükben megvan a lenyűgöző és heroikus hatás, akkor is, ha ezeket az alkotásokat gyakran át-meg átszővi az írónia, a szarkasztikus és szatirikus hang, méghozzá rendszerint olyankor vegyítve a tragédiába a komédia elemeit, amikor áttételesen a máról van szó, ami megint csak korunk világának „tragé-

diellenessége”, illetve a tragédia „múlthoz kötődése” mellett bizonyít, továbbá alighanem amellett is, hogy egy jelenkori eseményhez, bármennyire tragikus legyen is, rendszerint annyi zavaró és torzító információ tapad, nemegyszer ellentétes nézet és értékelés, hogy tragikus mivolta igazán csak később mutatkozik meg. Fokozottabban vonatkozik ez — és ezzel már a korunkban játszódó tragédia kérdéséhez érkezünk — a politikai szférára, a történelmi méretű eseményekre, vagyis arra a szintre, amelyen a régi nagy tragédiák egy jelentős része játszódik, éppen a politikában uralkodó végsőkig összetett és elidegenült viszonyok folytán, úgyhogy színre vitelükkor elkerülhetetlennek látszik a szerkezet ábrázolása és modellbe sűrítése, ami, mint már szó esett róla, a komédia irányába hat. Ezzel összefüggésben látszik problematikusnak a politikusnak mint tragikus hősnek a szerepeltetése is, bármennyire bővelkedjen is a politika tragikus helyzetekben és tragikus sorsú személyekben is. Hogy így látjuk, abban persze szerepe van annak a rosszalló mellékszövegnek is, ami a politika alá szorult ember tudatában a politika fogalmához tapad, emögött azonban komolyabb és mélyebb okok is meghúzódnak, olyanok, mint a frázisok eluralkodása, politikusok kacérkodása a történelemmel, ember és szerep kettőssége, kisserű figurák „nagyemberes” pózai, amelyek a valódi nagyságot is elfedhetik, egyszóval mindaz, ami a politika dehumanizálódása folytán a politikát az embertől idegen külön szférába emeli, és ami a politika tragikumát voltaképpen létrehozza, de ugyanakkor gyakran láthatatlanná és hozzáférhetetlenné teszi. Másként mutatkozik ugyanez a kérdés, ha a politikust a forradalmár fogalmával helyettesítjük (ami néha fedi a politikus fogalmát, néha nem), némileg tágabban értelmezve ezt a kategóriát a szokottnál. Martin Luther King, Ben Bella, Che Guevara, Allende feltétlenül tragikus hősök, tragédiájuk úgy szólván a „szemünk előtt” játszódott le, s ez arra figyelmeztet, hogy a forradalmár, mint tragikus hős, nem is okvetlenül ezen a magas társadalmi szinten, feltétlenül sok lehetőséget rejtget. Semmiképpen sem olyanokat persze, mint Visnyevszkij *Optimista tragédiája*, amelynek hősnője mindig tudja, mit kell tenni, s mindig is azt teszi, amíg csak az ellenség kezétől el nem esik, úgyhogy kétségtelenül hősnek tekinthető, viszont a darabból éppen a dilemma, az „egymással összeegyeztethetetlen erkölcsi elvek” Hauser által nagyon is okkal fontosnak tartott összeütközése hiányzik, ami nélkül inkább csak köznap: értelemben „tragikusán” végződő drámáról lehet szó, s nem igazi tragédiáról. Sokkal inkább forradalmártragédiának érzem Sartre *Piszkos kezek* c. drámáját, éppen hősenek, a frakciós politikai gyilkosságba sodródó fiatal forradalmárnak tragikus tévedése miatt, aminek később maga is áldozata lesz, naiv hite, egyéniségének feladása, „mitoszvállalása” folytán azonban, annak ellenére, hogy a dráma félelmetes lényeglátással ragad meg egy rendkívül fontos forradalmi kérdéskomplexumot, magát a figurát voltaképpen a „kisember-tragédiák” hősei közé sorolja. Az így megjelölt „műfajt” ugyanis csak akkor tekinthetjük tragédiának, ha a fogalmat valóban annyira tágan értelmezzük, ahogyan azt Hauser is teszi.

„Kisember-tragédiáról” beszélve természetesen nem a hős társadalmi helyzetére gondolok, hanem arra, hogy az ilyen hős tragédiája nem a mítosz (s a mítosz forradalmi is lehet) és a belőle származó normák áthágásából fakad, hanem azok elfogadásából, a „kollektív tévedéshez”

nemegyszer elavult, s a valóságtól meghaladott legendákhoz való ragaszkodásból. Akár igaza van az ilyen hősnek, akár téved, igazsága vagy tévedése mindenképpen naivitásának folyománya, sem igazsága, sem tévedése nem autentikus, nem önálló gondolkodás eredménye, s a heroikusságot is többnyire olyasvalami helyettesíti csak, amit jobb híján „tisztaságnak” mondhatunk, amiért is imponáló aligha lehet, mivel akit naivnak érzünk, annak sorsát ugyan átérezhetjük és érzelmileg azonosulhatunk is vele, „nagyak” vagy éppen eszményképek viszont már nem fogadhatjuk el. Legkevésbé éppen megformálója tekintheti annak, mivel „teremténye”, látókörét tekintve, mindenképpen alatta marad, s ennek folytán mintegy felülről lehajolva hozzá, együttérző, behelyezkedő lírával vagy a tragikomikum elemeinek segítségével formálhatja meg. Képszerűen szólva a kisember mint tragikus hős abban különbözik a klasszikus tragikus hőstől, hogy nem fölötte áll a maga világának, hanem alatta marad, amiért is az nem utána nyúl és „sárba rántja”, hanem ráomlik és maga alá temeti — az ilyen hős nem annyira elbukik, hanem összeroppan inkább. Arthur Miller Willy Lomanja gyakran emlegetett reprezentánsa ennek a hőstípusnak, s ugyanígy annak tekinthetünk egy másik Miller-figurát, a *Pillantás a hídról* Eddie Carboneját is, akinek felülről formáltságát érdekesen jelzi a narrátor szerepét betöltő Alfieri ügyvéd jelenléte a darabban, aki mintegy a „hídról” lepillantva tekint Eddie tragédiájára, de ide sorolható akár Blanche du Bois, Tennessee Williams *A vágy villamosa* c. drámájának köz szereplője is a maga görcsösen szorongatott illúzióival, s nem is lenne különösen nehéz tovább folytatni a felsorolást, többnyire a magánélet problémáit színre vívő „privátdrámák” említésével. A kisember mint tragikus hős ugyanis csak kivételes esetben jelenik meg olyan kifejezetten politikai drámában, mint a *Piszkos kezek*, többnyire privatdrámák „lakója” inkább, ahogyan, szemben a valóság szerkezetét bemutató drámákkal, amelyeknél a katarzist a valóság megragadása, szétszedése és modellbe sűrítetősége fölötti intellektuális öröm helyettesíti inkább, a hagyományos értelemben vett katarzist, a figurák emocionális átélhetősége inkább a privatdráma területére szorult, mindenekelőtt az intímabb légkör megteremtésének, s a valószerűbb eszközök alkalmazásának lehetősége folytán, ami végeredményben azt is jelenti, hogy a hagyományos értelemben vett katarzist és drámaiság, a reális emberábrázolás és általában a külsőséges valószerűség inkább az ilyen drámákban található meg és kérhető tőlük számon. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy mivel a szerkezeti modell csak ritkán lehet valós történet, a „kisember-tragédia” és általában a privatdráma korunk bonyolult valóságának csak kis részét foglalhatja magában, mindig kevesebbet, mint amennyit a társadalom szerkezetét, illetve a belőle leszárt filozófiai gondolatot modell formában színpadra állító tézisdráma magában rejthet. Ennek folytán — és alighanem ez tekinthető e kissé hosszúra nyúlt és több helyütt inkább csak emlékeztető jellegű gondolatmenet leghasználhatóbb tanulságának — akár „szabályként” is megjelölhetjük, hogy korunk drámairodalmában az érzelmi átélés, a katarzist lehetősége fordítottan aránylik a drámába sűrített valóságanyag mennyiségéhez és általános érvényűségéhez, illetve a modellhez. És mivel a katarzist, mint mindenekelőtt a tragédia függvénye, elsősorban a megértő-együttérző megközelítéshez kapcsolható, s ezen keresztül a na-

turális ábrázolási módhoz is, a napjaink drámai alkotásainak értékeléséhez szükséges „műszert” olyanféle egyeneshez hasonlíthatjuk, amelynek egyik pólusán a tragédiát, jobbra egyedi vagy többé-kevésbé tipikus eseteket, a magánélet problémáit, a belülről ábrázolást, a realiztikus eszközöket és a hagyományos értelemben vett katarzist találjuk, a másikon viszont a komédiát, a felülnézetet, a szerkezetet áttételesen bemutató konstruáltságot, az abszurd helyzeteket és az intellektuális örömfők módosult, „modern” katarziséját. Arról persze talán fölösleges is külön szólni, hogy a művekben mindezek a sajátosságok rendszerint egymással keveredve jelentkeznek, s ugyanígy arról sem, hogy képzeletbeli egyenesünk vízszintes, tehát értékmérőnek az semmiképpen sem mondható, hogy valamely alkotásnak e keveredés folytán létrejövő súlypontja annak melyik részén helyezhető el.

Értékmérő, azaz elmarasztaló csak az lehet, ha az említett sajátosságok rosszul, össze nem illően keverednek, ha valamelyik hiányzik közülük vagy éppen egyikük teljesen egyedül marad. És persze az se mindegy, melyiknek jut ilyen egyeduralkodói szerep, mivel bármennyire nehéz legyen is korunkban egy valós helyzetre épülő és természetes eszközökkel megírt drámába igazán sokat jelentő és a darab tárgyán messze túlmutató mondanivalót beleszorítani, igazán üdvözölni az ilyen drámát is olyankor kell, ha ez sikerült, egészen azonban akkor sem vehetjük el, ha hiányzik belőle — feltéve, hogy különben őszinte és hiteles, megragadó emberi drámát kapunk. Annál inkább „könnyűnek találhatjuk” az olyan nem realista vagy éppen abszurd drámát, amelyben egyéb sincs bizzar vagy fantasztikus történetnél, illetve helyezéseknél, de ugyanakkor nem modellje semminck, nem értelmezhető. Akkor se lehetünk azonban elragadtatva, ha értelmezhető ugyan, ám a végén kiderül, hogy a szerző olyasmint ábrázolt abszurd modell segítségével, ami realiztikus eszközökkel is könnyen megmutatható, ilyenkor tűnik ugyanis a modell értelmetlen és fölösleges hipertrófiának, és támad olyan érzésünk, hogy drámaírónk ágyúval igyekezett verébre löni. Ilyenkor kerül ellentétbe a mű azzal a végeredményben minden nem realista alkotással szemben felállítható követelménnyel, hogy a valótlannal mindig a valóért, a nem létező mindig a létezőért legyen.

Ez pedig akár már alapvető szempontnak is megjelölhetnénk, sőt belőle kiindulva alighanem mindjárt két „szabályt” is felállíthatunk kritikus és alkotó számára egyaránt. Közülük az egyik az lenne, hogy áttételes mondanivalót, illetve modellt, elsősorban a nem realista, az abszurd vagy legalábbis abszurd felé hajló drámában kell keresni, a másik viszont azt mondaná ki, hogy abszurdot alkotni csak akkor igazolt, ha ez olyan valóság művészi ábrázolása illetve gondolat kimondása érdekében történik, ami realiztikus eszközökkel nem fejezhető ki. E két „szabály” gyakorlati alkalmazása azonban korántsem egyszerű, úgyhogy (bár különben is viszolygok ettől a szótól) már csak ezért is jobbnak láttam idézőjelben leírni csupán. Elméletileg, pusztán a logika felől szemlélve ugyan mindkettő kifogástalannak látszik, ám amint azzal próbálkozunk, hogy a gyakorlati kritikában is rájuk támaszkodjunk, nyomban kiderül, hogy valójában ezek sem különböznek minden más esztétikai szabálytól, értékük mindenképpen viszonylagos csak, amiért is mindkettővel óvatosan kell bánnunk. Ami az elsőt

illeti, vele viszonylag rövidebben végezhetünk, mivel egy mondanivaló nélküli abszurd drámát önmagában valóban semmi sem igazol, s nehezen is hihető, hogy valaki ilyen mű megírásának szándékával lesson munkához, de még ha meg is teszi, mondjuk utánérzésből, az, hogy üres játékról van szó csupán, többnyire könnyen kimutatható, bármennyire fenyegetse is a kritikust az a veszély, hogy elsősorban türelmetlensége folytán nem talál rá a mondanivalóra, amiként az alkotó is túl „rejtjellessé” teheti művét, s ezzel vagy elkedvetlenít, visszariaszít az értelmezéstől, vagy olyan értelmezés okozója lesz, ami homlokegyenest ellenkezik azzal, amit mondani akart. Második „szabályunk” dolgában viszont több komolyabb ok is megfontolásra készítet. Legfőképpen az, hogy a drámairói gyakorlat nem nagyon igazodik hozzá, vagyis a többekévé abszurd dráma és a modell segítségével történő ábrázolás olyan területekre is betört, ahol elméletileg semmi keresnivalója sincs, gyakran valóban csupán divatból tapadva valószerűen is kényelmesen feldolgozható témákhoz, néha azonban olyan műveket is létrehozva, amelyeknek értékei semmiképp se tagadhatók. Legfontosabbnak azonban az látszik, ami végeredményben mégiscsak a forma és tartalom szétválaszthatatlanságára figyelmeztet, az ti., hogy semmiféle olyan egzakt mérccével nem rendelkezünk, amelynek birtokában teljes határozottsággal kimondhatnánk egy abszurd eszközökkel kifejezett témáról, hogy az realiztikusan is kifejezhető, anélkül, hogy a nem realista eszközök, pusztán azért, hogy jelen vannak, ne jelentsenek valami mást is mindjárt. Váratlanul nem is egy dráma, hanem egy novella emléke villan belém, mellékesen arra is emlékeztetve, hogy ez a műfaj sok tekintetben közelebb áll a drámához, mint mondjuk a regény. Ilse Aichinger *Tükörtörténet* c. elbeszélésére gondolok, amely már csak azért is az agyamba vésődött, mivel évekkal ezelőtt én fordítottam le, s melynek „sztorijánál”, ami arról szól, hogy egy fiatal lány kontár kézzel végzett abortusz következtében meghal, nehéz elképzelni banálisabbat, míg azt, hogy a nyugatnémet író nő az eseményeket fordított sorrendben mondja el, olyképpen mintha visszafelé pergetett filmet látnánk, első pillantásra hajlamosak vagyunk pusztán érdeklődésre való törekvésnek felfogni, amíg csak rá nem ébredünk, hogy éppen ebben a visszapergetésben rejlik az elbeszélés döbbenetes drámaisága, ez fejezi ki azt, hogy a valóság jóvátehető, valóságosan az eseményeket lehetetlen visszapergetni. Említhetek azonban drámát is, pl. Pavel Kohout *Ilyen nagy szerelem* c. nálunk is nagy sikerrel játszott művét, amelynek témája egy szerelmében csalódott lány öngyilkossága, talán még az előbbinél is banálisabbnak mondható, ám a szerző módszere, az, hogy ő is „újrajátszatja” az eseményeket, s hogy ezt még egy „túlvilági bíró” irreális figurájának színpadra állításával is teszi, megint csak több a banalitás egyszerű ellensúlyozásánál. De még ha nincs is többről szó ennél, akkor se szabad lebecsülni azokat a tisztán formai, gyakran kísérleti megoldásokat, amelyek bizonyos mindig meglévő „örök témákat” tesznek újra felvethetőkké, s ezáltal végeredményben arra figyelmeztetnek, hogy nem is annyira a valóságban vannak banális érzések és helyzetek, inkább csak a művészeti megoldások lesznek idővel elkerülhetetlenül banálisakká.

„Szabályaink” feltételes használhatósága viszont arra emlékeztet,

hogy amiként a fizikában sem létezik üres tér, hanem csakis az, amelynek törvényeit a benne eloszló anyag határozza meg, ugyanúgy nem léteznek művektől független esztétikai szabályok sem, vagyis valójában mindig a létező művek alakítják ki az esztétika térszerkezetét. Akkor is, ha súlya, „tömege” kell, hogy legyen annak a műnek, amely ezt a szerkezetet képes módosítani.

JEGYZETEK

Božidar Milidragović; Zolt útinaplója. Božidar Milidragović (1939) az utóbb években jelentkezett prózai és költői műveivel, és máris az egyik legsikeresebb szerb írónak számít. Regénye (*Zolt, a művész*) 1971-ben elnyerte a tekintélyes Isidora Sekulić-díjat, idén megjelent verskötete pedig, a *Rad izvor* (A forrás munkája) a Nolit kiadó nagydíjában részcslt. Az itt közölt részlet a *Zolt, a művész* c. regényből való.

Herédi Gusztáv; Késő bánat. Herédi Gusztáv (1925) romániai magyar író a Korunk c. folyóirat szerkesztője, főleg novellákat és riportokat ír (elbeszéléskötetei: *Helytállás; Tűz mellett; Sőhajt a fenyves* stb.), de regényíróként is jelentős. Legutóbbi jugoszláviai látogatása alkalmával (a Híd szerkesztőségének vendége volt) ezt a részletet bocsátotta folyóiratunk rendelkezésére készülő új regényéből.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1973. OKTÓBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ES KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 65700-601-196-os FOLYÓSZÁMLÁRA, ELŐFIZETÉSKOR KERJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DIJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZULT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON
